Ujvidék MŰHELY

Ára 9,50 lej, 800 Ft

IRODALOM / MŰVÉSZET / TÁRSADALOM / KULTÚRA

Novotny Tihamér
Egy zsigeri zseni képuniverzuma

Fancsali Róbert
Mélyrepülés – Cseh Tamásék nyolcvanas éveiből a mába

Romsics Ignác
Merjünk akkorák lenni, amekkorák vagyunk

2026
Július–augusztus
7–8

Cím nélkül, 2024, vegyes technika, papír, 70 × 50 cm

Történelem

4 Merjünk akkorák lenni, amekkorák vagyunk –Beszélgetés Romsics Ignác akadémikussal

Irodalom

12 „Húsvétkor leszeded a csokinyusziról az alufóliát, és kiderül, hogy az Mikulás” – Esterházy-emlékkerekasztal a Léda-ház kultúrtérben

Emlékezet

21 **Sall László**
A ma városa

Galéria

34 **Novotny Tihamér**
Egy zsigeri zseni képuniverzuma – Katz Bandi kiállítása

Zene

44 **Fancsali Róbert**
Mélyrepülés – Cseh Tamásék nyolcvanas éveiből a mába

Könyv

47 **Kirkósa Enikő**
A világ a sárga függöny mögül

53 **Varga-Göcz Nikolett**
A bent és kint viszonya

Média

57 **Gálfalvi Ágnes**
A jövő a digitális médiáé, de ne feledkezzünk meg történeti kutatásainkról sem

A CÍMLAPON: *Cím nélkül I.*, 2023, egyedi, vegyes technika, papír, 30 × 21 cm

A HÁTLAPON: *A fehér út,* 1991, egyedi, vegyes technika, papír, 111,5 × 83,7 cm

Újvárad 2026/7–8

IRODALOM MŰVÉSZET TÁRSADALOM KULTÚRA

VI. évfolyam, 7–8. (63–64.) szám. Megjelenik havonta.

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László
VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette
SZERKESZTŐK: Gálfalvi Ágnes (kultúra), Ozsváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Szabó Anna Mária (művészet)
FŐMUNKATÁRSAK: Biró Árpád Levente, Boka László, Fazakas Márta, Magyari Sára, Tasnádi-Sáhy Péter, Traian Ștef, Ujvárossy László
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva
KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:
Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.
Telefon: +40/725-944-956
E-mail: ujvarad@gmail.com
Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:
Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)
ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)
FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök
E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 30 lej (2500 Ft postaköltséggel), 6 hónapra 55 lej (4500 Ft), 12 hónapra 95 lej (7500 Ft). Online-előfizetés: 12 hónapra 50 lej (4200 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással (RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes, RO02BTRLHUFCRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával (Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes utalvánnyal (mandat poștal, Romániában) az előfizető neve, címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea, str. S. Bărnuțiu nr. 14. CUI RO34356348; továbbá személyesen a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

RMDSZ COMMUNITAS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÓ AZ RMDSZ ÉS A COMMUNITAS ALAPÍTVÁNY

iskola alapítvány

A lapszám előállításában közreműködött a Léda Alapítvány

Merjünk akkorák lenni, amekkorák vagyunk

A Léda-ház kultúrtérben ismerhette meg a nagyváradi közönség Romsics Ignác történész A nagyhatalmak és Magyarország a 20. században című tanulmánykötetét. A szerzővel Szűcs László beszélgetett.

Szűcs László: Szeretettel köszöntök mindenkit ezen a könyvbemutatón! Romsics Ignác új kötetét most fogom én is először a kezembe, igaz, annyi előnyöm van a közönséghez képest, hogy néhány nappal ezelőtt elektronikus formátumban megkaphattam a könyvet. Az lenne az első kérdésem, mielőtt magukról a tanulmányokról beszélnénk, van-e törvényszerűsége, feltételrendszere annak, hogy egy állam a története során előbb-utóbb nagyhatalom legyen, ekképpen működjön, illetve ez mennyire demográfiai, katonai vagy gazdasági kérdés?

Romsics Ignác: Ahogy az idő változik, a nagyhatalmiság kritériumai is változnak. Hosszú időn keresztül a legfontosabb tényező a terület volt és a népesség. A legjobb példa Oroszország, amelyet Napóleon sem tudott elfoglalni, Hindenburg sem tudott elfoglalni, végül Hitlernek sem sikerült. Nem azért, mert a szovjet vagy orosz hadsereg jobb volt, hanem azért, mert akkora terület volt, ami a logisztikát, az utánpótlást megnehezítette. Az oroszoknak volt hova visszavonulniuk, és demográfiai fölényben is voltak. A Szovjetunió a világ legnagyobb területű állama volt, Oroszország ma is az. De a demográfia is fontos, ugye ma is Oroszországnak nem olyan nagy tétel, ha egy- vagy kétmillió ember az ukrán háborúban elpusztul. Szóval emberből nagyon sok van, de ahogy haladunk előre az időben a huszadik században, akkor azt látjuk, hogy e tényezők mellett fontosabb az ipari háttér vagy kapacitás. Egészen pontosan az, hogy egy ország, egy nemzet mekkora nemzeti jövedelmet tud kibocsátani globálisan, és a lakosságához viszonyítva. Mindjárt megmondom, mire gondolok. Kína, amely demográfiailag még mindig az egyik legnagyobb a világon, majdnem annyi GDP-t termel, mint az Egyesült Államok. De ha ezt egy főre vetítjük, akkor azt látjuk, az Egyesült Államok két-háromszorosa a kínai egy főre jutó nemzeti jövedelemnek. Globálisan viszont szinte már egy szinten vannak, ami azt jelenti, hogy nemzeti jövedelméből nagyjából ugyanannyit kell fordítania a fegyverkezési egyensúly fenntartására, mint az Egyesült Államoknak. Azt mindig az adott ország dönti el, hogy a megtermelt nemzeti jövedelméből mekkora részt fordít fegyverkezésre, és mekkorát szociális célokra, beruházásokra. A Szovjetunió azért szenvedett vereséget a hidegháborúban, mert a nemzeti jövedelme az egyharmada volt az Egyesült Államokénak, de ugyanazt a fegyverkezési szintet akarta tartani. A nemzeti jövedelmekből sokkal nagyobb arányt kellett fordítani fegyverkezésre, mint az Egyesült Államoknak. Ebből pedig az következett, hogy szociális célokra nem volt elegendő pénz. Összefoglalva tehát azt mondanám, ahogy jövünk előre a huszadik században, egyre fontosabbá válik az ipari háttér, a termelékenység, az innováció és a technológia. És ezt épp az utóbbi évek mutatják, az ilyenfajta drónokhoz, amik a mostani háború egy központi szereplőivé váltak, nem kellenek szénbányák, acélbányák. Ehhez egy kis tudás kell, egy kevés fém, és össze lehet állítani. A drónokkal nem lehet az egész világot uralni, viszont egy bizonyos területen belül lehet használni. De ahhoz, hogy egy hatalom igazából erős legyen, a tengereket továbbra is uralnia kell. A szárazföldet, a légteret is kell uralni. Repülőgép-hordozók kellenek, stratégiai bombázók, vadászgépek, és ez mind-mind technikai, ipari, technológiai hátteret feltételez. Ezen tényezőknek az együttese alapján lehet valaki nagyhatalom, regionális nagyhatalom, vagy olyan kishatalom, mint Magyarország. Nehéz elképzelni, hogy Magyarország valaha is versenybe fog lépni a regionális hatalmakkal, nem beszélve a nagyhatalmakról. A magyar nemzeti jövedelem az Európai Unió 1,2%-a, és a népességünk pedig már 10 millióról megy lefelé, miközben 400-500 millió ember él az Európai Unióban, és a GDP-jük meg annyi nagyjából, mint Kínáé, s kicsit kevesebb, mint az Egyesült Államoké. A mi lehetőségeink szerények, de ezzel nem vagyunk egyedül. Ha a világon van most valamivel több mint kétszáz állam, e kétszáz államból százötven legalább nagyjából olyan, mint Magyarország. A verseny az első ötven, azon belül az első tíz között van.

SZL: Ehhez a fogalomhoz, hogy nagyhatalom, zömmel negatív tartalom társul. Nemcsak a jelenre gondolok, hanem a múltra: képes-e egy nagyhatalom etikusan működni, vagy éppenséggel a nagyhatalmi szerepből következik a negatív kapcsolódás?

RI: Minden nagyhatalomnak, mint a kis hatalomnak is vannak érdekei, és minden hatalom törekszik az érdekei érvényesítésére. A kérdés az, menynyire kombinálja, társítja ezeket a nemzeti érdekeket más célokkal? Például értékszempont-e a béke? Szempont-e a humanitárius segítség? Az Egyesült Államok 1989 után egyedül maradt mint világhatalom, a Szovjetunió megszűnt, Oroszország gazdasági válsággal küzdött. Az Egyesült Államok az elmúlt időszakban többször mutatott példát arra, hogy képes humanitárius okokból fellépni, például Szomáliában, vagy képes békefenntartással a jugoszláv térségben az érdekeiért fellépni. Képes például nemzetközi konszenzus, ENSZ-megbízás alapján 2003-ban Irakot megfékezni, amikor Kuvaitot foglalták el. De képes egészen nyersen a saját érdekeit is érvényesíteni, vagy megpróbálni ezt. Ezt láttuk Dél-Amerikában. Venezuela volt az, ahol rendet csináltak. Grönland esetében nagy volt a felhördülés, úgyhogy Grönlandot egyelőre Trump békén hagyja, de nem tudni, meddig. Az iráni beavatkozás is problematikus. Az európai hatalmaknak a többsége nem tartotta meggyőzőnek Trump, illetve az amerikai diplomácia érveit, hogy ott valamiféle, az emberiségre olyan veszélyes fegyverek vannak, ami miatt ezt a támadást végre kell hajtani. Itt az Egyesült Államok érdekei nagymértékben megmutatkoztak, és az egész Trump-politikában ezt látjuk. Míg mondjuk Obama esetében, aki Kubával és Iránnal is békés viszonyra törekedett, sokkal inkább érvényesült a pacifista attitűd. Trump esetében ezt nem látjuk, itt sokkal meztelenebbül érvényesülnek az Egyesült Államok érdekei. Ha most Putyinnak a politikáját nézzük, elég meztelenül látszik ott is, hogy semmiféle humanitárius szempontot nem lehet felfedezni Ukrajna ismételt megtámadásában, ukrán területek elfoglalásával. Úgyhogy azt mondanám, is-is, és ez koronként váltakozik, hogy mikor melyik válik dominánssá. De egyetlen hatalom sem feledkezik meg az érdekeiről. Ha egy hatalom, akármekkora: kicsi vagy nagy, megfeledkezik érdekeiről, akkor rossz politikát folytat.

SZL: Magyarország története során ugye volt már nagyhatalom, legalábbis regionális hatalom.

RI Igen. Mohács előtt.

SZL: Majd a Monarchia idejében. Aztán volt, ugyancsak a középkorban, amikor az államiság megszűnése fenyegetett, amikor több részre szakadt az ország. 1919 után is egy nagyon nehéz helyzet volt. Ugyanakkor mindmáig érezni a középhatalmi-nagyhatalmi szerep iránti nosztalgiát. Elhangzik az, hogy merjünk nagyok lenni, de az is, hogy merjünk kicsik lenni. Mekkorák merjünk lenni?

RI: Amekkorák vagyunk. Sem nagyobbak, sem kisebbek. Amikor azt mondják, merjünk büszkék lenni arra, hogy magyarok vagyunk, nekem ez sem tetszik. Számomra természetes állapot az, hogy magyar vagyok, és magyarul beszélek, és én erre se büszke nem vagyok, se nem szégyellem. Ez egy adottság számomra. Ebben a kultúrában nőttem fel. Ha egy kívülálló megdicsér bennünket, az nagyon jó. De ne mi dicsérjük magunkat! A családi asztalnál nem szeretem soha azt mondani, hogy nézzetek föl rám nagyon, mert ma aztán nagyon jól dolgoztam. Ez a nemzetek esetében is így van.

Nekem nem tetszik egy olyanfajta állami propaganda, amely azt sulykolja az emberekbe, hogy mi aztán így és úgy. Ezt persze meg lehet csinálni, mert tényleg ötszáz éven keresztül európai nagyhatalom voltunk, vagy legalábbis majdnem azok. Mátyás idejéig tényleg az voltunk, és valószínűleg azért nehéz erről leszokni, mert azt követően jött egy százötven éves megosztottság, erdélyi hódoltság. A királyi Magyarország és a magyar vezető elitjének, a nemességnek, amely időről-időre cserélődött, illetve változott az összetétele, egy alapvető célja volt a következő négyszáz évben, hogy a régi, Szent István-i Magyar Királyságot helyre kell állítani. Amikor ezt a Habsburgok nem akarták tiszteletben tartani, akkor a magyar vezetők, a nagybirtokosok fellázadtak. A Wesselényiek fellázadtak, a bitón fejezték be Zrínyi Péterrel együtt. Utána fellázadtak Thökölyék, fellázadt Rákóczi, végül fellázadt Széchenyi, Kossuth is, tehát időről időre fellázadtak, ha a magyar célokat zárójelbe akarták tenni, vagy el akarták nyomni. 1867-re elértük azt, hogy újra akkora volt Magyarország, és úgy nézett ki, mint Szent István idején. Hosszú küzdelem után, érthető, hogy hátradőltünk. Világosnál, hogy mondjam, kikaptunk, majd letettük a fegyvert, ez kétségtelen, De 1867-ben mégis egy olyanfajta önállóságot tudott kivívni magának Magyarország, hogy akkor egyesült újra Erdély a királyi Magyarországgal. A török kiűzését követően az Erdélyi Fejedelemség, illetve Nagyfejedelemség nem tartozott a Magyar Királysághoz. Bécs alá tartozott közvetlenül. Ez persze az erdélyieknek is fájt, de a magyaroknak még jobban. A Habsburgok meg tartottak attól, hogy ha ezek egyesülnek, pláne a határőrvidékkel, akkor veszélyeztetik a bécsi Habsburg-uralmat, tehát ameddig lehetett, addig ezt akadályozták. De 1867-ben ez is létrejött, Erdély integráns része lett a Magyar Királyságnak, ugyanazok a törvények vonatkoztak rá, mint a Magyar Királyságra. Nem volt a továbbiakban erdélyi diéta, része volt Magyarországnak. Vármegyék voltak itt is, mint mindenhol máshol, ugyanakkor 60 év után volt egy jelentős gazdasági fellendülés. Elég megnézni

Nagyvárad belső tereit, nem tudok elégszer jönni, mindig lenyűgöz, hogy itt a huszadik század elejére micsoda városi kultúra jött létre, ahogy Szabadkán és másutt is. Ez nem cáfolja azt, hogy azért sok szegény ember élt, de volt egy olyan polgárság, amely ezt a fajta építészeti, s írott kultúrát létrehozta, amelyre ma is büszkék vagyunk, és ez az akkori magyarokat is büszkeséggel töltötte el. Hajlamosak voltak arról megfeledkezni, hogy az ország lakosságának fele nem magyar, és ebből még bajok lehetnek. Volt, aki észrevette, főleg 48-49-ben nem lehetett nem észrevenni. Iancuék gondoskodtak arról, hogy azért ez látszódjon, meg a szerbek vagy rácok is. Mégis az volt, hogy kulturálisan, gazdaságilag prosperálunk, asszimilációval, olyan értelemben, hogy mondjuk a 19. század elején a magyar nyelvűek aránya 38% volt a Magyar Királyságban, Erdélyben még ennél is kevesebb, és 55% volt a románok aránya, de 1910-re Horvátország nélkül a magyarok aránya 54% lett, Horvátországgal együtt 48. Azt lehetett gondolni, hogy még egy-két évtized, és belaktuk a Kárpát-medencét, a szlovákokat, zsidókat, svábokat, egyebeket magyarrá tettük, és mi alkotjuk a többséget – egy ilyen optimizmus jellemezte a kort. Na most erre jött Trianon. Mindaz a törekvés, a remény, a vágy, ami ezeket a vezetőket fűtötte, ott összeomlott. Ezt nem tudták egyik napról a másikra tudomásul venni, földolgozni. Nem volt könnyű megérteni, hogy Nagyvárad most már Romániához tartozik, nem Magyarországhoz, nem is beszélve más részekről. És az egész városi kultúra, az észak-magyarországi, a délvidéki városok, ez mind idegen országba került. Szóval nem lehet egyik napról a másikra azt mondani, hogy oké, akkor tudomásul vettük, ez a történelem ítélete. Akkoriban revíziós politika volt. Azok az emberek, akik ezt megélték, nagyjából már meghaltak, de én még találkoztam olyan egyszerű székelyföldi emberrel, aki azt mondta, a 40–44 közötti négy év volt az életének a legboldogabb része. De kiderült, ez is csak egy délibáb volt. Ez is elmúlt, újra jöttek a románok. Nemzedékről nemzedékre öröklődött át ez az attitűd. Időt vesz igénybe még mindig annak a tudomásulvétele, hogy más országokhoz hasonlóan nem lesz még egyszer Mátyás király birodalma. Demográfiailag egyszerűen nem jöhet össze.

Hangsúlyozom azt is, hogy ezzel nem állunk egyedül. Ha ránéznek a 17. századi térképekre, hát mekkora volt a Litván–Lengyel Nagyfejedelemség? Leért a Fekete-tengerig az Északi-tengertől. És milyen kicsi ország ma Litvánia, ugye? Valahogyan ezt meg kell nekik is szokni. Az Oszmán Birodalom is évszázadokon keresztül az egész Balkánt, Közel-Keletet, Észak-Afrikát uralta, összezsugorodott Törökországgá. Nekik is tudomásul kell venni. Persze, nem ugyanaz mondjuk Nagy-Britanniának vagy Franciaországnak azt tudomásul venni, hogy elvesztek a gyarmataik, mint nekünk azt, hogy a peremterületek a magyarokkal együtt elvesztek, de valami hasonló. India eléggé hozzátartozott az angolokhoz, és nekik is föl kellett dolgozni, hogy az már nem a korona gyémántja. Volt és van egy olyan feladat, munka előttünk, hogy ezekben a méretekben képzeljük el magunkat, a jövőnket, és ezen belül lehet és kell megpróbálnunk sikeresnek lenni. Nem kizárt. Nézd meg Észtországot, alig volt független, nincs is független hagyománya szinte. És mégis miket tudott produkálni az elmúlt húsz-harminc évben! Vagy Finnország. Finnország mutatói a 19. század végén minden szempontból rosszabbak, mint Magyarország. Három és fél millió ember él a sötétben az erdők között, többnyire faháncsból csinálja a kenyerét, vagy legalábbis félig, és gyakran a halak mentik meg az életét. És 150 év alatt az európai élbolyhoz fel tudott zárkózni! Ha Magyarország büszke akar lenni magára, akkor ezen az úton kell elindulnia, belülről kell magát fölépíteni, és a külvilágnak megmutatni azt, hogy igen, mi egy tehetséges nép vagyunk, de tettekkel, nem azzal, hogy mondjuk, mondjuk…

SZL: Most már rákanyarodnék a könyv tanulmányaira. Például nagyon érdekes az az írásod, ami az olasz–magyar–román együttműködés tervéről szólt. Ebben érdekes dokumentumokra is teszel utalást. Békési András tanulmánya az önálló Erdély gondolatával, vagy Gyárfás Elemérnek a memorandum, a tárgyalások a húszas években, majd aztán 38 körül egy egészen más helyzetben. Nagyon leegyszerűsítve úgy kérdezném, mit akartak ezek a szegény olaszok?

RI: Úgy gondolták, nekik vannak elképzeléseik arról, hogy ezt az adriai térséget, beleértve Észak-Balkánt, hogyan kell megszervezni. Az első világháború után nekik egy fő ellenségük volt a térségben, Jugoszlávia. Olaszországnak a fő törekvése az volt, hogy valamilyen formában Jugoszláviát sakkban tartsa. Nem baj, ha egy kicsit föl is bomlasztja. Nem baj, ha leválnak belőle itt-ott egyes részek. Ehhez két partnert talált, a Bánság miatt Romániát (a Bánságot felosztották kettejük között, és mind a ketten akarták volna az egészet), és Magyarországot, amely meg nehezményezte, hogy nem csak Horvátországot vették el, Bácskát is elvették tőlünk, Muraközt is elvették tőlünk. Tehát kaphatóak voltunk arra, ahogy a románok is, hogy az olaszokkal együttműködve Jugoszláviát ne támogassuk, inkább nehezítsük az életét, és a meglévő dezintegratív törekvéseket erősítsük, amelyek elsősorban a horvátokban alakultak ki. Mert a jugoszláv képződmény ugyan tényleg a

A könyvbemutató résztvevői a Léda-ház kultúrtér manzárd termében
Fotók: Festum Varadinum

szlovének, horvátok, szerbek megállapodása alapján jött létre, de az az igazság, a szerbek mindig úgy képzelték el, hogy Belgrádból irányítunk egy nagy délszláv államot. A horvátok ezt föderatív alapon képzelték el, mondván mi is vagyunk olyan fontosak, mint a szerbek, és ebből lettek problémák. Ez magyarázta azt, hogy Olaszország bennünket több alkalommal támogatott. Persze, nehéz volt neki bizonyos esetekben úgy támogatni Magyarországot, hogy a román érdekeket ne sértse. Volt erre példa a trianoni tárgyalások során, hogy a partiumi sávnál Olaszország a britek egy részével együtt inkább Romániával szemben foglalt állást, de a fő törekvés az volt, hogy lehetőleg mind a kettővel jó viszonyban legyenek. A 89-es rendszerváltás után érdekes módon ez megismétlődik, van egy olyan pillanat, amikor Olaszország azt gondolja, ezt a térséget, mint egy Alpok–Adria régió, ő tudja majd megszervezni, irányítani. De nem volt meg a gazdasági háttér Olaszország mögött, főleg akkor, amikor Németország egyesült. Kiderült, Olaszország nem elég erős ahhoz, hogy ezt megoldja. Örülhet, ha Albániát tudja kezelni valamilyen mértékig.

SZL: Látszólag ugrunk egyet, egy másik tanulmányod a State Department, az amerikai külügy diplomáciai törekvéseivel foglalkozik, nekik volt egy olyan javaslatuk 1918-ban, benne is van a térkép a könyvben, amely ha megvalósul, akkor most a román–magyar államhatár nem Nagyváradtól nyugatra, hanem a várostól picit keletre húzódna, és ez érvényes Szatmárnémetire is. Ha az amerikai közvélemény nem mozdul el izolacionista irányba, s Wilson és csapata nem hagyja ott a béketárgyalásokat, akár – kérdezem is, vagy mondom – még ebből lehetett is volna valami. Annyit tennék még hozzá, nagyon érdekes az, hogy fiatal történészekre bízták a háttéranyagok elkészítését. Mennyi lett volna ennek a realitása, ha Wilsonék nem mennek haza a párizsi béketárgyalásokon?

RI: Ezt nem tudom, nem lehet megmondani. Az biztos, hogy az Egyesült Államok, Olaszország és a brit diplomácia egyik része úgy képzelte már 1919-ben, hogy a partiumi sáv Magyarországnál marad a vasútvonallal és a partiumi nagyvárosokkal. Hogy ezt keresztül tudták volna vinni a délszlávokkal, a románokkal, a csehekkel és a franciákkal szemben, ez kérdés, de ez a felállás megvolt. De ennél mondok egy még érdekesebbet, az elmúlt években próbáltam Magyarországon mindig emlékeztetni erre a közvéleményt, de nem sok sikerrel. 1946-ban közelebbi esélyünk volt arra, hogy a partiumi sávot Magyarország visszakapja, mint 1919-ben. Miért? Azért, mert addigra a britek és az amerikaiak is tisztában voltak azzal, nem tehetik meg, hogy hárommillió embert úgy hajtanak át a határokon, mint egy marhacsordát. A franciák is belátták, hogy védhetetlen álláspontot foglaltak el az első világháború után. Nem azért, mert az etnikai elvet akarták érvényesíteni, hanem azért, mert ott sem érvényesítették, ahol érvényesíthették volna. És a britek, az amerikaiak és a franciák egyaránt a kezdődő béketárgyalásokon a partiumi sávot Magyarországnak akarják adni a vasútvonallal együtt. Egy állam van, egy politikai vezető, aki ezt következetesen ellenzi, és elég ereje volt ahhoz, hogy ezt keresztülvigye, legfelsőbb szinten Sztálin, Párizsban meg Molotov külügyminiszter, a külügyi népbiztos. Megvannak a jegyzőkönyvek, el lehet olvasni. Ha a Szovjetunió és a szovjet diplomácia ott valamivel empatikusabban viszonyul a magyarokhoz, akkor mi most Magyarországon

beszélgetnénk. De valahogy nem szivárog át a magyar köztudatba, hogy kifejezetten a Szovjetunión múlott az, hogy nem módosították a román–magyar határt Magyarország javára 1946-ban. Most itt pontot teszek, és Bibó István szavaival folytatom, a mi szempontunkból ez egy igazságtalan döntés, de ezt elfogadjuk, betartjuk. És azt mondja tovább Bibó, hogy nem követünk revíziós politikát. De egy dologról nem mondhatunk le. Ez pedig, hogy a határon kívüli magyarokért Magyarország felelősséget visel, s felelősséget kell viselnie. Ezt az elmúlt ötven évben nem egyformán követték a magyar kormányok. De ez volt a magyar demokratikus oldalnak a válasza, hogy nem, nem vezet sehova revíziós politika. És azt hiszem, hogy a mai, európai uniós helyzetben Bibó még inkább ezt mondaná: hogy a régi, két világháború közötti revíziós politikának nincsen perspektívája, jövője. Ma már nincs demográfiai alap arra, hogy Magyarország területért lépjen föl, sokkal több lehetőséget látok az Európai Unióban. Nem akarok nagyon anekdotázni. 1985 nyarán voltam családostól először Erdélyben. Egyedül voltam korábban is, de akkor lett a fiunk öt vagy hat éves, és meg akartuk neki mutatni Zágont, Nagyváradot, a Kanonok-sort, mindent, ami ugye a magyar történelem. Trabanttal bejártuk Erdélyt, és az utolsó állomásunk hazafelé Nagyvárad volt, végigmentünk azon a sétálóutcán, amelyen most a Holnaposok szobra áll. Elnyaltunk egy fagylaltot, azt még lehetett kapni, és szomorúak voltunk. Hihetetlen lepusztult állapotban volt 1985-ben ez a sétálóutca. Ahhoz képest óriásit fejlődött. Akkor nagyon nehéz volt átjutni a határon oda-vissza, nagyon nehéz volt könyveket hozni. Most pedig akadálytalanul működnek ezek. Azt akarom ezzel mondani, hogy az Európai Unió által, annak ellenére, hogy nem áll egyértelműen az autonómia mellé, nem ellenzi, de hatékonyan nem is támogatja, mégis az Európai Unión belül, ha úgy jövök át a határon, hogy nem ellenőriznek, ha Magyarország, Románia bevezeti a közös pénzt, az eurót, akkor ugyanaz lesz a valutánk. Oda-vissza lehet járni az egyetemek között, a határ menti térségekben közös vállalatok működnek. Tehát olyan lehetőségeket nyit az Európai Unió, amelyek szerintem jobbak, mint ha Magyarország tankokat gyártana vagy próbálna vásárolni, és arra készülne, hogy bevonul Nagyváradra. Bár a szlovákok megvádoltak bennünket azzal, hogy a kettős állampolgárság azt célozza, hogy visszafoglaljuk. Azt gondolom, ez nem szerepel a magyar politika célkitűzései között.

SZL: A brit diplomáciával foglalkozó tanulmányban szerepel egy érdekes kifejezés, a trializmus. Éppen a brit diplomatáknak volt az ötlete, ami Ausztria és Magyarország mellett egy délszláv országrészt képzelt volna el Zágráb központtal. Ez egy újabb megoldás a térképrajzolgatások mellett. Azt is lehet tudni, a brit politikusok, diplomaták között voltak Monarchia-barátok, meg Monarchia-ellenségek is. Viszont maga Nagy-Britannia szerepe már akkoriban nem volt annyira erős, mint a korábbi időszakokban. Gondolom, ezzel is magyarázható, hogy nem az ő megoldásaik érvényesültek.

RI: Több elgondolás is volt arról, hogy a Monarchiával mit kellene csinálni. Az Egyesült Államokban és a francia vezérkarban is voltak olyan emberek, vezetők, akik azt gondolták, az Osztrák–Magyar Monarchiára továbbra is szükség lehet az európai egyensúly biztosítása érdekében, de ehhez mindig hozzátették, hogy a dualista szerkezet nem alkalmas erre. Azért nem alkalmas, mert a magyarok és a német nyelvűek aránya kevesebb, mint 50%. Az Osztrák–Magyar Monarchián belül sokan vannak a szlávok, jelentős a románság, tehát valamilyen strukturális átalakítást kell a Monarchiával csinálni. Ezt időnként trializmusnak is mondják, amikor Horvátországot ugyanarra a szintre emelik, mint ahol Magyarország van. Egy döntően etnikai alapon létrejövő föderális átalakításban gondolkodnak. Ferenc Ferdinándnak, a kijelölt és megölt trónörökösnek ez volt az elgondolása, ezért gyűjtött maga köré román és szlovák politikusokat, hogy ezt készítsék elő. Ezt a magyar vezetés opponálta. Neki a dualizmus olyan előnyöket biztosít, hogy nem örültek volna, ha ezt felváltja egy föderális struktúra, például Erdélyből lesz két egység: Székelyföld mint egy magyar entitás, a többi pedig egy román entitás. A magyar vezetés számára ez elfogadhatatlan volt.

SZL: A német politikával kapcsolatban tanulmányod kiindulópontja egy másik kifejezés, a Mitteleuropa, Közép-Európa gondolata volt. Nyilván ennek a különböző időszakokban megvoltak a maga változatai, hogy a német politika éppen hogyan képzelte ezt el, nyilván Németországgal a centrumban. Mit jelentett ez a fogalom eredetileg?

RI: Németország sokáig széttagolt szerkezetű államalakulat volt, fejedelemségek, városállamok, addig, amíg 1871-ben létrejött a Német Császárság. Miután a Német Császárság létrejött, az addigi több mint harminc fejedelemség és városállam, meg hercegség helyébe lépett egy több mint hatvanmilliós ország. A Monarchia ötvenmilliós, de ez a hatvanmilliós mag perspektivikusan még erősebb ország: nagyobb, komoly nyersanyagbázisa van, ipari háttere, szellemi háttere van, amely irtózatos dinamikával fejlődik a 19. század utolsó harmadától. Közben Nagy-Britanniának, Franciaországnak a különböző mutatók szerint csökken a szerepe és a befolyása. Németországnak kétirányú törekvése van. Az egyik

az, hogy ő is tengeri hatalom akar lenni, gyarmatokat akar szerezni, építi is a flottát. Ez az egyik irány. Ezt a németek úgy nevezik, hogy Weltpolitik. Van egy másik is. Azt mondja, hogy tőlünk keletre szinte minden országban jelentős német nyelvű kisebbség van, egészen szinte a Volgáig. Erdélyben, Magyarországon, a cseh Sziléziában, Ausztriában, a Bánságban. Azt mondja, ezekre nekünk támaszkodni lehetne, az ő közreműködésükkel ki tudnánk terjeszteni a gazdasági befolyásunkat. És ezt hívták keletre való nyomulásnak. Ehhez kapcsolódik a Mitteleuropa. Létrehozunk egy olyan nagy közép-európai államszerkezetet, amelyben az Osztrák–Magyar Monarchia is benne van, a Német Császárság is benne van, és még egy-két peremállam is. És akkor mi 150 millióan vagyunk. Délen tenger, északon tenger, senki meg nem tud bennünket állítani. Mi vagyunk a világ legerősebb hatalma, gondolták. És ezt az amerikaiak is így látták. Az amerikai külügyminiszter, Robert Lansing 1915-ben, amikor még nincsenek háborúban, leírja naplójában, hogy bárki bármit gondol, előbb-utóbb be kell lépnünk ebbe a háborúba, mert nem engedhetjük meg, hogy Németország megnyerje a szövetségeseivel. Mert ha ez megtörténik, akkor egy vagy két évtized múlva Németország a közvetlen érdekszféránkban fog megjelenni a flottájával Ázsiában, illetve Latin-Amerikában. Sokkal egyszerűbb nekünk most megfogni őket, segíteni az ellenfeleit, mint később, amikor már nagyra nőtt. A második világháborúban ugyanez a logika érvényesül, hogy a legnagyobb demokrata állam és a legnagyobb diktatórikus állam összefog Németország ellen. Valójában nem Hitler, hanem Németország ellen fognak össze. Az volt a veszélyes.

1918 tavaszán a német befolyás a Donbaszig terjed. Ott állnak a német katonák, majdnem az Uralnál, nyugaton pedig ott vannak Flandriában és Párizs alatt, délen Görögországnál. Ez azt mutatta, hogy ha ez meg tud szilárdulni, akkor Németországgal nagyon nehéz lesz versenyre kelni. És ezt tudták az amerikaiak. Csak idő kell, hogy 17-től 18-ig átszállítsák a technikákat, az embereket. Amikor ez megtörténik néhány hónap alatt, akkor a német vezérkar 1918 augusztusában leírja: „A háborút elvesztettük. A kérdés az, meddig húzzuk még? Milyen feltételekkel tudunk fegyverszünetet kötni Amerikával? Nem tudunk. Nincs se embertartalékuk, se technikai hátterünk."

SZL: Még nem beszéltünk egy másik európai nagyhatalomról, az ugyancsak térképeket szívesen rajzolgató franciákról. Az ő esetükben Duna-menti politikájukról írsz. Nyilván ez a német Mitteleuropa-gondolat őket sem lelkesítette túlságosan, gondolom, nekik is főleg a németekkel volt bajuk, nem a magyarokkal.

RI: Így van, éppen az volt a fő bajuk az Osztrák–Magyar Monarchiával, hogy a németekkel tartott, egyre szorosabb szövetségben volt a németekkel. Azt gondolták a franciák, s a britek is egyetértettek abban, hogy azért kell az Osztrák–Magyar Monarchiát megszűntetni, hogy a németeknek ne legyen természetes bázisuk a keleti előrenyomuláshoz. Megszüntetjük a Monarchiát, képletesen szólva víz alá nyomjuk a németeket és a magyarokat, akik mindig német szövetségesek, majd a szlávokból és a románokból hozunk létre olyan kisállamokat, amelyeket a háttérből mi fogunk mozgatni. Az az érdekünk, hogy Csehszlovákia legyen, Jugoszlávia legyen, Nagy-Románia legyen. Ezek ránk fognak hallgatni, a mi kultúránkat fogják követni, Párizsba jönnek tanulni. És azt gondolták, hogy ha Lengyelországtól (akik, ugye hagyományosan franciabarátok), a Balti-tengertől vagy az Északi-tengertől az Adriáig ezek az államok létrejönnek, és ezeket a háttérből mi mozgatjuk, akkor az két dologra is nagyon jó lesz. Az egyik: a németeket akadályozni fogja, hogy keletre menjenek. Másrészt az oroszországi bolsevizmust, illetve az oroszokat megakadályozza, hogy nyugatra jöjjenek. Ezt komolyan gondolták. Nagy tévedés volt. Ez a rendszer úgy omlott össze néhány év alatt a harmincas évek végén, mint annak a rendje, és a verseny elindult Románia meg a többiek között, hogy ki lesz a nagyobb barátja Németországnak. Nem kalkulálták be azt, hogy ennek a térségnek a természetes, gazdag, komplementer gazdasági partnere Németország, nem Nagy-Britannia vagy Franciaország. Németországnak szüksége van azokra a nyersanyagokra és mezőgazdasági termékekre, amelyek itt vannak, és sokkal praktikusabb neki innen a magyar búzát vagy marhát vinni, mint Argentínából behozni. Franciaországnak erre nincs szüksége, neki van nyersanyaga, van mezőgazdasági területe, és van Észak-Afrikája. Az neki elég. A britek látták már a harmincas évek végén, és a politikusok fontolgatták, mivel lehetne a német gazdasági befolyást ellensúlyozni. A harmincas évek végén Kelet-Európa, ezek a köztes-európai országok a külkereskedelmük több mint ötven százalékát Németországgal bonyolították. Függetlenül attól, hogy politikailag hova tartoztak korábban, mind Németország felé orientálódtak. És a britek elgondolkodtak ezen, hogy lehetne ellensúlyozni ezt a német befolyást. Tényleg megmosolyogtató, ahogy azon lamentálnak, hogy hát jönnek az ünnepek, Magyarországról meg kéne emelni a pulykaimportunkat. Bulgáriából meg dohányt lehetne venni. Na most mi ez a németek gazdasági befolyásához képest? Ez nevetséges. Nem volt szükségük

nekik arra, amit Magyarország adni tudott, vagy amit Bulgária. A németeknek volt szükségük például a balkáni ércre, ami Jugoszláviában volt, a magyar szalonnára, zsírra, gabonára. Ez kellett nekik. És tudtak adni érte olyan technikát, amelyre az itteni országoknak volt szüksége. A rendszerváltás után megint azt látjuk, hogy a mi magyar külkereskedelmünk több mint 70%-ban az Európai Unióval bonyolódik, és azon belül messze a legnagyobb Németországnak az aránya a beruházások és az áruforgalom terén is.

SZL: A hatodik az orosz–szovjet témájú tanulmányod. Innen egy olyan részletet emelnék ki, ami inkább érdekes, mint fontos. Volt egy brit javaslat az úgynevezett százalékos befolyásolásra, ami szerint Magyarországon 80, Romániában 90, ezzel szemben Jugoszláviában 50, Görögországban 10%-os szovjet befolyást engedtek volna a második világháború után. Egyrészt nem értem, hogy képzelték el ezt a britek, hétfőtől péntekig a szovjet befolyás érvényesül, a hétvégén a nyugati?

RI: A brit politika látta, hogy az oroszokat nem lehet megállítani. Az amerikai is látta, pontosabban ezt Amerikában is megvitatták, amikor már a Baltikumban van a szovjet hadsereg, hogy mit lehetne tenni. Roosevelt fel akart lépni az oroszokkal szemben, Churchillnek is javasolták a katonai parancsnokai, hogy elnök úr, meg tudjuk tenni légi úton, kell a Baltikumba néhány ezer harckocsit és néhány tízezer amerikai katonát szállítani. Ez sokba fog kerülni, sok amerikai el fog pusztulni ebben a harcban. És akkor Roosevelt azt mondta, a Baltikum nem olyan fontos nekünk, legyen az oroszoké. Churchill még előrelátóbb volt. Ő látta, hogy az oroszok egyszer már voltak Párizsban, a napóleoni háborúk végén bevonultak büszkén a kozákok Montmartre-ra, Sztálinnak is volt egy olyan ambíciója, hogy ezt meg lehetne ismételni, ezért Churchill elébe akart menni, engedékenységet akart mutatni az oroszoknak, mondván csak azt kötjük ki, hogy Görögország ne legyen a tiétek, mert az az angol hajózási útvonal szempontjából nagyon fontos. Ha azt lezárják, akkor meg kell kerülni a Jóreménységfokot, ami sokkal költségesebb és tovább tart. Tehát ez volt a fő cél, Görögország. Egyébként Sztálin nem támogatta különösebben a görög partizánokat a második világháború után. És hát ugye Jugoszlávia meg a fifty-fifty, az is ott van valahol, ha belegondolunk, ezt is betartották, mert Jugoszlávia igazából sem a szovjet blokkhoz, sem a nyugati blokkhoz nem tartozott, próbált el nem kötelezett ország lenni. Félig tervgazdálkodás, félig magángazdálkodás. A többi országban viszont szovjet dominancia volt. Hogy a 10% mit jelentett Churchill felfogásában, azt nem lehet tudni, mert ezt se ő nem írta le, se az a külügyminisztere, hogy mire gondoltak, amikor több pohár vodka után irkálták a százalékokat. Azt lehet csak tudni, hogy Magyarország 50%-ról indult, de mivel alapvető brit érdek nem fűződött hozzánk, ezért lealkudták 80%-ra. Hogy a 20% alatt mit kellett érteni, őszintén szólva, nem tudom, hogy ez hogyan gondolták.

Romsics Ignác, Szűcs László

SZL: A könyv előszavában írtál arról is, milyen kutató-dokumentáló munka volt szükséges ezeknek a tanulmányoknak a megírásához. Ezek zömmel a 90-es években keletkeztek. Milyen lehetőségek voltak akkor, és milyen lehetőségek állnak ma a kutatók rendelkezésére? Azóta ugye lett internet, ma már mesterséges intelligencia is. Mennyire más a kutatói munka ma, mint harminc éve?

RI: Én 1981 óta jártam nyugat-európai és amerikai levéltárakban. Bonnban és Párizsban sok helyen mindenhol szabályozott kutatási lehetőségek voltak. Egyedül a moszkvai levéltárban nem volt a rendszerváltásig semmiféle kutatási lehetőség. Bethlen István miatt akartam ott valamit csinálni, mert Bethlen ott halt meg. Oda nem engedtek be, de a nyugat-európai levéltárakban mindenféle akadály nélkül lehetett dolgozni, akkor már fénymásolatokat lehetett készíteni. A magyarországi levéltárak úgyszintén szabadon kutathatók voltak. A romániai, az egy kicsit bonyolultabb volt. Kétszer kíséreltem meg a nyolcvanas években, hogy román levéltárakban dolgozzak. Először 83-84-ben elmentem Bukarestbe. A Magyar Akadémia és a Román Akadémia között volt egy egyezményes csere. Lementem Bukarestbe, és elmondtam, hogy mit akarok kutatni Kolozsváron és Marosvásárhelye. Húzták egy-két napig az időt. Szépen bántak velem, csak nem volt értelme annak, hogy odamenjek. Felajánlották, hogy menjek le a Fekete-tenger partjára és környékére, hiszen ott sok antik római emlék van. Fizetik az utat, szállodát,

mindent. Végül a kolozsvári levéltárba beengedtek, de úgy, hogy egyedül ültem a kutatószobában, amelyben nem volt fűtés. Elmondtam, mit akarok, és két iratot kaptam. Az egyik arról szólt, hogy a Bethlen-birtokokon elszaporodtak a patkányok, és nagyobb mennyiségű mérget kért a birtokaira. A másik is ehhez hasonló jelentőségű anyag volt. Azt mondták, több nincs. Következő alkalommal, egy-két év múlva ragaszkodtam hozzá, hogy egyből Marosvásárhelyre menjek. Ott Tonk Sándor nyúlt a hónom alá, aki könyvtáros volt. Ő adta a kezembe Bethlen Béla emlékiratát, amit lehetett, mindent megtett. Ami a könyvtárban volt, a korabeli újságokat, azokat prezentálta. A levéltárba viszont nem jutottam be, vagy azért, mert zárva volt, vagy azért, mert az igazgató távol volt, oda nem lehetett menni, nem tudtam bemenni. Hogy most hogy zajlik a kutatás, ezt nem tudom. Én utoljára a 90-es években dolgoztam külföldi levéltárakban. Utána döntően tanítottam.

SZL: Visszatérnék befejezésül arra a – mondjam így – kicsit kakukktojás tanulmányra: *Az orosz birodalmi gondolat múltja és jelene.* 2023-ban írtad. Ekkor már egy éve tartott az orosz–ukrán háború, ami lassan a második világháború teljes időtartamát is elérheti. Akkoriban, három évvel ezelőtt gondoltad volna, hogy 2026 nyarán még ez a háború tartani fog? Illetve mostani ismereteink alapján hogyan prognosztizálnád ennek a konfliktusnak a lezárását?

RI: Nem lehet prognosztizálni. Van egy másik könyvem, *Hannibal ante portas,* borítóján egy elefánt hátán Hannibalra utalva három politikus álldogál, Trump, Hszi Csin-ping és Putyin. Ami arra utal, hogy itt a nagyhatalmak egy olyan játszmában vannak, aminek a végkimenetelét én nem látom, és sokan mások se látják. Amit lehet tudni, az az, hogy Putyin különböző okokból megpróbálta Ukrajnát egy olyan státuszba kényszeríteni, mint amilyenbe Belorusszia van, vagyis szovjetbarát vazallus vezetése legyen. Ha ezt sikerül neki elérni, akkor katonailag ő nem mozdult volna meg, de az ukrán választások úgy alakultak, hogy az ő emberének menekülnie kellett Kijevből, azóta is az oroszok vendégszeretetét élvezi valahol Moszkvában. Ukrajna nyilvánvalóvá tette, hogy szeretne csatlakozni az Európai Unióhoz és a NATO-hoz is. Sőt, 2008-ban még az Egyesült Államok is egyértelműen szorgalmazta, hogy a NATO-hoz csatlakozzon. Az európaiak mondták az akkori amerikai vezetésnek, hogy lassabban, mert az oroszoknak ez biztos, hogy nem fog tetszeni, mint ahogy nem is tetszett nekik. Tehát Putyinnak azzal kellett számolnia, hogy ha szabadjára engedi a dolgot, akkor Ukrajna csatlakozik a NATO-hoz és az Európai Unióhoz, és akkor nem lesz egy olyan pufferállam a Nyugat és közte, mint amilyen Belorusszia. Mert ha ott lenne Ukrajna ilyen pufferállamként, akkor elképzelhető, hogy az orosz biztonsági érdekeknek megfelelne. De úgy, hogy Ukrajna a nyugati világhoz csatlakozik, ez nem elfogadható számára, ezért belevágott ebbe a háborúba, amit, úgy látszik, képtelen megnyerni. Mert a Nyugat támogatja Zelenszkijt. Itt igazából a világ két szuperhatalma, Kína és az Egyesült Államok vívja harcát ukrán és orosz emberek által. Hogy mi lesz a vége, nem tudom. Trumppal most már nem érdemes nagyon foglalkozni, mert mindenfélét mondott ezzel kapcsolatban, de semmi nem jött be. Az valószínűsíthető, hogy a Dnyeperen túli kelet-ukrán területek jelentős részét Oroszország leválasztja, a maradék pedig a Nyugathoz fog integrálódni. Ez egy lehetőség. Van egy zárófejezet abban a másik könyvben, azt úgy kezdem, hogy minden lehetséges, és mindennek az ellenkezője is. Nem tudom megmondani, hogy az orosz katonai erők tartaléka mennyi. Van közel hatezer atomtöltetük, de azt nem fogják bevetni. Hogy meddig bírják kínai támogatással, ez sok mindenen múlik. Például azon, hogy a kőolajat, földgázt tudják-e továbbra is eladni, vagy nem tudják. Az orosz gazdaság 15-16%-át tették ki a háború előtt a kőolaj- és a földgázbevételei, ami óriási. Az is fölmerült mindig, hogy meddig bírják az ukránok. Ha Trump beváltja a fenyegetését, és például a felderítési adatokat nem adja oda az ukránoknak, akkor nagy bajban lesznek. Ahhoz, hogy a drónokat célba juttassák, kell az amerikai műholdas felderítő szolgálat és figyelőszolgálat. Ez megvan nekik. Trump egyszer meg akarta szüntetni, aztán szóltak neki, ha ezt még fenntartod egy hétig, akkor a háborúnak vége lesz. S az nem biztos, hogy neki ez jó lenne.

(A 2026. május 21-i beszélgetés szerkesztett változata. A szöveggondozásban közreműködött Gálfalvi Ágnes.)

„Húsvétkor leszeded a csokinyusziról az alufóliát, és kiderül, hogy az Mikulás”

Esterházy-emlékkerekasztal a Léda-ház kultúrtérben

Érdekfeszítő szakmai kerekasztal-beszélgetéssel emlékeztek Esterházy Péterre halálának tizedik évfordulóján Nagyváradon 2026. május 15-én a Varadinum ünnepségsorozat részeként. A kerekasztal résztvevői az Irodalomtudományi Kutatóintézet (Budapest) munkatársai: Horváth-Márjánovics Diána irodalomtörténész, tudományos munkatárs, a magyar próza kutatója, Szolláth Dávid irodalomtörténész, kritikus, az MTA doktora, illetve Boka László irodalomtörténész, tudományos főmunkatárs, egyetemi docens, a beszélgetés moderátora. Esterházy-szövegrészletek előadásával közreműködött Dimény Levente és Tóth Tünde, a Szigligeti Színház színművészei. Az alábbiakban a beszélgetés szerkesztett változatát olvashatják.

Szűcs László: 2016. július 14-én hunyt el Esterházy Péter író. Ma este rá fogunk emlékezni, így, halálának közelgő tizedik évfordulóján. Rendezvényünk egyik támogatója Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusa, ezért is köszöntöm Széles Hermann Ágnes konzult, és egyúttal megkérem, üdvözölje a megjelenteket!

Széles Hermann Ágnes: Különleges alkalom ez a mai, egyrészt emlékezés, másrészt ünneplés, harmadrészt egy fontos küldetés beteljesülésének pillanata. A mai rendezvény körébe vonódik egy hét éven át tartó áldozatos szakmai munka lezárása is. N. Császi Ildikó tanárnő vendégoktatói tevékenységének záró projektjéhez érkeztünk. A Külügyminisztérium Vendégoktatói Hálózata világszerte több mint félszáz egyetemen hirdeti a magyar nyelv és kultúra értékeit, de a célunk sosem csupán az ismeretátadás, hanem a közösségépítés és a fenntarthatóság. Ildikó munkája során ez a cél maradéktalanul megvalósult. Az elmúlt hét esztendőben nemcsak oktatott és kutatott, nemcsak hidat épített anyaországi és helyi intézmények között, nemcsak számos, a maihoz hasonló nagyszerű program született közreműködésével, hanem elvégezte a legnemesebb feladatot is: utánpótlást nevelt. Amikor egy vendégoktató úgy fejezi be küldetését, hogy helyi szakemberek veszik át a stafétát, az a legnagyobb szakmai siker. Ez azt jelenti, hogy a magyar nyelv és kultúra ügye itt, Nagyváradon önjáróvá és még erősebbé vált. Köszönjük Ildikónak ezt az elkötelezett, értékteremtő hét évet! A mai este szakmai programja méltó ehhez a búcsúhoz és egyben a magyar kultúra folytonosságához. Esterházy Péter halálának tizedik évfordulóján egy olyan életmű előtt tisztelgünk, amely alapjaiban határozta meg az elmúlt fél évszázad magyar prózáját. Tíz év gombócból is sok, mondhatnánk esterházys huncutsággal, de az irodalom időszámításában ez a tíz év csupán egyetlen hosszúra nyúlt pillanat. Ennyi ideje tanuljuk, milyen az a kortárs magyar irodalom, amelyben a mester már nem új mondatokat ír, hanem a meglévők között visszhangzik. Várad és Esterházy párhuzama nem szorul magyarázatra. Ez a város mindig is értette azt a többdimenziós európai, mégis ízig-vérig magyar polgári szellemiséget, amelyet ő képviselt. Az ő nyelvi játékaiban, a történelemhez való ironikus, mégis mélységesen alázatos viszonyában ott vibrált az a határtalanság, amely Nagyváradot is meghatározza. Ma este irodalomtörténészek, a szakma kiválóságai, művészek segítenek nekünk eligazodni ebben a gazdag és sokrétű világban. Az önök szakértelme garancia arra, hogy az est során nemcsak száraz irodalmi, irodalomtörténeti tényekkel, hanem az életmű valódi ínyencségeivel és kultúrtörténeti érdekességekkel is megismerkedhetünk. Köszönöm a szervezőknek, támogatóknak, a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Tanszéki Csoportjának, a Holnap Kulturális Egyesületnek, a Festum Varadinumnak, hogy teret adtak ennek a találkozásnak. Kívánom mindannyiunknak, hogy a mai beszélgetés során ne csak a hiányt érezzük, hanem azt a felszabadító derűt és intellektuális kalandot is, amit egy

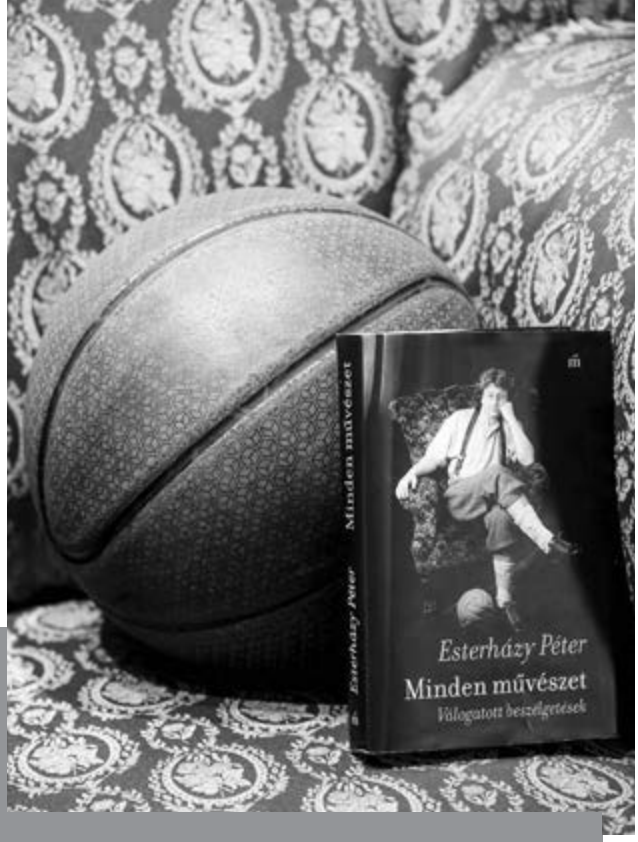

Esterházy-mondat olvasása jelent. Vigyük magunkkal Esterházy szellemi örökségét, valamint azt a hitet, hogy a magyar kultúra ápolása közös, határokon átívelő és sikeres vállalkozásunk.

Boka László: Szép estét kívánok, Isten hozott mindenkit! Azt gondoltuk, ne csak száraz irodalomtörténeti tényekről beszéljünk, hanem adott esetben érdekességekről, csemegékről is, ami ezt a fantasztikus életművet érinti. Én Budapestről jövet is itthon vagyok Váradon, némiképp itt, a Léda-házban is, de Diána és Dávid, ha talán nem is először járnak Nagyváradon, de azért jó régóta nem jártak errefelé, s az jutott eszembe, talán jó alkalom ez arra is, hogy felidézzük, amikor Esterházy Péterrel és Dés Lászlóval sétáltunk anno a városban, még egy Törzsasztal-est után, amikor ők voltak a vendégek. Szóval, hogy ott is micsoda remek hangulat volt, és ez nyilván az ő nyitottságuknak, Péter közvetlenségének, habitusának is köszönhető volt. Emlékszem, nagyon nagy humorral és alázattal, a maga sajátos iróniájával figyelte a sztorikat, amit az est után egy rövid városi sétán hallott tőlünk, kísérőktől a századfordulós épületek, helyszínek kapcsán. Nos, semmiféle kötött koreográfiát nem beszéltünk meg idefelé az úton, hanem tulajdonképpen címszavakat fogok mondani, és majd ezekre kérem, hogy adott esetben reflektáljatok!

Ha Esterházy Péter nevéről, művészetéről beszélünk, akkor minden további nélkül, nagy retorikai túlzások nélkül mondhatjuk, hogy a huszadik század végének, a huszonegyedik század elejének megkerülhetetlen életművéről beszélünk, egy nagyon gazdag, négy évtizedet átfogó életműről. Milyen sajátosságai vannak azon túl, amit szerintem mindenki tud, ismer? Egy picit fogunk beszélni az életrajzáról is, de bevallom, úgy gondoltam, hogy ezt bárki kikeresheti egy Wikipédia-szócikkben is akár, tehát a legkevésbé sem erre helyezném a hangsúlyt. Esterházy 1950-ben született, nem könnyű politikai időkben, olyan családi háttérrel, amilyennel. A piaristáknál járt gimnáziumba, és 1974-ben az egyetemen matematika szakon végzett. Ezek, azt gondolom viszont, hogy fontosak, vagy legalább olyan fontosak, mint mondjuk a foci szerepe az életében és életművében. Erről mit gondoltok? Mondjuk az ötvenes években lehet, hogy ilyen „arisztokrata" háttérrel nem is engedték volna egyetemre járni. A hatvanas évek végén, amikor gimnazista volt, s a hetvenes évek elején, az már egy konszolidált kádári rendszer volt. Ez mennyire volt meghatározó az ő esetében?

Horváth-Márjánovics Diána: Az Esterházy-szövegek magukba foglalják a szerző életének bizonyos szakaszait. Egy olyan életműről van szó, ahol nem választható el az életanyag és az irodalmi szöveg, és ennek különféle kicsúcsosodásai vannak: például *A szív segédigéi*, a *Harmonia*, a *Javított kiadás*. Sokaknak lehet megejtő és emlékezetes kötet a tíz évvel ezelőtt publikált *Hasnyálmirigynapló*. Egy olyan könyvről van szó, amelyben Esterházy a betegségének a diagnózisától kezdődően egészen életének végéig naplózta a történéseket. Végigkövetni, ahogyan feldolgozta agóniájának stációit – megrázó olvasmány. Idén jött ki egy interjúkat tartalmazó könyv, a Magvető publikálta pár héttel ezelőtt; címe: *Minden művészet,* Esterházy *Semmi művészet*ére reflektálva. A kötet a 2025-ös *Vanni van* egyfajta folytatása, amelyre rendkívüli érdeklődés mutatkozott, nagyon sok példányban fogyott. Sokan azt mondták (és egy nemrég közzétett interjúban a szerkesztők is hangsúlyozták), hogy olyan érzés volt olvasni, mintha Esterházynak új könyve jött volna ki, itt lenne velünk. Tehát van egy olyan hiány Esterházy kapcsán, amit nagyon sok olvasó érez már tizedik éve, és valóban olyan a frissen nyomtatott mondatait olvasni, mintha egy újraéledne ez a rendkívüli alak. Szerintem erről fogunk beszélni a következő egy órában: hogy miért annyira kivételes ez az életmű és Esterházy személye.

Szolláth Dávid: Az életrajzra vonatkozó érdeklődés egyrészt valóban környezetidegen Esterházynál, másrészről megkerülhetetlen. Hogy ne ilyen okoskodó rébuszokban beszéljek, arról van szó,

hogy Esterházy Péter egy olyan művészettörténeti, irodalomtörténeti korszaknak lett a legkitüntetettebb magyar prózaírója, amit nagyon komoly elmék úgy hívtak, hogy *posztmodern*. Amelynek az egyik közhelye az, hogy hagyjuk már a fészkes fenébe az író személyét és az írói életrajzokat. Például „Így élt a szabadságharc költője". Ez az, amiről szegény magyartanárok próbálják már körülbelül a bölcsőde óta leszoktatni a gyerekeket, hogy nem az életrajz kell nekünk, hanem a szöveg. Egy olyan posztmodernnek lett ő az ikonikus magyar írója, a nemzetközi posztmodern irodalommal, művészettel egyívású, egyrangú alkotója, amely lehetetlenné tette az életrajzi olvasást, hogy az író személyéből, a valóságából, történetéből vezessük le a művészetét. Visszavonta, inadekvátnak tekintette ezt a gondolatot. Ugyanakkor mi a legállandóbb fogódzója az egyébként nem mindig könnyen érthető Esterházy-műveknek? Az Esterházy család, Gitta asszony, Icsi úr a *Termelési-regény*ből vagy a focista Marci, szóval a visszatérő nevek. Esterházy ezzel egy látszólag ellentmondásos helyzetet teremt. Az első számú magyar posztmodern író nem teljesíti azt a posztmodern követelményt, hogy a szerzői egót lehetőleg porlasszuk szét a nyelvben. Ez egy olyan posztmodern életmű, ami teli van énnel, az én közvetlen világával, nagyon furcsán és játékosan autoriter, úgyhogy voltaképpen így megkerülvén a kérdésedet, nem tudom abszolváltam-e?

BL: Abszolút, épp ezért akartam egy kicsit visszafogottan szubverzív vagy provokatív lenni. Itt a jelen lévő egyetemista hallgatóim a tanúk rá, hogy mindig azzal kezdem, hogy már negyven-ötven éve is idejétmúlt volt az, hogy a Petőfi-tanítást azzal kezdik – én is még úgy tanultam –, hogy „anyja neve Hrúz Mária". Ezt innentől kezdve el lehet felejteni, nyilván a szöveg a fontos, és a szöveg, fikció. Ugyanakkor ez megkerülhetetlen az életműben, ahogyan ugye itt szót ejtettél, Dia te is a *Hasnyálmirigynaplóról* is. De az 1976-os *Fancsikó és Pinta*tól terjed ez az ív: ez a negyven év nagyon gazdag minden szempontból. És majd beszéljünk arról is, ha jut rá idő, hogy mennyit köszönhet a magyar irodalom külföldi visszhangja, egyáltalán, hogy ismernek bennünket olvasók a nagyvilágban, Esterházynak.

De ha már Dávid szóba hozta azt, hogy posztmodern vagy nyelvformáló képesség: nagyon sokan megnyilatkoztak nyilván életében is, de halálakor meg rengetegen ezzel kapcsolatban. Nem biztos, hogy pontosan idézem: Jánossy Lajosnak volt talán egy olyan félmondata, hogy nála csúcsosodott ki leginkább az, hogy a szónak nincs jelentése, csak használata van. Az tény, hogy az ő nyelvformáló képessége körülírt nemcsak korábbi klasszikus magyar irodalmi életműveket, hanem a közvetlen elődöket is, legalábbis tovább írta valamilyen formában azokat. Kérlek, erre is reflektáljatok!

A másik az a referencia, hogy a hetvenes években induló fiatal szerzőként az egyik interjújában azt mondja humorosan: „Jesszusom, csak nem akarja tükrözni a valóságot, ugye?" Tehát az elvárt, művileg irányított szocreál „valóságirodalom" kérdésköre, mint egy újabb címszó, vagy az erre adott válaszok.

HMD: Sok olyan fordulatunk van az irodalmi szcénában vagy a tágabb nyilvánosságban, amely Esterházyhoz kötődik. Ott van a sokszor idézett mondat: „Egy bizonyos szint fölött nem süllyedünk

Az Esterházy-emlékkonferencia résztvevői és előadói

bizonyos szint alá." Ezt hallottam már jelöletlenül, egyfajta közmondásként idézni, és azzal a megjegyzéssel is, hogy: „Nem tudom, kitől származik, talán egy híresíró mondta." Tehát egyfajta folklorizálódás is bekövetkezett az Esterházy-mondatok kapcsán. Annyira blikkfangosak, annyira jól idézhetők, kontextusból jól kiragadhatók, hogy észre sem vesszük, hogy Esterházy nyelvén beszélünk. Egy hasonló bonmot az is, hogy: „Megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban." Ez kapcsolódik ahhoz, amit Laci mondott: a '90-es évektől az úgynevezett szövegirodalom sokszor idézett szerzője lett Esterházy. És ahhoz is kapcsolódik, hogy bizonyos iskolák azt mondják, az irodalom ne tükrözzön, vagy ne a valósággal foglalkozzunk, hanem csak szövegcentrikusan és az élettörténettől elemelve értelmezzük a szövegeket. Na most, ennek az idézetnek az útja is érdekes – ahogyan arra nemrég Szegő János is felhívta a figyelmet. Esterházy ugyanis nem ezt állította. Kontextusból kiragadva nem ez a kicsengése az eredeti műben. Az először kötetként megjelent, aztán a *Bevezetés* kötetbe is beékelt *Kis magyar* pornográfiában szerepel a passzus. Így szól: „S megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése." Tehát Esterházyt nagyon is foglalkoztatják ezek az életközeli témák, és nagyon érdekes, hogy a család, a haza, Isten azok a hívószavak, amelyek körül végig kering az egész életmű.

SZD: Nagyon sűrűsödik az Esterházy-leves ezzel az idézettel is. Kérdés, hogy a művet le tudjuk-e választani valami valóságbeli eredetéről, hogy az nem ábrázol. Hiszen ha a nyelv is írja valamennyire önmagát, akkor abban a pillanatban, amikor a nyelv írta önmagát, akkor épp nem az író írta azt a szöveget, legfeljebb a keze, a tolla. Nagyon érdekes és felszabadító gondolat az, hogy megszületünk, megtanuljuk az anyanyelvünket, aztán beszéljük, néhány évtizedig, használjuk, majd meghalunk, és az anyanyelvünk ugyanúgy él tovább, anélkül, hogy észrevette volna létezésünket. Mondta magát a szájunk által. Viszont van, akinek megadatik, hogy szállóigévé válik néhány mondata, azaz hozzátesz valamit a nyelvhez, van néhány író, aki tud módosítani a nyelven. Például Esterházynak nagy mániája volt az ő irodalomtörténeti magánkánonja, iszonyat nagy tisztelettel tud beszélni íróelődökről. Erre biztosan kitérünk, az Ottlik-másolástól kezdve Mészöly apa-komplexusán keresztül a Kosztolányi-játékokig. Szóval, a felsorolt íróknak például megadatott, hogy tudtak igazítani, alakítani a magyar mondaton.

Boka László irodalomtörténész, az est moderátora

Milyen volt a magyar mondat Kosztolányi előtt és után, milyen volt Mészöly előtt és után? Ez Esterházy kedvelt kérdése. De hogy a nyelv összehasonlíthatatlanul többet tud a nyelvről, mint a nyelv egy beszélője, ez egyrészt hátborzongató gondolat, másrészt rendkívül felszabadító. Hát akkor ez nem az én dolgom, nem nekem kell megírni, hanem hagynom kell, hogy a nyelv „dolgozza ki" magát. Így aztán ebből az is jön, hogy voltaképpen bármihez hozzányúlhatok a nyelv bankjából, készletéből, az előttem lévő írott irodalomból. Bármihez hozzányúlhatok, hiszen én csak csatornázom vagy „mediálom". De az is fontos, amit Dia felvetett, felvillantott, mert én itt ex cathedra kijelentettem, hogy Esterházy posztmodern. Márpedig ez is egy elég jelentős és szerintem érdekes vitakérdés, hogy neoavantgárd vagy posztmodern.

HMD: A posztmodern-kérdéshez egy (végtelenül önironikus) bonmot-val kapcsolódom. A *Javított kiadásban* azt írta Esterházy, hogy „posztmodern az, akit annak mondanak, vagy akinek már az anyja is posztmodern volt".

SZD: Szóval, miközben én itt prédikálom, hogy a nyelv le tud válni a valóságról, ugye ez egy nagyon optimista, főleg a fiatal Esterházyra és az életmű korai befogadására nagyon jellemző gondolat, hogy hagyjuk a valóság utánzását, hagyjuk a naiv mimézist. És akkor megjelenik a nem tudom hányadik, mondjuk legalább a harmadik főmű, a *Harmonia caelestis* 2000-ben, és kiderül, hogy az ebben ezerféleképpen szétírt édesapám – ugye „édesapám" bárki lehet abban a műben, nemcsak az apja, nemcsak a

férfi Esterházy-felmenők, hanem például egy Oravecz Imre-vers paraszthőse is lehet az édesapám, tehát egy nagyon szabad jelölő, bárkit berakhatunk mögé –, szóval az „édesapám"-ról kiderül, hogy nagyon is egy konkrét létező édesapám, aki után maradt egy csomó ügynökjelentés. És akkor azt írja EP, hogy referenciális írók lettünk, lőttek posztmodern jó hírünknek. Tehát a valóság visszanyal.

BL: Most azzal folytatnám gyorsan tovább, hogy lexikonokat átnéztem, és nem kis meglepetésemre olyasmiket is írtak, hogy „krónikása a Kádár-korszaknak" meg „élő lelkiismerete a rendszerváltásnak". És arra gondoltam, hogy hogyan hahotázna most Péter ezeken. Első kérdésem az, hogy ő reflektálna erre, vagy inkább hagyná a nyelvet reflektálni? Hoztam különben egy rövid idézetet is, azt gondolom, jól passzol ide. „A világ értelme kijelenthetetlen, a művész egyetlen feladata a lehetséges jelentések felkutatása, e jelek mindegyike önmagában csak (szükséges) hazugság, de sokféleségük maga az írói igazság. (…) Az irodalom azért lehetséges, mert a világ még nem *kész*." Ez utóbbira egyelőre nem muszáj reflektálnotok, csak a későbbiekben, ha gondoljátok. Viszont már előreszaladtunk egy picit a *Hasnyálmirigynapló* meg a *Javított kiadás* felé, térjünk vissza azért a kezdeti időkhöz, hogy majd lássuk, ez a moralitás hogyan kúszik be a nagyon is posztmodern kezdetek után az életmű utolsó évtizedeibe, vagyis a kezdetek, – most egy kicsit az irodalomtörténész muszáj kibeszéljen belőlem –,a *Termelési regény,* a *Fancsikó és Pinta* után, és aztán főleg a *Bevezetés a szépirodalomba* után, ami képletesen és valóságosan is „beszakította az asztalt", s amiről ugye maga is azt mondta, a bevezetés nem bevezetés, az már maga a szépirodalom. Ez a fajta posztmodern prózafordulat mennyire sajátosan közép-kelet-európai? Ez így több kérdés akkor, egyszerre.

SZD: Azt gondolom, nem könnyű Esterházytól felolvasni, mert annyira sok felhang, mellékzönge, oldalvágás van benne, szóval rendező legyen a talpán, aki ezt meg tudja oldani. A most elhangzott részlet a *Termelési regény* elejéről volt, és a Dia által bedobott bonmot-listáról mindjárt kettőt kipipálhatunk. Egyrészt a „Nem találunk szavakat." Röhögésbe torkollik a nagyon patetikusnak látszó nyitány, aztán jön a „közép-kelet-európaiak vagyunk, idegrendszerünk elromlott, vécépapírunk kemény". Ez is sokat idézett, nagyon vicces, ironikus önjellemzés.

Ez a szövegrészlet többféle keretezést kínál fel. Az egyik Bojtár Endrének az értelmezése, aki azt mondja, az az ellentmondás, hogy ez a mi posztmodernünk olyan, mint a magyar narancs, kicsit savanyú, kicsit sárga, de nem egészen olyan, mint az a posztmodern, amit Amerikában vagy Párizsban elképzeltek. Mert annak EP nem teljesen felel meg. De igenis van egy regionális felfogása a posztmodernnek, erre is mehetne tovább a beszélgetés.

De menjünk vissza a hetvenes évek második felébe gondolatban, ahogy Laci javasolta! A *Termelési regény*ben egy szocialista nagyvállalatban, különböző termelési normák között. A püspöklila könyvnek már a címe is egy bizonyos műfajra utal vissza. Mert a hetvenes években elég eleven még az ötvenes évek emlékezete, a termelési drámák, a szocialista realista irodalom, például úgy záródik ez a *Termelési-regény,* hogy van egy kis blanketta a végén: „Kérjük, írja meg, hogy mennyit tanult a kedves olvasó a szocialista termelési módokról, írja meg az írónak, hogy még milyen üzemekről szeretne olvasni". Vígan és önfeledten játszik a bárgyú szocrealista ócskaságokkal. Nem is nagyon lehet érteni, hogy ez hogyan jöhetett ki akkor, hogy jelenhetett meg ilyesmi? Ugyanakkor hemzsegnek benne a különböző beszédmódok, a sokféle réteg, sokféle nyelvi réteg Goethétől, Eckermanntól kezdve, Mikszáthon át ki tudja, meddig. Ellentmondásos az is, hogy ez a voltaképpen vaskos könyv kisregény, százvalahány oldal körülbelül, de a kétharmada vagy háromnegyede a jegyzeteiből áll, tehát olvass hátra. Ez is micsoda megsokszorozása a lehetőségének és lefárasztása az olvasónak! Ez már neoavantgárdnak is nézhető, például Erdély Miklósnak a *Metán* című szövege olyan, hogy kétsoronként van egy lábjegyzetindex, ám néhány sorral lejjebb jön is maga a lábjegyzet, tehát olvasod, és érvényteleníti azt a mondatot, amihez a lábjegyzet kapcsolva volt. A lábjegyzetek gyakorlatilag leszedik azokat a téglákat, amiket a főszöveg feltett. Ráadásul itt, Esterházynál kétharmad-egyharmad vagy háromnegyed-egynegyed az aránya a jegyzetnek és a főszövegnek. Hasonló önfelszámoló szöveg Hajas Tibortól a *„Feltámadott" „a" „tenger".* Ez azonos a *Feltámadott a tenger*rel, csak az a különbség, hogy minden szó idézőjelbe van téve. Tehát akkor ezt így kellene mondani, hogy „feltámadott" „a" „tenger", „a" „népek" „tengere"… Értitek, minden egyes nyelvi jelre, minden egyes átkozott betűre rákérdez a szöveg, minden lépésben elbizonytalanít, és hát olvasó legyen a talpán, aki ezt bírja. Utolsó megjegyzésem, és aztán lezárom a kis magánszámomat: Csodálatos, hogy ebből a nagyon provokatív, szubkulturális írásmódból, ami néhány eszeveszett underground művésznek és bölcsésznek a játékszere volt, Esterházyval mainstream lett. Ez az, amit én máig csodálok. Hogy ebből a nyelvi őrültből, a provokáció hercegéből hogyan lett sztár, akiért ezrek állnak sorba dedikálni és imádják?

BL: Igen, már a nyolcvanas években is érezhető volt, visszanéztem egy korai primer marketinganyagot, amikor odatették a Vígszínház elé magát Esterházyt, hogy ott árulja és dedikálja egy bódénál a saját könyveit, és ez elég furcsa volt.

HMD: A *Termelési-regény*ről olyan szempontból is érdemes szót ejteni, hogy milyen a kötetstruktúra, és az miként támogatja a hagyományostól eltérő olvasást. A Magvető két könyvjelzőt illesztett bele, így egyszerre lehet követni a jegyzeteket és a főszöveget. Nekem érdekes az is, hogy Esterházy kiket tartott fontosnak. Nádas Péter új kötetét, a *Halott barátaim*at ilyen szempontból is jó megemlítenünk. Nádas tanúként ad arról számot, hogy a *Termelési-regény* nemhogy berobbant és rengetegen olvasták, de az egyedüli könyv volt, amit Kardos akkor engedett több nyomásban kiadni. Kapkodták, mint a cukrot. Egy olyan típusú könyvet, ami mindent borít azzal kapcsolatban, amit szövegről, lineáris olvasásról, irodalomról gondoltunk. Egyébként Nádas ezt azzal köti össze, hogy olyan analízisét adja az Esterházy-karakternek, amely a rendkívül elbűvölő személyiségét emeli ki – ez bizonyosan hatással volt az olvasókra és a recepcióra.

Még egyet szerettem volna hozzáfűzni. Radnóti Sándornak van arról egy megfejtése, hogy hogyan is mehetett át bizonyos rostákon ez a szöveg. Ő azt mondta, hogy a nyakatekertségével annyira cenzúrázhatatlan volt, vagy annyira fülöncsíphetetlen az a szöveg… Ez egy megfontolandó megoldás, hogy nincsen kiragadható inkriminálható rész, hanem mondjuk az egész az. Annyira más, annyira zavarba ejtő.

BL: Beszélhetnénk órákig itt arról, hogy a nyelv, meg ennek a hálózata, nem is csak a szöveg, hanem szövegszerűsége, és ilyen posztstrukturalista elméleti okoskodásokat mondhatnánk, ehelyett azt gondolom, Esterházy úgy tudott írni a világról, úgy tudott beszélni róla, hogy folyamatosan tisztában volt azzal is, hogy van, amit még a nyelv által sem tud kimondani. Nekem van egy számomra nagyon kedves könyve, *A szív segédigéi*. Ez az édesanyja halálakor született, és akkor azt mondja, hogy nem akarok beszélni, nem akarok semmiféle magasztos igazságokat mondani, de nem akarok nem emlékezni sem. És akkor azt mondja, itt most ezt így látszólag szenvtelenül el kellene mondani, de nem lehet. Mindent lehetne kurziválni, ugye… a kurzivált életbe! Tehát, hogy ott is működik ez a fajta fájdalmas retorika, közben érezzük azt, hogy van, amit nem tud kimondani, máskor meg maga a nyelv ír felül, lendít tovább mindent.

Dia utaltál már rá, hogy kik a fontos kortársai, és kik azok, akik adott esetben valamilyen vállalt, választott elődök, mások valamilyen formában tanítványok. Lehet egyáltalán Esterházy-tanítványokról beszélni?

HMD: Az elődökre térnék ki. Mészölyt és Ottlikot már említettétek, Nádas a *Halott barátaim*ban is Mészölyt emeli ki, hosszabban is tárgyalja, hogy szerinte Mészöly a diktatúra nyelvét milyen módon alkotta újra, hogyan adott formát a mondatnak egy formátlan világban, redukcionizmusa, az állandó húzásai milyen módon alakították a nyelvet. Esterházy pedig erre azt mondta a hetvenes években, hogy „nem tudsz olyasmibe kezdeni, amit Mészöly ne kezdett volna el". Nyelvi és morális szinten is nagyon fontosak voltak ezek a „helyreállítási munkálatok" Esterházynak. Egyik nap megírom, felépítem, a másik nap kihúzom az egészet – ez az EP kapcsán sokszor idézett „protestáns munkamorál". Az a típusú nyelvi munkálat, amely az etikával kötődik össze. Esterházy szerette Thomas Mann napirendjét emlegetni, aki reggel kilenckor kezdett dolgozni, és délig mindig ott ült az íróasztalánál. Ő szintén reggel vette fel a munkát, 1 óra körül tartott egy szünetet, és este 6-ig dolgozott. Minden egyes nap. Tehát a nyelvi munka, a kikezdhetetlen következetesség és a morál nála egy tőről fakadt, vagy nagyon szorosan kapcsolódott egymáshoz.

SZD: Amikor Esterházy föltűnt minden mást elhomályosító csillagként a magyar irodalom egén, akkoriban nagy karriert futott be az az irodalomelméleti elképzelés, recepcióesztétika, amely azt mondja, hogy az irodalom története nem stabil. Az irodalom története mindig újraalakuló múlt, mindig folyamatosan átrendeződő múlt, amelyet a jelen irodalma rendez el. Tehát, ha egy ilyen erős szerző megjelenik, akkor az viszonylag hamar át tudja rendezni a konszenzuális irodalomtörténeti elképzeléseinket, és bizonyos szerzők ásatagként és unalmasként, kötelező irodalomként hatnak már. Bizonyos irodalomtörténeti múltak elfelejtődnek, kiesnek, bizonyos irodalomtörténeti múltak meg felragyognak. Ez az ilyen Esterházy-típusú íróknak köszönhető, akik kijelölnek múltakat, akik fölemelnek múltakat. Ottlik Gézáról nem volt olyan széles körben szó mondjuk Ottlik idején. Mándy vagy Mészöly is félreszorított írók voltak. Félreértés ne essen, nem attól ragyogtak föl, hogy Esterházy rájuk nézett. Nem akarok én sem kultikus beszédmódba átcsapni, de azért nem mindegy az, hogy egy ennyire progresszív és mégis nagyon sokak által kedvelt életmű kiket kanonizál, kiket emel föl. Ugyanakkor érdekes módon – visszatérve a neoavantgárdhoz – a hetvenes-nyolcvanas években a film vagy a fotó vagy a képzőmű-

vészet jobban megőrizte a saját neoavantgárdját, ott hagyománnyá vált a neoavantgárd, mint az irodalomban, itt ugyanis nagyon sok neoavantgárd átcímkéződött. Tudjátok, van az, hogy húsvétkor leszeded a csokinyusziról az alufóliát, és kiderül, hogy Mikulás. Átcsomagolták a fóliát, hiszen nem fogjuk kidobni azt a sok csokit, ha nem járt le a szavatossága. Nyusziként adjuk innentől. Így járt nagyon sok szerző, aki neoavantgárdként volt olvasható. A neoavantgárd kiment a divatból, átcsomagolták, és posztmodernként került újra a piacra. Néha ez az ember benyomása, ez persze csak egy vicc, egy ostobácska leegyszerűsítés, de azért talán van benne valami.

Döbbenetes mértékű szakadék van a hetvenes évek előtti és azutáni magyar próza között. Ebből doktori dolgozatok sokaságát lehet írni. És akkor még nem volt neve ennek a nagy paradigmaváltásnak. Például olyanokat mondtak, hogy „farmernadrágos irodalom", meg a Péterek nemzedéke. Nádas Pétert most említette Dia, de kevésbé emlegetjük mondjuk Hajnóczy Pétert vagy Lengyel Pétert. A nagy-nagy fordulópont 1986, amikor a *Bevezetés a szépirodalomba* és az *Emlékiratok könyve* megjelent, és valóban beszakította az asztalt.

BL: Az időnk vége felé járunk, és még nagyon sok címszó van, amire kéne reflektálnotok. Például, hogy Nagyváradon vagyunk, így adódna a kérdés, hogy a prózafordulat Erdélyben miért nem, vagy miért nem úgy, hanem nagyon másként ment végbe a nyolcvanas években? Mondjuk egy Bodor Ádám vagy Szilágyi István vagy mások ezt miképp képviselték? Itt ugyanis kevéssé tűnt el a történet, inkább átment egy kicsit mágikus realista irányba, vagy éppen nagyon is az abszurd és a humor, a groteszk irányába, gondoljunk mondjuk Bálint Tiborra utóbbi esetben, ezzel kerülve el talán a magyarországinál erőteljesebb cenzúrát.

Most egy olyan kérdésem is lenne, aminek az a címszava, hogy külföld, fordítás, fordíthatóság. Az *Otthon* című esszéjében írja Esterházy: „A mondat, az én gyakorlatomban, se nem szép, se nem nem szép, se nem jó, se nem nem jó (gonosz), hanem a mondat: van. És a szerkezet az, amely a terheket viseli, amelynek »meg kell oldania magát«, az az, amely a létért küzd, illetve nem ily heroikusan: *a létért illegeti magát.*"

Egy ennyire nyelvben élő, nyelv által megszólaló szerzőt hogyan lehet jól fordítani?

HMD: Mindkettő, amit felvetsz, óriási téma. Nemrég megütköztem egy mondaton, amikor a

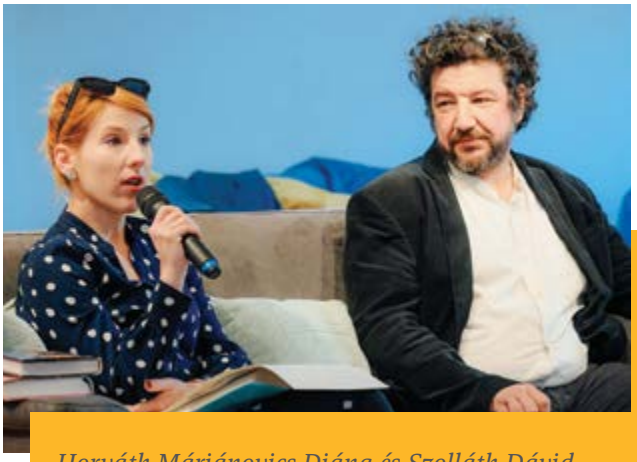

Horváth Márjánovics Diána és Szolláth Dávid irodalomtörténészek

Torkos Márk Erik felvételei

Külországi könyvespolcokon című, Esterházy-fordításról szóló kötetet olvastam. Németh Gábor egy kerekasztal-beszélgetésen azt mondta, hogy Esterházy az a par excellence szerző, aki mindig úgy ír, annak tudatában, hogy őt fordítani fogják. Holott alapvető tapasztalat, hogy az EP-szövegek a régióba ágyazottak. Éppen az a pályaszakasz, amit most hangsúlyozunk, a hetvenes évek vége, nyolcvanas évek eleje, annyira a Kádár-kori Magyarországról szól, és annyira a mi ügyeinkről, hogy egy mai huszonévesnek vagy tizenévesnek nehézséget okozhat ehhez a szövegvilághoz kapcsolódni. Az pedig Esterházy kiváló fordítóinak leleményességén múlik, hogy a külföldi olvasó mennyit tud az életanyagból vagy valóságkontextusból megérteni vagy kibányászni.

BL: Annál is inkább, bocsáss meg, mert ő maga is azt mondja, hogy a jelentések, a szavak folyamatosan, korról korra változnak, más kontextusba helyeződnek.

SZD: Általában véve érdekes kérdés az, hogy a régió kis nyelveinek irodalmai hogyan ültethetők át a régión kívülre. Ezt úgy is lehet mondani, azok a hajdan az Osztrák–Magyar Monarchia kultúrterébe tartozó nemzeteknek, ennek a tizenvalahány utódállamnak a kultúrájában esetleg még mond valamit, hogy Esterházy. Ha nem is mindenütt. Az Esterházy-családtörténet nagyon sok ponton összekapcsolódik európai országoknak a történelmével. Szóval, ha véletlenül a jelenlévők közül valaki nagyon nagy múltú arisztokrata családba született, akkor írjon családtörténetet, mert két legyet üt egy csapásra. A *Harmonia caelestis* egy kicsit ilyen. Akik ehhez tudnak jól kapcsolódni, azokra a kultúrákra mint célnyelvekre szerintem még egész jól lefordul a mű. De az, amit Németh Gábortól idéztetek, nem hiszem,

hogy a korai művekre is illik. Van is egy ilyen megfigyelés a nemzetközi recepciótörténetben, hogy a *Harmonia caelestis* volt az áttörés.

BL: A *Harmoniá*ról is beszéljünk, és nemcsak a *Harmoniá*ról, hanem a *Javított kiadás*ról, egyáltalán, arról a címszóról akkor, ami súlyos, terhes, nem csak a nyelv, hanem az identitás miatt is, hogy „apaszerepek".

HMD: A *Harmonia* a magyar irodalom történetének egyik legfontosabb apakönyve, és már említetted, hogy van Esterházynak egy anyakönyve is, *A szív segédigéi*. A *Harmonia* kétséget kizáróan az életmű legközepe. Érdekes, persze, hogy a fikció és a valóság viszonya miként alakul ezekben a kiadványokban. *A szív segédigéi*ben például beszél a húgáról, az öccséről és saját magáról. Azt lehet tudni, hogy Esterházynak valójában nem húga volt, hanem fiútestvérei – állandó a játék a fikciós elemekkel. Óriási törés volt az életműben, hogy azt a mítoszt, amit EP az édesapjáról alkotott a *Harmoniá*ban, alapjaiban rengette meg a hír: Esterházy Mátyás besúgó volt. Amikor az ügynökaktáit kikérte a hivatalból, hogy megtudja, őt megfigyelték-e (sejtette, hogy valószínűleg figyelték az évek során), akkor tudta meg, hogy az édesapját is beszervezték. A *Javított kiadás*ban ezekből az ügynökaktákból idéz passzusokat EP, a saját, naplószerű reflexióival.

SZD: A *Harmonia caelestis* és a *Javított kiadás* különbsége, amit most tárgyalunk, nemcsak az Esterházy-életművön belül fordulópont, hanem könnyen tekinthető a magyar próza, magyar irodalom alakulástörténetében is jelképes fordulópontnak. Miről beszélek? A hetvenes évek végétől a kilencvenes évekig az a trend, hogy a szavak szabadok, szabad jelölők. Az „édesapám" jelölő bármilyen jelentést felvehet Lady Dianától Oravecz Imre versének figuráiig. Vagy például lehet az „édesapám" a Danilo Kiš egyik elbeszélése a hetvenes évekből, ami egy hajdani Esterházyról szól. Az a címe az elbeszélésnek, hogy *Mily dicső a hazáért halni,* ami egy az egyben benne van a *Harmonia caelestis*ben, de a *Bevezetés a szépirodalomba* is magában foglalja, sőt, Esterházy akkor még azzal a megjegyzéssel is ellátta, hogy a fenti szövegrészlet nyomokban Danilo Kišszövegrészleteteket is tartalmazhat. Ez egy játék, de volt, hogy az egyik jelentős német díjának átvételekor is ezt olvasta föl, Danilo Kiš szövegét, mondván (játékosan és provokatívan), hogy mivelhogy egy Esterházyról szól, tehát ez az enyém. A Kádár-korszakban ez a fajta írói szabadság az általában vett szabadság pofátlanul provokatív kinyilvánítása volt. Ez elbűvölő, botrányos és csodálatos. Most azokat a szálakat hagyjuk el, hogy egyébként Danilo Kišt korábban Jugoszláviában irodalmi plágium miatt üldözték, és azokat a kis koloratúr mellékszálakat is, hogy amikor a *Bevezetés*t, meg a *Harmoniá*t lefordították szerbre, akkor ugye az ifjabb Bojtár Endre fordításában idézett Danilo Kiš-szöveget visszafordították. Erről Ladányi István értekezett. És akkor az ezredforduló környékén, az úgymond „történelmi valóság" ormótlan módon belerondít a szavak szabadságába: ez az a három vaskos ügynökakta. Akkor nem az van, hogy „édesapám" szabad jelölő, ami Lady Dianától kezdve a Danilo Kiš-figurán keresztül bármi lehet, hanem az édesapám tragikus lesz és rohadtul nem akartuk, hogy mindez kiderüljön róla. És elkezd például Esterházy félni attól a *Javított kiadás* közben, hogy csak ki ne derüljön ez, mielőtt könyv megjelenik. Tehát az, aki a szellemi tulajdonnak az ilyen provokatív, csodálatos felszabadítója, tulajdonosi szemléletbe keveredik a saját történetével. Tessék nekem elhinni, ez egy egészen más viszonyulás. Ez megint egy paradigmaváltó fordulat Esterházy pályáján, a második. Egyébként egybeesik olyanokkal, mint például Kertész Imre Nobel-díja. Kertész Imrét nagyon kevés ember, viszonylag kis olvasóréteg tartotta nagyra annak idején. Köztük ott volt Esterházy. Sokakat meglepett, hogy ő kapta azt a Nobel-díjat. Egy kicsi könyv, egy holokausztkönyv. Hát nem arról van szó, hogy a szöveg a szabad jelölő? Lehet, hogy például a holokausztemlékezet erősebb igény lett, mint a jelölő szabadsága? Úgy tűnik, az ezredfordulón egy realista, egy újrealista irányba ment el a magyar próza, amit sokan érzékeltünk, és már nem az a posztmodern szövegirodalom volt, ami a nyolcvanas, kilencvenes években olyan felszabadítóan hatott, hanem a szabadság helyett történelmi megismerés, felelősség, tanúság, emlékezet lettek a hívószavak, azaz olyan régi, ásatag fogalmak jönnek vissza, ami Balzacra, Móriczra voltak jellemzőek.

BL: Csak annyit mondanék még a *Harmonia-Javított kiadás* párhuzamhoz, hogy az első stilárisan, retorikáját tekintve az Esterházy-életműhöz képest újat talán nem hozott, és ha jól emlékszem, éppen Kappanyos András barátunknak van egy ilyen jó meglátása, amiben azt mondja, hogy a *Javított kiadás,* az viszont olyan a *Harmonia*hoz képest, mint a program és a vírus viszonya… Hogy a vírus végül felzabálja az egész programot. De ezen túl is, egyetlen aspektusra még muszáj visszatérnünk, úgy érzem. Ez a már említett *Hasnyálmirigynapló,* amiről korábban kicsit moralitásként, halál előtti szükségszerű etikai kérdésfelvetéseként beszéltem. Én most elolvastam Esterházy különböző magánlevelezését is, tehát nem csak az interjúkat. És hát van ez a szintén híressé lett mondat, hogy valahol le kell zárni, és

persze írni tovább. „Az elég jó utolsó mondat volna – írta –, hogy a mindiget javítom örökkére?”

Nem önmagában erről kérdezlek benneteket, hanem arról, hogy ez az *ontológiai derű*, ahogyan ő maga mondta tényleg fájóan derűsen, *onkológiai*vá vált. Én úgy érzékelem, hogy ezek a moralitási, etikai kérdések végig ott vannak, voltak az Esterházy-életműben, tehát nem csak az utolsó években, nem csak a betegség kiderülte után, csak a nyelv és az irónia oldja, elrejti, átkeretezi mindig. De lehet, hogy ezt én rosszul gondolom.

HMD: Nagyon nehéz a *Hasnyálmirigynaplóról* beszélni, mert nem tudjuk olyan szövegként olvasni, mint bármely más Esterházy-művet, tudva, hogy itt nem gyógyulástörténetről van szó, mint például Nádas *Saját halálá*ban, Szilasi László *Luther kutyái* kötetében vagy az *Utazás a koponyám körül*ben. Szerintem (és ebben a recepció is egyetérteni látszik) a *Hasnyálmirigynaplóról* szóló kritikákat, elemzéseket etikai mérlegelés határolja le. A kötetben egy nagy formátumú alkotó búcsújáról olvasunk. Esterházy korábban folyton próbálta elkerülni a pátoszt, a *Javított kiadás*ban, ahol visszatérő a fiú könnyezésének képe, mindig igyekszik kicsúszni, valamiképpen elkerülni azt, hogy meghatódjon vagy pátoszos legyen. A *Hasnyálmirigynaplót* viszont nem tudjuk megrendülés nélkül olvasni, még tíz év elteltével is nehéz a viszonyulás ehhez a szöveghez.

SZD: Van egy új műfaj az irodalomtudományban, nem azt mondják, hogy autobiográfia, hanem autopatográfia. Olyan irodalmi műveknek a módszeres tudományos vizsgálata, amely egy szerző betegségének a leírása, mondjuk Karinthytól az *Utazás a koponyám körül*. Erről nem akarok sokat okoskodni, de ilyenkor valóban értelmét látom ennek a kutatási iránynak, hogy ezek a könyvek olyan problémákat vetnek fel, amelyek elég speciálisan esztétikai és etikai, morális, végső nagy kérdések tanulmányozása. Ez az egyik. A másik az ontológiai vagy onkológiai derű. Mészöly jellemezte így Esterházyt, hogy ontológiai derű. Ez ne sikkadjon itt el, hogy Esterházy iszonyatosan örült neki, hogy Mészöly ilyet mondott róla. Mintha ő nem tudna másként létezni, csak derűsen, ami, hát sokat jelentett akkor… Gondoljunk vissza mondjuk a hetvenes-nyolcvanas évek mélységesen depressziós Magyarországára vagy Romániájára, vagy keleti tömbjére! Esterházynak nem is csak a könyvei, hanem a mindennapi publicisztikája is kedélyjavító volt, a legjobb értelemben. Miért ne engedhetne meg magának akkor egy ilyen frivol szójátékot is, hogy onkológiai derű?

BL: Ahogyan Esterházy mondta, valahol le kell zárni, szóval ezt a beszélgetést is le kellene zárni lassan, pedig csak abbahagyni lehet. A mára készülve nagyon sok megemlékezést, nekrológot elolvastam. Most egyet idéznék röviden, ami hozzám is közel áll, Visky András *Valami fény* című szép szövegéből: „Könyveit lapozom, magam elé raktam őket, itt vannak mind. Olvasok. Közben meg ide-oda kapkodok, felolvasásait és beszélgetéseit hallgatom, egyiket a másik után. Nem amit mond, a hangját. Imádkozom, mondom, mondom. Nem tudom, mit, és nem tudom, kihez. Neki is mentem a Jób könyve végének, de hamar elakadtam, pedig hangosan próbáltam. Neki kellene valamilyen magyarázattal szolgálnia, mármint Istennek, gondoltam. Szolgálnia, Istennek, nekem. Így kerülnek egymás mellé lehetetlen szavak.”

Valahogy tehát így…

Az est során részletek hangzottak el Boka László válogatásában Esterházy-szövegekből: A szavak csodálatos életéből; Termelési regény (kisregény); Van, nincs. – A szelídségről; Harmonia Cælestis.

A szöveget gondozta:
Gálfalvi Ágnes és *Szűcs László*

Sall László

A ma városa

SALL LÁSZLÓ (1961, Nagyvárad) költő, író, műfordító, kultúraszervező. Svédországban él. Legutóbbi kötetei: *Polikő* (Move & Walk, 2013), *Könnyű konyhalégzés* (Várad, 2014), *Versutánzó szavak* (HKE, 2016).

Ajánlom ezt a munkát apámnak (1929–2020), bár egyáltalán nem válaszolva arra a kérdésére: hol vannak a micskei zsidók! Ez a munka ebből a kérdésből is született.

1. A lokális hiány feltérképezhetősége

Mondjuk így: ott állok Nagyváradon egy utcán – de akkor házszámot is kellene adnom –, legyen inkább egy utcasarkon, ez általában hatásosabb, vagy legalábbis jobban megragadható! Itt fogok megemlékezni, gondolom így magamban, az 1944 májusában és júniusában az itteni gyűjtőtáborból, az akkori Bihar vármegyéből deportált emberekre. Két másik dátum előzi meg ezt az én itteni állásomat, majd aztán újabb dátumok cunamija, végül pedig az emlékezéstelenség szélcsendje.

január 20. A Wannsee-konferencia: ez volt az a találkozó, ahol a „végső megoldás" adminisztratív koordinációját rögzítették, és harminc számozott példányban papírra is vetették.[1] Egy példány túl is élte.

október 30. Ekkor fogadták el a Moszkvai Nyilatkozatot, melyet személyesen Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill és Joszif Sztálin írt alá.[2] Ez volt az a hivatalos figyelmeztetés, amely rögzítette, hogy a háború után a háborús bűnösöket felelősségre fogják vonni, és visszaküldik azokba az országokba bírósági tárgyalásra, ahol a bűncselekményeiket elkövették. Ez teremtette meg nemcsak a későbbi nürnbergi perek jogi alapját, de ami engem jobban érdekel: a népbírósági pereket is.

És akkor legyen még egy dátum, a mai, amikor itt állok: 2026. július 6., és próbálom sorra venni, amit ennek a két dátumnak a váradi kihatásáról tudni lehet. Tudom például, hogy ennek a „végső megoldás"-nak körülbelül hány áldozata volt. Csak körülbelül, mert az akkori városi adminisztráció nem készített zárójelentést. Azt is csak körülbelül tudom, hogy a Kolozsvári Népbíróság perének mik lettek a Nagyváradra vonatkozó ítéletei. Hogy az akkor, 1945-ben éppen újra hatalomváltáson áteső Várad nem foglalkozott ezzel, most el tudom hinni. De hogy történésznemzedékek sora azóta sem tárta ezt fel, ezt már elhinni igen, de elfogadni nem tudom – és már nem is akarom.

Azt, hogy hol volt a nagyváradi nagygettó, aki akarja, elég kevés utánajárással meg tudja találni. Azt viszont, hogy hol volt a kis- vagy „vidékiek" gettója – pontosabban gyűjtőtábora –, azt nehezebben lehet megfejteni. Ennek az írásnak ez lesz az egyik célja: hogy ezt az utcasarkot, ahol majd állni leendek – ha van ilyen idő a magyarban –, megtaláljam, azaz rá tudjak mutatni: itt.

Nem kifejezett célom, de mindenképpen érintem majd, legalábbis a hiány szintjén, egy integrált történeti topográfia igényét. Azaz a jegyzőkönyv-szintű városi döntéseket, a napi rendeleteket, a helyi végrehajtási aktákat, vagyis a gettósítás adminisztratív lépéseit időrendben, a vagyonelkobzástól egészen a fizikai megsemmisítésig.

Ne legyen ez a túlélők feladata! Mert nem az ő dolguk összerakni ezt a puzzle-t, és nem is a mi, ma már hány nemzedék óta tudatlan közvéleményünké!

1 A Wannsee-konferencia jegyzőkönyve (Besprechungsprotokoll), 1942. január 20. A harminc eredeti példányból egyedül a 16. számú, Martin Luther külügyi államtitkár-helyettesé maradt fenn, amelyet 1947-ben találtak meg a német külügyminisztérium iratai között.

2 Az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió kormányainak nyilatkozata a német rémtettekről (Moszkvai Nyilatkozat), 1943. október 30.

És még azt sem hiszem, hogy ez az emlékírók akkori felelőssége lenne. Az ő írásuk elsődlegesen és esetlegesen elégséges lehet a fékezhetetlen önvád feldolgozásaként. Ettől még azt mondom, hogy igenis, ki kell újra adni minden olyan művet, amely itt Nagyváradon született, vagy az itt történtekről szól, hogy a ma embere is megismerhesse az egyedülmaradtság érzését, és ha lehet, tanuljon belőle. És azt is mondom, hogy ezeket a könyveket le kell fordítani románra is.

És azt is nagyon mondom, hogy ha mindez megvan, össze kell kötni ezeket a meglévő adminisztratív és személyes töredékeket egy városi lélek-térképpé. Hogy esetleg megértsük: szüleinknek milyen traumákkal kellett szembesülniük és felnőniük ebben a városban, amit mi mindenek ellenére szülővárosunknak nevezhetünk. Ehhez a megértéshez, ehhez a kollektív szembenézéshez kell nekünk ma is egy fix pont, egy kézzelfogható helyszín: az az elfeledett, néma nagyváradi utcasarok.

Az, hogy eddig nem volt egy ilyen utcasarok Nagyváradon, belátom, nagyon sok oka van. De mint mondtam, ezzel az írással célomul tűzöm ki, hogy – akár sarkításokkal is – megtaláljam és meg is nevezhessem ezt a pontot! Mert ha létezne egy ilyen „adminisztratív működési térkép", akkor meggyőződésem szerint nagyon sok egykori nagyváradi zsidó, főleg az áldozatok hozzátartozói, és ma is Nagyváradon élő magyar – mondjuk így az egyszerű megértés kedvéért: keresztény – érezhetné sokkal jobban magát. Kevésbé lenne oka az ön- vagy vádaskodásokra.

Szerintem ennek a nehézségnek, ennek a feldolgozatlanságnak az egyik fő oka Nagyvárad földrajzi helye és az ebből eredő „helytelensége". Azaz távolsága a magyarországi és a romániai magyar egyetemi és más intézményi központoktól. A budapesti túlélők narratívája dominálta a magyar holokauszt-emlékezetet, ezért az észak-erdélyi pusztítás lokális történetei háttérbe szorultak. Később kiszorult a romániai kutatásból is, főleg az akkor már teljesen hiányos vagy fel nem lelhető elsődleges források hiánya miatt. És – bár szerencse, hogy ma már ezt újra el kell mondani – sokáig politikai és intézményi keretek között működött a történelemkutatás Romániában is, ami szintén befolyásolta a hangsúlyokat. Magyarán: a lokális adminisztratív történelem nem tudott folyamatos kutatási hagyománnyá szerveződni.

Mostani kutatásaim fellelkesítenek, hogy amint ezt itt megírtam, felvegyem a kapcsolatot mindazon intézményekkel, amelyekről elképzelhető, hogy van olyan anyaguk is, ami eddig nem vált ismertté a szélesebb érdeklődő közönség számára Bukaresttől Budapestig, Berlintől Bécsig, Washingtontól Jeruzsálemig, és különösen a Bad Arolsen-i archívummal![3]

Mert úgy gondolom, egy adminisztratív működési térkép csökkentheti a kollektív bűn általánosításának lehetőségét, és pontosabbá teheti a felelősségi viszonyok értelmezését ma, nyolcvankét évvel a nagyváradi deportálások után. De mivel tudjuk – szerencsére –, hogy a „végső megoldás" sem rekonstruálható teljes egészében, az is kérdés marad, hogy ebben a munkában mennyire tudom kitölteni ennek az utcasaroknak a hiányzó történetét.

2. Gerenda a más szénakazaljában!

A nagyváradi emlékezetkultúra hiánya összefügg a „Budapest-paradoxon"-nal, de az észak-erdélyi zsidóság tragédiájának, ugyanakkor örökségének emlékezetpolitikai háttérbe szorításának sok más szála is van.

Gondolom, a kommunikációs stratégák majd megdicsérnek, hogy egyazon fejezetben csapok le vagy oda a nagyváradi és a budapesti nem is tudom micsodának, ami Nagyvárad magyar zsidó múltjának helyét illeti a város emlékezetében. Avagy mint aki a más szénakazaljában meglátja a gerendát!

Csak két példát szoktam mondani Nagyváradon, s ebből az egyik Budapest, a másik meg Varsó: mind a két helyen szépen, minimalisztikusan és funkcionálisan is ki van jelölve a gettó egykori fala. Aszfaltba vagy betonba süllyesztett fémszalagok és feliratok jelzik a járókelőknek, hogy pontosan hol álltak a falak. És mindjárt ez volt az első – mondjuk két éve –, amit mondtam: fessük fel – ideiglenesen, közösségi akció keretén belül – a járdákra; víz vagy vízzel oldható festékekkel, mindössze jelezve ennek hiányát, és mintegy ezzel felhívva az önkormányzat figyelmét arra, hogy ez mennyire hiányzik a városemlékezetből és az ezt segítő városképből. A városkép mint az emlékezet helye teljesen logikus.

Ekkor azt a választ kaptam: beszéltem-e erről a helyi zsidó hitközséggel?! Erre én azt mondtam, 1944 májusában megkérdeztük-e őket, akarják-e, hogy deportáljuk őket? Ezzel csak annyit akartam mondani, hogy ez nem a nagyváradi zsidó hitközség kérdése, ügye! Ez a nagyváradiság és a nagyváradi

3 Arolsen Archives – International Center on Nazi Persecution (Bad Arolsen, Németország). A náci üldöztetés áldozatainak és a túlélők dokumentációjának legátfogóbb nemzetközi archívuma.

emlékezet kérdése. Itt persze leállhatnánk, és lebonthatnánk, mi az a nagyváradiság, és felépíthetnénk, mi ma az az adminisztratív Nagyvárad, aminek ez dolga lenne: a civilek, az önkormányzat, az állam?

E kis szösszenet végén ígérem, beillesztem a nyolcvankét évvel ezelőtti „nagyváradi gettórendelet utcaneveinek kritikai jegyzékét", s aki úgy érzi, rajta, valósítsa meg vagy az én ötletem – víz- vagy vízzel lemosható festék formájában –, vagy fémszalagok és egyéb tartósabb feliratok képében!

De előbb hadd térjek ki másik fájdalmamra, mert erre is sokoldalúan fejlett és érzékeny vagyok, ahogy ezt annak idején Ceaușescu elvtársunk már oly szépen megfogalmazta, nemzetiségre való tekintet nélkül: a Budapest-paradoxonra! Az ötlet nem az enyém, csak a továbbfelejtése – de ez csak egy freudi elszólás, elütés: továbbfejlesztés volt a szándék! Azaz a földrajzi és időbeli eltolódás paradoxona.

Timothy Snyder rámutat *Fekete föld: A holokauszt: múlt és fenyegető jövő* című művében,[4] hogy a kollektív emlékezetünkben Auschwitz vált a holokauszt abszolút szimbólumává, ami egy történelmi paradoxonhoz vezet. Auschwitz ugyanis csak a megsemmisítés legutolsó fázisa volt; főként 1944-ben, épp a magyarországi és észak-erdélyi zsidóság deportálásakor vált tömeggyárrá. Ennek mintájára vezetem én be a Budapest-paradoxont, ami mindössze arról szól, hogy a történelmet a túlélők írják, amiben semmi kivetnivaló nem is lenne, nem is volt soha. De ha Auschwitz a megsemmisítés végpontjaként elfedi a megelőző folyamatokat, akkor Budapest is hasonló módon elfedi a magyar zsidóság történetének jelentős részét: azt, amely nem Budapesten történt.

Most jön tehát az, hogy kapjanak a budapesti hivatalosságok is néhány kérdést a nagyváradi múltnak ebből vagy erről a zsidótlanságából:

- Hány budapesti zsidó áldozata volt a gettósításoknak, deportálásoknak, a nyilas terrornak?
- Hány zsidó intézmény van ma Budapesten vagy Magyarországon? (Itt bármely fogalmat nyugodtan lehet idéző- meg akármilyen jelbe is tenni.)
- Hány zsidó áldozata volt Észak-Erdélyben a gettósításoknak, deportálásoknak, a terrornak?
- Hány magyar zsidó intézmény van ma Észak-Erdélyben?

És akkor még csak ezt az egyet: ezzel, ahogy Budapest és Magyarország magára hagyta az észak-erdélyi zsidóságot az utóbbi harminchat évben is, elég jól mutatja, hogy ha mondjuk valamilyen felállásban maradtak volna is 1945 után a térség urai, hogyan is bántak volna a kisebbségekkel. Úgy értem, a többiekkel, mert zsidók még annyian sem lennének, hogy kisebbségnek lehessen őket nevezni.

3. A térkép mint a kutatás eszköze

A nagyváradi gettórendelet utcaneveinek kritikai jegyzéke

A deportálási sorrendet rögzítő források utcanévhasználata komoly következetlenségeket mutat. Miközben a túlélők emlékezeti listái gyakran a monarchiabeli vagy a két háború közötti népnyelvi utcaneveket őrzik, a hivatalos közigazgatás már az 1941–1942-ben bevezetett új elnevezéseket alkalmazta. Ez a fejezet e két emlékezeti réteg kritikai összevetésével mutatja meg, miként csúszik el egymás mellett a hivatalos adminisztráció és a megélt valóság: a túlélők emlékezeti listái és az 1941–1942-ben bevezetett új elnevezések közötti átjárhatóságról.

A deportálási sorrendet közlő forrás utcanévhasználata nem következetes. A szerző több esetben még a korábbi, köznyelvben élő utcaneveket használja (például Kert utca, Vámház utca, Fuchs Mór utca, Menház utca, Liget utca), miközben más esetekben már az 1941–1942-ben bevezetett hivatalos neveket alkalmazza. A névhasználat önmagában is jelzi, milyen lassan rögzültek a közigazgatási átnevezések a városi emlékezetben.

Leitner Sándor a Rimler Károly utcát a gettó 13. kerületéhez tartozónak nevezi, de egyértelmű, hogy ez a megnevezés egy belső, esetleg a Zsidótanács által használt felosztás volt. Aztán ott van a transzportok listája, amely már csak utólag, visszaemlékezésekből állt össze – nyilván a Tel-Avivban megjelent könyv kapcsán. Evidens, hogy az emlékezők birtokában akkor nem volt ott a *Nagyvárad* napilapban megjelent részletes, az akkori aktuális utcaneveket használó hivatalos jegyzék.[5]

4 Timothy Snyder: Fekete föld. A holokauszt: múlt és fenyegető jövő. Ford. Szántó Judit. XXI. Század Kiadó, Budapest, 2016.

5 *Nagyvárad,* 1944. május 3.

Az 1944-es gettórendelet utcanév-megfeleltetései[6]

1944-es hivatalos magyar név	Mai román név
Mezey Mihály utca	Strada Avram Iancu
Szent László tér	Piața Unirii
Szeptember 6. utca	Strada Evreilor Deportați
Dugonics Titusz utca	Strada Ion Vidu
Kapisztrán tér	Piața Cetății
Tompa Mihály utca	Strada Alexandru Vlahuță
Frangepán Kristóf utca	Strada Gheorghe Costaforu
Liliom utca	Strada Crinului
Mussolini tér	Piața 1 Decembrie
Zárda utca	Strada Mihai Viteazul
Blaha Lujza utca	Strada Ion Buzoianu
Bertsey György utca	Strada Titu Maiorescu
Zápolya utca	Strada Mușcatei
Bercsényi utca	Strada Horváth Imre
Szmazsenka utca	Strada Ulmului
Dr. Moskovits utca	Strada Cezar Bolliac
Bulyovszky utca	Strada Garoafei
Harminchetes utca	Strada 1848
Vulkán utca	Strada Viorelelor
Szacsvay utca	Strada Cuza Vodă
Rimler Károly utca	Strada Constantin Tănase
Várady Zsigmond utca	Strada Mihail Kogălniceanu
Gyalokay utca	Strada Ion Ghica

A gettó kiürítésének utcánkénti sorrendje[7]

Transzport	Deportálás napja	Érintett utcák és helyszínek
I.	1944. május 25.	Őssi gettó (vidékiek), Rimler Károly utca első része
II.	1944. május 27.	Kapucinus utca, Szacsvay utca (páratlan oldal)
III.	1944. május 28.	Szacsvay utca (páros oldal), Várady Zsigmond utca (páratlan oldal), Kert utca, Blaha Lujza utca (páros oldal)
IV.	1944. május 29.	Várady Zsigmond utca (páros oldal), Liget utca, Menház utca, Blaha Lujza utca, Vámház utca (páratlan oldal)
V.	1944. május 31.	Liliom utca, Vámház utca (páros oldal), Rimler Károly utca (páros oldal)
VI.	1944. június 1.	Fuchs Mór utca, Moskovits utca, Tompa Mihály utca, Rimler Károly utca (megmaradt rész)
VII.	1944. június 3.	Zsidó Kórház, Ullmann-palota, Gitye-ház

„1944. JÚNIUS 1. HAJNALI NÉGY ÓRA"[8]

A VII. transzport kapcsán (június 3.) Leitner Sándor megjegyzi, hogy a hivatalos Zsidó Kórházat már 1944. április 5-én átadták az SS-nek. Kelepcébe csalták őket. Amit tehát a kiürítési lista itt említ, az a gettó belső területén sebtében létesített szükségkórház lehetett. 1944. május 6-án Leitner így ír erről:

„...a vizsnici rabbihoz fordultunk, kérve, hogy adja át a templomát. Szívesen hozzájárult, és a hitközség költségén kissé rendbehoztuk és a célra használhatóvá tettük a templomot. Padokat, ágyakat, priccseket vitettünk be, és mindent elkövettünk a templom lakályossá tétele érdekében. Éppen akkor fejeztük be a munkálatokat, amikor a gettó-rendelkezés megjelent, és így a templom a felállítandó gettó-kórház céljait szolgálhatta."[9]

Megáll az ész: *„a hitközség költségén"*. Ez a templom ma is ott áll üresen a Liliom (ma Crinului) utcában. Alapos felújításra vár – a részleteket nem ismerem, miért nem újították még fel.

Az Ullmann-palota a Mussolini térre (ma Piața 1 Decembrie, korábban Nagyvásártér) néz. A Gitye-ház azonosítása nagyobb falat volt, de nem lehetetlen. A *Nagyvárad* napilap 1941. szeptember 27-ei számában rábukkantam egy apróhirdetésre:

6 A táblázat adatai dr. Gyapay László helyettes polgármester hivatalos hirdetménye alapján készültek. *Nagyvárad*, 1944. május 3.

7 *A Tegnap városa*. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve. Tel-Aviv, 1981.

8 Simon Magda: A nagy futószalagon. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967. 13. oldal

9 Leitner Sándor: *Gettó-napló*. Idézi: *A Tegnap városa*, Tel-Aviv, 1981, 285. oldal.

„Libatollért P. 1-1,50 fizetek. Tolltépőde Nagypiac-tér 11, Gitye-ház."[10]

Ez a cím pontosan az Ullmann-ház melletti épületet jelöli, vagyis a gettó legutolsó házait, ha a Mezey vagy a Kert utca felől haladtunk volna.

És akkor itt az ideje egy nagy zárójel megnyitásának: a Mezey Mihály utca azonos a Kert utcával (ma Strada Avram Iancu). És ugyanígy Leitner Sándor vagy bárki más, aki ezt az emlékezeti listát később összeállította, még nem tanulta meg a rendeleti új neveket. A Szeptember 6. utca számukra továbbra is a Vámház utca maradt. Ugyanez a helyzet a Fuchs Mór utcával is, hiszen az az akkori hivatalos névhasználatban a Zárda utca volt. A Menház utca pedig nem más, mint a Bertsey György utca (ma Titu Maiorescu), míg a Liget utca a Blaha Lujza utcát (ma Ion Buzoianu) takarja.

4. Az idő beéri a teret

A Mezey-fatelep azonosítását megnehezíti, hogy a későbbi szakirodalom több pontatlanságot örökített tovább. Olyannyira, hogy Lőwy Dániel utcanév-megfeleltetései térbeli hibához vezettek: a mai utcanevek alkalmazása a Körös másik oldalára helyezte át a helyszínt, ahol a fatelepek valójában nem voltak. Saját kutatásom azt mutatja, hogy a helyszín azonosítása nem egyetlen forrásból, hanem térképek, korabeli sajtó, címtárak, közigazgatási iratok és emlékezeti források összevetéséből lehetséges. A „Mezey-fatelep", a Körös-kaszárnya, a Köröslaktanya és az Ősi gettó elnevezések ugyanannak a városi térnek különböző történeti rétegeit őrzik, amelyek csak a korabeli topográfia és a mai városi tér együttes vizsgálatával érthetők meg.

Most veszem csak észre, hogy akkora lendülettel hagytam ott a városi részt, hogy előreszaladjak az időben, hogy onnan minél jobban lássak vissza a múltra. Az időben való előreszaladásom eredménye ez a *Final Report* lett – s milyen keserű irónia, hogy a „végső jelentés" fogalma így összecseng a zsidókérdés „végső megoldásának" (Endlösung der Judenfrage) borzalmával. Az Elie Wiesel Nemzetközi Bizottság Romániai Holokausztt foglalkozó jelentéséről van szó.[11]

Ez a dokumentum önmagában azonban nem a végső igazság, hanem egy későbbi történeti konstrukció. Nagyon értékes konstrukció, de konstrukció. Ha úgy kezeljük, mint egy lezárt végpontot, akkor valóban kizárjuk annak lehetőségét, hogy új dokumentumok, új összefüggések vagy új olvasatok kerüljenek elő. Meg kell értenünk: egy történeti összefoglaló nem a múlt vége, hanem egy adott kor értelmezése a múltról. Nemcsak az ember, de a kor is mindig a saját emlékezetében él.

A történelem valójában akkor kezdődik, amikor ez az emlékezet találkozik egy tőle független bizonyítékrendszerrel – ezt nevezem majd intézménynek. Az intézményes történeti narratíva mögött ugyanis mindig ott vannak az elsődleges források – mint például a Randolph L. Braham által leközölt diplomáciai és katonai táviratok a 267-estől a 279-es dokumentumig, de nem a 266-os! –,[12] amelyek új kérdéseket tehetnek fel a narráló utókornak.

Mert erről szól a szubjektív emlékezet és az objektív történelem viszonya. Bár nem vesszük észre, mindig erről szól minden, akkor is, ha a jelenről van szó, ha csak a jelenben vagyunk kénytelenek élni, és a képzeletbeli múlt igénye még fel sem merült bennünk. Saját szubjektív valóságunk torzulását, a másik ember tekintetében felcsillanó objektivitást sokszor történelmi számonkérésként éljük meg. No, csak kimondom: ezért kellenek az intézmények Nagyváradon is! Az intézmények egyik civilizációs szerepe éppen az, hogy az objektivitás ne személyes váddá, hanem közös vizsgálattá válhasson. Jó időben, e nagyváradi térben is!

Jó, kezdjem a legnehezebbel, a számokkal! Nem háború ez, de össze kell vetni néhányat – mondjuk rögtön hármat. És hogy a hivatalos auschwitzi múzeumi adatként még mindig ennek a kassai vasutasnak, Gaskó Miklósnak a feljegyzéseit használjuk, hát nem vicc?[13] De be kell látnom: tény, vagy legalábbis bizonyos helyeken egyes kutatók elfogadták ténynek.

A gyűjtőtáborhoz köthető néhány létszámadat: nyolcezer versus ötezer, versus a háromezer-száztíz,

[10] *Nagyvárad*, 1941. szeptember 27.

[11] *The Final Report of the „Elie Wiesel" International Commission on the Holocaust in Romania*. Polirom, Iași, 2004. Internetes elérés: https://ishg.fspac.ubbcluj.ro/download_file/view/75/235

[12] Randolph L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jews: A Documentary History*. Proquest, New York, 1963. Különös tekintettel a német követ, Edmund Veesenmayer és az észak-erdélyi, kárpátaljai deportálásokat rögzítő SS-jelentések (például a 266. és 267. számú, 1944. májusi táviratok) forráskritikai láncolatára.

[13] Gaskó Miklós egykori kassai vasutas feljegyzései a Kassán áthaladó, Auschwitzba tartó deportáló vonatokról. Lásd: Gaskó Miklós: *Halálvonatok*. *Kritika*, 1987/11., 4–11. oldal.

amiből ha levonjuk a Rimler utcai háromszázat, pontosan kétezer-nyolcszázat kapunk. A nyolcezres számról a korabeli sajtóban is olvashatunk: *„Nyolcezer zsidót telepítenek a megye területéről Nagyváradra”* – adja hírül az *Erdélyi Néplap*.[14]

Aztán a cikkben már enyhül ez a nyolcezer, és így rögzítik: *„Mintegy nyolcezer zsidó kitelepítéséről van szó.”*

Lehetett volna szótlanul is, kérdezhetem? Tehát a vármegye községeinek teljes „zsidótlanítása” történhetett volna még ennyi pontatlanítás nélkül is? Hogy egyáltalán nem is írnak róluk? Mint ahogy mindjárt látjuk, tényleg alig írtak, pedig elég erős a kifejezés már így is: „zsidótlanítás”.

De – és ez fontos – itt már gyűjtőtábornak nevezik és nem gettónak. Nem nevezik azonban meg a helyszínt. Megtudjuk azonban, hogy *„gondoskodás történt, hogy az oda telepítettek megkapják a törvényes rendelkezések által előírt járandóságaikat: élelmiszert és tüzelőanyagot.”* Egy – ha igaz – fatelepen! De ez azért is érdekes, mert tudjuk, hogy a városi zsidók tűzifáját a keresztények kapták meg. Ám az igazi meglepetés akkor jön majd, amikor Lőwy Dániel ismertetőjét olvassuk, hogy hol volt szerinte ez a tábor – de még nem ott tartunk. Lőwy „közel ötezer zsidó lakost” említ, Katona Bélát idézve.

A *Tegnap városa* című emlékkönyvben viszont a lista elején, az első transzportnál ez áll: „I. | 1944. május 25. | Őssi gettó (vidékiek), Rimler Károly utca első része.” Tehát az általuk Őssi gettónak nevezett tábor lakói önmagukban nem adták ki a háromezer és valahány utast, ezért a vonatot a Rimler Károly utca első részéből kellett feltölteni, kipótolni. Ráadásul, ha a „Nagyvárad vidéke” fejezetet olvassuk ugyanennek a könyvnek a 323–325. oldalán található számokat összesítve a dokumentált halottak (1134) és a becsült halottak (1395–1658) számát összeadva kísértetiesen közel kerülök ehhez a számhoz: 2529 – 2792.

De ebben az összesítésben akkor nincsenek benne a Székelyhíd környéki kisebb falvak adatai. Az ottani lélekszám hiányában nem számszerűsíthető a veszteség. (lásd: I. Melléklet)

Összevetem a két listát, az 1981-est[15] az 1987-essel.[16]

Látszatra a két forrás tökéletesen összeilleszthető 1944. május 25. és június 3. között, még akkor is, ha vannak bizonyos eltérések. A Gaskó-féle lista valószínűleg közelebb áll az események adminisztratív rendjéhez, hiszen a deportálások idején készült adatokra támaszkodik, míg A Tegnap városa című emlékkönyvben közölt táblázat egy 1949-ben Nagyváradon összeállított gyászjegyzék, amely a közösségi emlékezet szempontjai szerint rendezte az adatokat.

A május 23-i és június 27-i dátumok csak Gaskónál szerepelnek. Ha azonban ezek a transzportok is a vidéki zsidóság deportálásaihoz kapcsolódnak – május 23-án 3110, június 27-én pedig 2819 személyt –, akkor ismét kirajzolódik az a bizonyos nyolcezres nagyságrend.

Talán itt tűnik ki a Nagyvárad-paradoxon egyik első jele: miközben a város 1944-ben több ezer vidéki zsidó deportálásának egyik központi helyszíne volt, a háború utáni közösségi emlékezet elsősorban a helyi zsidóság tragédiájának megőrzésére összpontosított. Ez nem feledést jelentett, hanem az emlékezés természetes, közösséghez kötődő szerkezetét mutatja: elsősorban a saját közösségi veszteség köré szerveződött. (lásd: II. Melléklet)

Kovács Gergelyt[17] olvasva aztán megoldódik, legalábbis a rejtély egy része. „A nagyváradi két gettó már érkezésük előtt, május 22. és június 4. között felszámolásra került, a lakóikat nyolc szerelvénnyel deportálták. Június 8. után került a befogadásukra újra felállított Füzes utcai kis gettó épületeibe a Berettyóújfalu gettójából átirányított Derecskei és Nagyszalontai járás, valamint Újléta zsidó lakossága, illetve a Berettyóújfalui járás bizonyos településeinek zsidósága.”

Ők tehát az a 2819 személy, akiket az utolsó Transzporttal szállítanak el!

A Yad Vashem Intézet mottójaként ismerjük: *„Aki megment egy életet, egy egész világot ment meg.”* Csak kérdezem, kinek lett volna a felelőssége pontosítani ezeket a számokat – vagy ne adja az Isten, de nem ilyen Istent akartam magamnak: a listákat?

De hadd lebbentsem fel a fátylat, hogy honnan is jön ez a nyolcezres szám! Ezt én magam találtam a nagyváradi állami levéltárban, 2026. június 11-én:

„A m. kir. Közellátásügyi Miniszter Úr telefonon

---

[14] *Erdélyi Néplap*, 1944. május 11., 5. oldal.

[15] Gaskó Miklós: *Halálvonatok*. *Kritika*, 1987/11., 4–11. oldal.

[16] *A Tegnap városa*. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve. Tel-Aviv, 1981. 322. oldal

[17] Kovács Gergely: A berettyóújfalui zsidóság pusztulása. Új Nézőpont, 7. évf. (2020) 4. szám, 5–58. oldal

közölte Központunkkal, hogy Nagyvárad thj. [törvényhatósági jogú] város területén lévő zsidó gyűjtőtábor létszáma 8000 fő.”

Ezt a levelet a Méltóságos Polgármester Úrnak írják Budapestről, a Gabonaforgalmi Központból, kérve őt, hogy intézze a dolgot a tartalékból, és majd megkapja az elfogyott mennyiséget utólag. A dátum 1944. május 12., a tárgy pedig: *zsidó gyűjtőtáborok lisztellátása*. (lásd: III. Melléklet)

Tehát – láttuk az előző napi cikkben is már – a váradi adminisztrációban megvolt ez a szám, s ők ezt közölték, nyilván néhány nappal vagy héttel korábban, Budapesttel is. És akkor a nagy kérdés: ki mondta be először ezt a számot a magyar Közellátásügyi Minisztériumnak, és milyen nyilvántartás alapján? Ekkor – 1895 óta – már volt polgári nyilvántartás Magyarországon, tehát nem lenne nehéz megtudni, kik voltak ezek az emberek, akár a nyolc-, akár az ötezres listán, de még inkább azok a kétezer-nyolcszázan, akik nem voltak elegendőek egy teljes transzporthoz.

Talán minden félreértés elkerülése végett ideírom: ezek közül a számadatok közül egyik sincs hitelt érdemlően megerősítve, illetve jómagam nem láttam még erre vonatkozó megkérdőjelezhetetlen iratot, dokumentumot. Erről fog szólni az utolsó sorokban az egyik óvatosan megfogalmazott felszólításom, tennivalók formájában!

Itt az ideje, hogy visszakanyarodjak a kisgettó földrajzi helyének pontosításához, és egy egységes, a mai városi közhasználatban is élő név elfogadásához. Most értem meg igazán, miért kell használnom ennek a dokumentumnak a hivatalos, román nyelvű címét: a nagyváradi közigazgatás, beleértve az utcaneveket is, ma – 2026 nyarán – már szinte teljesen és kizárólagosan román nyelvű. Nem hiszem, hogy az akkori magyar helyszínnevek használata indokoltabb lenne pusztán azért, mert a korabeli közigazgatás és az elkövetők magyarok voltak. A megértés súlya ma ránk nehezedik ebben a mai koordináták szerint értelmezhető térben!

A Romániai Holokauszt Tanulmányozására létrehozott Nemzetközi Bizottság végső jelentése, a *Raport final* a 276. oldalon így fogalmaz:[18]

„Evreii acestor comunități au fost concentrați în și în jurul depozitului de lemne Mezey.”

Vagyis: „E közösségek zsidóit a Mezey-fatelep területén és annak környékén gyűjtötték össze.” A szöveghez hozzáadnak egy 35-ös lábjegyzetet, amiből azt remélem, megtudom, honnan veszik ezt az adatot. Felkeresem az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeumának levéltárát, és beírom a megadott jelzetet a keresőbe,[19] de hamar kiderül, ez így nem található meg. A helyes formátum valójában egy kötőjellel és ponttal kiegészített kód lenne,[20] ám erre a pontosított jelzetre meglepő módon egy teljesen idegen anyag, a „The Mladic Files” – vagyis a háborús bűnös Ratko Mladićról szóló fájlok – ugrik fel.

Itt feladom a digitális nyomkövetést, mert a korabeli forrásokból már tudom: a „Mezey” név használata legalább annyiban helyes, hogy y-nal írják, és hogy valóban volt ott egy fatelep, amelyet így hívtak. Hadd mondjam el: egy időben úgy nézett ki, mintha Nagyváradon minden fa- vagy építőfatelep-tulajdonost Mezeinek vagy Mezeynek hívtak volna, és mintha ezek hatalmas dinasztiákat alkottak volna!

Egy 1931-es sajtóhírből megtudjuk, hogy Nagyvárad városa rendezni akarja a füzesi fatelepek sorsát, és a bérleti tárgyaláson jelen van a Mezey Lajos és társa, a Lichter Benjámin, valamint a Faludi Simon cég is.[21] (A Simon valószínűleg itt elírás és Istvánról van szó). Eltelt azonban tizenegy év, és a *Magyar Lapok* 1942-es tavaszi számából kiderül, hogy a város két fatelepet újra bérbe ad.[22] Itt már pontosan kiderül, mekkora területekről van szó, de az is, hogy ezek hol fekszenek: a Vitéz utca 5. szám alatt – azaz a mai Decebal sugárúton (*Bulevardul Decebal*)!

Tehát a Sebes-Körös hídjának bal oldali lábánál járunk. Igaz, hogy ez az 5. szám az úttest túloldalára esik a korabeli térképeken, de pontosan szemben található a Kaszárnya tér, a Bethlen Gábor utca, a Kaszárnya utca és a Lovas utca által alkotott szabálytalan négyzettel. Az 1890-es térképen ez még jobban látszik: a Lovas laktanya és a Lovarda mellett, a semmi felé haladva már csak a „Fa és Deszka piacz” terül el. Innen keletebbre már csak a Marhavásártér és a két osztályú Lóvásártér található – s onnan már valóban csak Őssi (ma *Ioșia*) városrész van!

[18] *Raport final. Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România*. Elie Wiesel (președinte), Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu (editori). Editura Polirom, Iași, 2004, p. 276.

[19] A jelentésben megadott pontatlan levéltári jelzet: USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 88, dosar nr. 40029.

[20] A múzeumi rendszer szerinti helyes formátum: RG-25.004M, roll 88, file 40029.

[21] *Magyar Szó*, 1931. július 10.

[22] *Magyar Lapok*, 1942. március 10., 8. oldal.

Vajon emlékszünk még rá, hogyan hívták ezt a gyűjtőtábort az úri város belvárosi zsidó lakosai az emlékkönyvükben? Pontosan így: „Őssi gettó (vidékiek)."[23]

Mivel a hivatalos román jelentésből nem derül ki, honnan veszik a szakértők ezt az egyébként nagyon helyes és pontos „Mezey-fatelep területe és annak környéke" megjelölést, megkeresem, mit írnak a magyar források.

Az az igazság, lett volna még más ötletem is. Antonio Faur történész sokat ír a korabeli nagyváradi román konzul, Mihai Marina embermentő tevékenységéről. Gondoltam, ennek a diplomáciai munkának lesz valami közvetlen nyoma, de a Külügyminisztérium Diplomáciai Levéltárának átkutatása nyomán hivatalos elutasítást kaptam: nem őriznek információt a kisgettó pontos helyéről.[24] Így hát marad a magyar szál: Lőwy Dániel történeti gyűjtése a nagyváradi kisgettó történetéről.[25]

„A Nagyváradon felállított második, úgynevezett kisgettót a Kaszárnya tér (ma Piața Cazărmii) környékén hozták létre, és magába foglalta az utcaseprők számára fenntartott Kőrös-laktanyát is."[26] Itt aztán világossá válik, hogy a szerző két olyan helyről idéz, amelyek ellenőrizhetők – meg is teszem.

De azt már most el kell mondanom, hogy Lőwy Dániel nem ellenőrzi a korabeli névhasználatot: ezt az infrastruktúrát ugyanis a hivatalos szervek nem gettónak hívták, hanem zsidó gyűjtőtábornak – amint azt az 1944. május 12-ei levélben is láthattuk. És amikor Katona Béla sorait olvasom, rá kell döbbennem, hogy az általa használt megnevezés valójában az úri város zsidó lakosainak perspektívája és akkori nyelvhasználata:

„A Kőrös-kaszárnyában – így hívják a Mária Terézia korabeli lovardát – és a Széles utcai Mezei- és Faludi-féle fatelepeken rendezték be [...] a gettót."[27]

A korabeli sajtó meg is erősíti a helyszínt: *„A Kőröskaszárnyában számukra berendezett táborba"* – írja az *Erdélyi Lapok*.[28] Az szintén csak egy kisebb gond így ránézésre, hogy ezt a Mezey nevet ipszilonnal írjuk. A telep tulajdonosa Mezey Márton volt, akinek Lajos nevű apja szintén fakereskedőként dolgozott.

Hochhauser Ronaldtól kaptam egy 1938-as címtárat, amely szerint a cég a Kaszárnya utca 18. szám alatt szerepelt – tehát a mi topográfiai Bermuda-háromszögünk közepén. De hogy ez a lakcíme volt-e vagy magáé a fatelepé, azt ma még nem tudom. Egy másik, 1941–42-es címjegyzékben, amelynek megtalálásában Silviu Sana segített, már egyáltalán nem szerepel a fakereskedők között a Mezey név. De az a Jeney sincs ott, akinek a hír szerint „a Mezey-féle fatelepet Jeney Rezsőnek, a Nemes-féle fatelepet pedig Török Gyula frontharcosnak juttatták."[29]

A Nagyváradi AC felvirágoztatása jelentős részben éppen Jeney Rezső elnök érdeme volt, aki saját fakereskedésében és fatelepén a legtöbb futballistának munkát tudott adni. Amikor a helyi zsidóság hagyományos támogatása megszűnt, ő így biztosított megélhetést a játékosainak – akik meg is nyerték az NB I-et az 1943/44-es szezonban. De a *Nagyvárad* napilap egy 1941-es számából azt is megtudjuk: „Faludi István 31 éves nagyváradi fakereskedő tegnap este két heti szenvedés után meghalt."[30] Most azt gondolom, egy korábbi cikkben őt nevezték Faludi Simonnak. Tehát abból, ahogy Katona Béla 1947-ben megnevezi a fatelepet, látszik: az adatai már 1944-ben sem egyeztek meg az akkori tulajdonosi viszonyokkal, és még kevésbé a hivatalos cégnevekkel.

„A vidéki zsidók számára a Kaszárnya tér környékét jelölték ki, ami magába foglalta az utcaseprők számára fenntartott Köröslaktanyát. Ott, a begettózottak nagy része a szabad ég alá szorult."[31]

Mózes Teréz így rögzíti a valóságot, azonban ő már meg sem említi a *Piața Cazărmii* megnevezést, mint jelenlegi nevet – pedig a könyv 1993-as megjelenésekor már így hívták a teret.

---

[23] *A Tegnap városa*. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve. Tel-Aviv, 1981.

[24] A Román Külügyminisztérium Diplomáciai Levéltárának (Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe) hivatalos tájékoztatása emailos megkeresésemre

[25] Lőwy Dániel: *A Bihar megyei gettó (a nagyváradi kisgettó) története. Múltunk*, 2014/3., 230–252. oldal

[26] Lőwy Dániel: *A Bihar megyei gettó (a nagyváradi kisgettó) története. Múltunk*, 2014/3., 230–252. oldal.

[27] Katona Béla: V*árad a viharban*, Nagyvárad, teala, 1946

[28] *Erdélyi Lapok*, 1944. május 10.

[29] *Magyar Lapok*, 1942. május 28.

[30] *Nagyvárad*, 1941. március 12.

[31] Mózes Teréz: *Bevérzett kőtáblák*. Nagyvárad, Literator Könyvkiadó, 1993

Itt – mivel még mindig azt az utcasarkot keresem, ahol majd a megemlékezés követ vagy bokrát el lehet helyezni – meg akarom fejteni az összefüggést a Köröslaktanya és a Köröskaszárnya szavak korabeli jelentésrétegeiben.

„Kelemen bácsi négy kutyától kísérve dülöngőzött a Körös-part külvárosi részein, amíg az utcaseprők laktanyája mellett alkalmas helyet nem talált arra, hogy elterüljön" – olvassuk Jávor Béla tárcájában a *Magyar Lapok*ban.[32] A *Pesti Hírlap* egy 1886-os számából pedig megérthetjük az akkor a fővárosban is honos nyelvhasználat lényegét: „A tűzoltó főparancsnok azt javasolja, hogy a főváros vegyen bérbe egy megfelelő épülettel bíró nagy telket, mely az utcaseprők laktanyájául és egyszersmind szertár gyanánt szolgáljon."[33]

Tehát a 19-20. században a „laktanya" szót átvitt értelemben is használták mindenféle szolgálati személyzet elhelyezésére szolgáló telepre vagy épületre – így a munkás-, cseléd- vagy szolgálati szállásokra is. Az itt, ebben a váradi viszonylatban csak megint a történelmi furmányosság egy újabb megnyilvánulása, hogy ezt a kis földterületet a hivatalos szóhasználatban végül Köröskaszárnyának nevezik: „még egy zárt területet állítottak fel a Kőröskaszárnya és környékén a vidéki zsidók befogadására."[9][34]

A *Budapesti Hírlap* egy 1911-es cikkéből aztán felsejlik a múlt:

„A mogorva külsejű huszárkaszárnya, a mint elfeledett, foszladozó írások igazolják, hajdanában Mária Terézia királynő legvitézebb huszárjának, vitézvári Simonyi József báró óbesternek a palotája volt."[1][35][0]

És azt is megtudjuk, hogy ekkor még laktak benne huszárok, ám az épületből legkésőbb 1912. május 1-jével ki kellett költözniük. Ekkor még így, kötőjellel írják: Kőrös-kaszárnya. A cikkben szereplő régi pénzösszegek azt is sugallják, hogy a Kőröskaszárnya nem egy jelentéktelen katonai barakk volt, hanem egy korábbi reprezentatív épület, amelynek a városi emlékezetben mély története volt.

A Széles-utcai Mezei- és Faludi-féle fatelepek megjelölés azonban pontatlan. De Lőwy Dániel kritikátlanul átveszi, az eredetit most én is olvashattam Molnár Enikőnek köszönhetően: *„a Füzes utcai régi lovas kaszárnyában"*.[36] Lőwy ezzel még inkább rontja a helyzetet, amikor a Széles utcát átfordítja mai nevére: *Strada Menumorut*. Ami önmagában helyes, de ezzel már átlépett a Körös jobb partjára, ott pedig nem voltak fatelepek. De az is rossz, hogy nem néz rá a térképre, amikor a Füzes utcát is románosítja: mert ez is a másik oldalon volt, egy 1926-os térképen jól látszik. Amiről itt szó van – és ezt már Ötvös is rosszul tudja, illetve neki is túl messze volt ez földrajzilag, hogy ez iránt érdeklődnie kellett volna! –, azt a természetes tájelem-megnevezést (Körös, füzesek) a város dél-nyugat felé terjeszkedése során a népnyelv továbbra is őrizte tájelem-megnevezésként: ez volt a füzes!

De például a *Nagyvárad* napilap 1941. március 12-ei számából azt is megtudjuk: „Faludi István 31 éves nagyváradi fakereskedő tegnap este két heti szenvedés után meghalt."[37] Tehát abból, ahogy Katona Béla megnevezi 1947-ben a fatelepet, már 1944-ben sem egyezett meg az akkori tulajdonosi viszonyokkal és még kevésbé a cégnevekkel.

A „városi major" fogalmát használja Gidó Attila is, Lőwy Dániel is, dr. Kiss Erika Márta is, Kovács Gergely is, anélkül, hogy megneveznék, honnan származik ez a megnevezés. Nem Katona Bélától származik, de egyelőre talán nem is Ötvös Bélától. Hogy mégis honnan, azt talán – most így látom – esetleg Molnár Judit *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt* című könyvéből tudhatom majd meg. Ez a megnevezés csak azért érdekes, mert ekkor még túl friss lett volna ezt így használni.

Íme a korabeli újságcikk 1943. február 18-án az *Erdélyi Néplap*ból, amelyre ezt a feltételezésem alapozom: „Áthelyezik az Őssitelepi Városmajorba a köztisztasági üzemet. Megvásárolja a város a megyétől a Kőrös kaszárnyát."[38] Megállapították, hogy a köztisztasági üzem mostani telepe alkalmas arra, hogy a városi majort befogadja a Kőrös-kaszárnyában, amelyet a város megvásárol a vármegyétől. A köztisztasági üzem viszont kivonul az Őssi-telepre, a Városmajorba, amelyet a város most vásárolt meg a Káptalantól.

---

[32] *Magyar Lapok*, 1939. november 25.

[33] *Pesti Hírlap*, 1886. augusztus 11.

[34] *Nagyvárad*, 1944. május 10.

[35] *Budapesti Hírlap*, 1911. november 24.

[36] Ötvös Béla – Horváth Ernő: *Porrá és hamuvá*. Nagyvárad, 1946, 56. oldal. Idézi: Lőwy Dániel: *A hét fiát magához ölelte, és az esernyő nyelét a foga közé szorította*. *Múltunk*, 2014/3., 30-as lábjegyzet.

[37] *Nagyvárad*, 1941. március 12.

[38] *Erdélyi Néplap*, 1943. február 18.

Tehát nem vagyok benne biztos, hogy a következő alig bő egy év alatt ezeket az átalakításokat el tudták végezni, és már az akkori névhasználatban is így szerepelt volna, hogy a Városmajor a Körös-kaszárnya épületében üzemelt volna. Már csak azért sem, mert az 1948. április 17-ei Fáklya napilapban ezt olvassuk: *„indokolt panaszokat a köztisztasági üzemnél Kaszárnya-tér 17 szám alatt"* lehet leadni. Tehát ha az utcaseprők ki is költöztek innen gépparkjukkal, a hivatal maradt.

Innen már valóban közel vagyok a hamuból emlékmű gondolat – a vidéki zsidók egykori váradi gyűjtőtábora pontos helyének – megvalósításához. Ennek illusztrálására, és egyben e fejezet zárásához is ragyogó felütés egy jelenkori internetes találat: egy kortárs városfejlesztési és városrehabilitációs projekt dokumentációja. *„Regenerarea urbană a zonei Piața Cazărmii prin crearea unui nucleu urban. Refuncționalizarea clădirii fostului manej."* Vagyis: Városrehabilitációs terv a Kaszárnya tér környékének megújítására, egy új városi mag létrehozásával és az egykori lovarda épületének új funkcióval való hasznosításával.[39]

A következő bekezdésekből az is nyilvánvalóvá válik, hogy a város akkori vezetésének topográfiájában is kiemelt szerepet játszott volna ez a terület.

Térjünk vissza Mózes Teréz emlékiratához! A *„Nem felejtünk, nem szabad felejtenünk!"* című fejezetben így pontosítja emlékeinek megírását: „[...] Előttem van a kis pepita fedelű füzet, amibe 1945. október 20-án, néhány héttel hazatérésem után elkezdtem lejegyezni a történteket. [...] Először minden nap írtam a naplóba: eseményeket idéztem fel, eseményeket rögzítettem s próbáltam tisztázni, valójában mi is történt akkor? Túl frissek voltak a sebek. Nem tudtam tovább folytatni az írást."[40]

A folytatásról már a Nagyváradon megjelent kötet hátsó borítója tudósít, s nyilván a szerkesztő Fábián Imre szavai ezek:

„Gyermekei, Gábor fia s Anna lánya kérésének engedett, amikor majdnem ötven év múltával megírta deportálásának történetét, hogy az unokák első kézből, a sorsüldözött szemtanútól értesüljenek mindarról, ami akkor történt. Tudni akarják az igazságot, tudni akarják, hogy tovább mondhassák. Boldog asszony, aki mögött ilyen gyermekek s ilyen unokák állnak."

Azonban ennél sokkal fontosabb most, hogy újraolvasom e sorokat, az alábbi személyes közlése:

„Ibi [Teréz nővére, Preizler Simonné] kérésének engedve 1959-ben Erzsi nővérem vetette papírra a történteket. Tömören és valósághűen jegyezte le, mit éltünk át, min mentünk keresztül! Életre ítélve a pokol árnyékában címen fekete borítóba köttette a géppel írt lapokat, s a kis füzetet eljuttatta nővéremnek. Ibi később elmondta nekem, hogy azóta, a Jom-Hakippurim[41] ünnepén, az engesztelés napján minden alkalommal az első sortól az utolsóig elolvassa a kis füzetet, ezzel áldoz drága szüleink, drága halottaink emlékének."

Van tehát mit felkutatni, mesterséges és emberi intelligenciák!

5. Aki a teret uralja, a tudatot uralja

Mostanra értem meg, hogy ugyanaz a városi tér és infrastruktúra, amelyet a nagyváradi modernizáció és gazdasági élet szolgálatában – jelentős részben a zsidó polgárság részvételével is – létrehoztak, évtizedekkel később a deportálás térszervezésének egyik helyszínévé vált.

De ne szaladjak már sehova még gondolatban sem, idézzem csak fel a *Nagyvárad* napilap 1944. május 27-ei, szombati számának 5. oldalán olvasható cikkét: „Tizenkét millió pengővel megépül Nagyváradon a Filmváros és filmgyár." A *Tegnap városa* című könyvben található gettó-kiürítési listán ez a nap így néz ki: a II. transzport indítása a Kapucinus utcából (ma *General Traian Moșoiu*) és a Szacsvay utca páratlan oldaláról (ma *Cuza Vodă*). Gaskó Miklós listája szerint ez a szerelvény Kassán május 28-án haladt át, 3227 személlyel.[42]

Ez sem teljesen világos, de amit eddig erről olvastam és megtudhattam – bár egyáltalán nem

---

[39] Uniunea Arhitecților din România (UAR), Bienala Națională de Arhitectură (BNA), Ediția 2025. Proiectul nr. 197: *Regenerarea urbană a zonei Piața Cazărmii prin crearea unui nucleu urban. Refuncționalizarea clădirii fostului manej*. Autor: arh. Andrei Ion Horja. Îndrumători: Conf. Dr. Arh. Szabolcs István Guttmann, Prof. Univ. Dr. Ing. Marcela-Florina Prada. Localizare: Oradea, Piața Cazărmii nr. 17. Internetes elérés:https://www.uar-bna.ro/2025/proiecte/197/

[40] Mózes Teréz: *Bevérzett kőtáblák*. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1993.

[41] Jom Kipur (héberül: *Yom HaKippurim*, az engesztelés napja). A zsidó vallás legszentebb ünnepe, a hosszú böjt és a bűnbánat napja, amelyet az erdélyi zsidó népnyelv gyakran egyszerűen „Hosszúnapként" nevezett.

[42] Gaskó Miklós: *Halálvonatok*. *Kritika*, 1987/11., 4–11. oldal

egyértelmű –, az az, hogy ekkorra, május 27-re ez a gyűjtőtábor kiürül. És valóban, itt az ideje, hogy a már minden porcikájában „keresztény" és „keresztyén" polgárság megismerkedjen a világvárosi tervekkel: *„A Kőrös-kaszárnya környékén épülne fel a magyar Hollywood. – Nagyvárad látná el a Balkán filmszükségletét." Mert most „Új tervekkel, új vállalkozók jelentkeznek a Nagyváradi Filmváros megteremtésére". „Nagyváradra érkezett egy ismert fiatal budapesti filmvállalkozó és rendező, tárgyalásokat kezdett a filmváros és filmműterem felépítésével kapcsolatos kérdésekről."*

A (d. l.) monogram mögé bújó tudósító – aki valójában csakis a felelős szerkesztő, Daróczi Kiss Lajos lehet – így álmodozik:

„...látjuk, amint a filmfelvevő kocsik száguldanak s az operatőrök készítik az első filmeket, amelyek Nagyváradot és Bihar megyét fogják megismertetni széles e világgal."

És tényleg, innen csak alig néhány utcányira valóban készült egy film. *„A svájci német követség 1944 nyarán egy filmet vetített a meghívott külföldi diplomatáknak a nagyváradi gettó lakóinak elszállításáról"* – olvassuk dr. Rektor Béla csendőrségtörténeti munkájában.[43] Ötvös Béla könyvéből úgy tudom, hogy ez a Rektor Béla volt a vidéki zsidók „gettó"-jának a parancsnoka, s akit 1946 május 31-én a kolozsvári Népbíróság távollétében életfogytiglani kényszermunkára ítélt.

Talán pont ezt veszi észre Simon Magda is: „Ahogy kilépünk a gettó szűk kapuján, fényképezőgépek merednek ránk. Garay százados úr például motorbiciklijéről fényképez a Magyar Filmiroda számára".[44]

Olvassuk tovább a Váradra érkezett ismert, fiatal budapesti filmvállalkozó és rendező hatalmas terveit:

„– Terveink szerint a filmvárost és a filmgyárat a Körös partján a régi kaszárnya és a régi Mária Terézia korabeli kastély környékén óhajtanánk felépíteni. Egy egész filmvárosról lenne szó, ami természetes is, hiszen sok száz művész, munkás állandó alkalmazásáról van szó. [...] Miután világvárosi elképzeléseink vannak a váradi filmvárossal kapcsolatban, azt is elárulhatom, hogy modern, negyven lakásos bérházat, művészkávéházat és éttermet, barlangifilmszínházat, sportszállót, háromezer személy befogadására alkalmas szabadtéri színpadot, kis magyar falut stb. óhajtunk építeni. Itt nyernének a művésztelep alkalmazottai lakást, de a szórakozóhelyek, mozik, szabadtéri színpad természetesen a közönség, illetve a művészek rendelkezésére állanának. Munkásaink részére külön kis magyar falut építünk. A Mária Terézia-beli kastélyban helyeznénk el a filmvezérkar összes szükséges osztályait. A középső nagy épületet további építkezésekkel műteremmé, öltözőkké, vetítő-, várószobákká alakítjuk át. A műterem mellett nagy vízmedence épülne, melynek belső kiképzése különböző lesz, pl. Dunaparti lépcsős, Szajnaparti híd, tengeri kikötő stb. A medence mellett, ha szükséges, tengeri kikötőt is felépítünk, hajókkal, árbocokkal, kikötő rakparttal, stb. A felvételekhez minderre szükségünk van, míg szünetben művészeink és munkásaink számára lenne ez napozó."

Daróczi Kiss Lajos így zárja tudósítását:

„Ennyit sikerült a tervekből megtudnunk, de ezekből is kiderül, hogy mennyire kívánatos volna azok megvalósítása. Nagyvárad művészi, gazdasági fejlődésének tág lehetőségei nyílnának meg, talán úgy emlegetnék Nagyváradot is, mint a magyar Hollywoodot. A tervek már az illetékesek előtt fekszenek, pár hét alatt befejeződnek a tárgyalások s akkor talán már arról is hírt adhatunk, hogy mikor teszik meg az első kapavágásokat a váradi filmváros és filmgyár megépítésére."

Hogyan nézett volna ki ez a filmváros, ha megvalósul – kérdezem ma, 2026. július 20-án göteborgi lakásomban? Ma én tudom, tudjuk: nem lett Nagyvárad a magyar Hollywood. Valami egészen más lett – egy elzsidótlanított magyar város lett ez alatt az elkövetkező pár hét alatt.

És hogyan néz ki ma e város? Szeretném azt hinni, elférne még benne néhány jelzés a városi gettóról, meg a gyűjtőtáborról is.

6. Befejezés

Kutatásom – e munka – egyetlen apró nyomból kiindulva keresi a helyét a nagyváradi holokauszt emlékezetének térképén. A források, utcanevek, térképek és emlékezeti rétegek összevetése azt mutatja, a tér nem pusztán helyszín, hanem a történeti tudás hordozója. Az idő végül beéri a teret: a korábban szétszóródott jelek egyetlen városi történetté állnak – állhatnak – össze.

Kedves olvasó!

Nyolcvankét év távlatából talán ez az, amit ma is a legnehezebb meglátnunk: hogy ugyanabban a

[43] Dr. Rektor Béla: *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története*. Árpád Könyvkiadó Vállalat, Cleveland, 1980

[44] Simon Magda: A nagy futószalagon. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967. 14. oldal

városban, ugyanazon a héten, ugyanazok az utcák egyszerre szolgálták emberek deportálásának gépezetét és egy jövőbeli filmváros álmát. A két valóság nem egymást követte. Egymás mellett létezett.

A város ugyanaz maradt. A valóságok változtak benne. De néha két, egymást kizáró világ ugyanabban a térben és ugyanabban az időben volt jelen. Sokszor ugyanazon az utcasarkon.

A helytörténeti nyomkereső – a múlt társadalmi kutatója – feladata nem az, hogy ezek közül kiválassza az egyiket, hanem hogy helyhez kösse az emlékezetet, és megmutassa: egykor mindkettő ugyanott volt jelen.

És fájó feladatként ott marad még az akkori Bihar vármegyei zsidóság listájának településenkénti elkészítése, ahogy azt Kovács Gergely már megkezdte Berettyóújfalu esetében.

A ma is jelöletlen falak léte vagy nemléte nem a mai hitközségi zsidóknak hiányzik – a koncentrációs táborokból és munkaszolgálatból hazatértek már 1946-ban készítettek maguknak egyet –, hanem Nagyváradnak, mint önmagát európainak valló kulturális térnek és emlékezeti közösségnek.

7. Válasz egy olvasói levélre

„Én sosem jártam Nagyváradon, nem tudom, hol vannak ezek az utcák. De mi az utcasarok?" – írja FSzE.

Köszönöm, hogy elolvastad!

Azt hittem, megúsztam ezt a kérdést, de jogos kérdés az utcasarokkal kapcsolatban. Amikor megtaláltam ezt a városrendezési diplomamunkát (https://www.uar-bna.ro/2025/proiecte/197/), őszintén fellelkesültem. Nem azért, mert ebből már egy kész városi terv következne – erről szó sincs –, hanem mert azt láttam, hogy egy fiatal építész éppen ezt a területet választotta témájául.

A terv egyik kis rajzán azonban az szerepel, hogy itt 1945-ben volt a gettó. Ez természetesen történeti tévedés: a nagyváradi gettó 1944-ben működött. Meglepő, hogy ez a pontatlanság a terv készítése és bírálata során sem került javításra. Ekkor egy kicsit visszalelkesültem, mert ismét bebizonyosodott: a hely történetének feltárása még mindig szükséges.

Ott van aztán az örökös válasz a város részéről: egyeztettünk-e a hitközséggel? Még nem, de ősszel beszélni fogok velük. Az egyik oka annak, hogy éppen Nagyváradra költözöm vissza, ez is: hogy személyesen tudjak kapcsolatba kerülni azokkal, akik számára ez a múlt különösen fontos. De ami a legfontosabb: egy ilyen emlékezeti utcasarkot olyan helyen kell megtalálni, amely belátható ideig – vagyis az „örökös jövőben" – közlekedésbiztonsági szempontból is működőképes. Lehessen ott megemlékezéseket, kisebb rendezvényeket tartani; legyen elegendő tér ahhoz, hogy néhány ember összegyűlhessen anélkül, hogy akadályozná a forgalmat, vagy veszélyeztetné saját és mások biztonságát.

És, kedves Olvasóm, amit mostanában gyakran mondok: ha 82 évig váratott magára ennek az utcasaroknak a kijelölése, akkor talán még 8 hét vagy akár 8 hónap is belefér annak eldöntésére, hol lenne a legjobb helye.

A 33. oldali mellékletünkben található dokumentumok:

I. **A tegnap városa (Tel-Aviv, 1981) című könyv Nagyvárad vidéke fejezetének településenkénti adatfeldolgozása.**

II. **A tegnap városa (Tel-Aviv, 1981) című könyvnek a városi gettó kiürítésére vonatkozó listájának összevetése Gaskó Miklós kassai vasutas 1987-ben nyilvánosságra hozott listájával.**

III. **Az 1944. május 12-én kelt, a zsidó gyűjtőtábor lisztellátását szabályozó levél. Forrás: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale. A dokumentumot 2026. június 11-én találtam.**

MELLÉKLETEK

I.

Település	Lélekszám	Túlélők	Dokumentált halott	Becsült halott	Megjegyzés
Székelyhíd	**800**	90	**710**	**710**	Explicit adat
Nagyszalonta	**600**	~176	**424**	**424**	Explicit névlista
Nagybáród	**204**	ismeretlen		**180–200**	Valamennyit eldeportálták
Élesd	**372**	ismeretlen		**330–360**	A főrabbi és 10 gyermeke is deportálva
Fugyivásárhely	**~120**	néhány		**100–110**	A többieket eldeportálták
Diószeg	**196**	ismeretlen		**150–180**	Deportálás nincs kimondva, de valószínű
Szalárd	**137**	ismeretlen		**120–130**	A deportációig
Mezőtelegd	**350–450**	1–2		**340–445**	Jelenleg 1–2 életben maradt
Biharpüspöki	**40**	ismeretlen		**30–38**	Deportálás nincs kimondva
Bihar	**108**	ismeretlen		**90–105**	Csak lélekszám
Rév	***63***	ismeretlen		**55–60**	Csak lélekszám
Összesített	**2529 – 2792**		**1134**	**1395–1658**	
Székelyhíd környéki falvak: közel teljes veszteség (lélekszám hiányában nem számszerűsíthető)					
Kiskereki	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Érdolaszi	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Érköbölkút	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Hegyköz	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Szentmiklós	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Szentjobb	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Nagykágya	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Csokaly	ismeretlen	0		közel teljes veszteség	Székelyhíd környéki falvak – teljes deportálás
Forrás:	**A tegnap városa**	Tel-Aviv – 1981	**Nagyvárad vidéke**	323–325. oldal	

II.

Gaskó Miklós	Lista (1987)	A Tegnap városa	Lista (1981)		
Nagyvárad (indulás)	**Létszám**	**Transzport**		**Kassa** (áthaladás)	**Auschwitz**
1944-05-23	3110			1944-05-24	1944-05-26
1944-05-25	3148	**I.**	Ősi gettó (vidékiek), Rimler Károly utca első rész	1944-05-26	1944-05-29
1944-05-27		**II.**	Kapucinus u., Szacsvai u. páratlan oldal	1944-05-28	1944-05-30
1944-05-28	3227	**III.**	Szacsvai u. páros oldal, Váradi Zs. u. páratlan oldal, Kert u., Blaha Lujza u. páros oldal	1944-05-29	1944-05-31
1944-05-29	3166	**IV.**	Váradi Zs. u. páros oldal, Liget u., Mérház u., Blaha Lujza u., Vámház u. páratlan oldal	1944-05-30	1944-06-01
1944-05-30	3187			1944-05-31	1944-06-03
1944-05-31		**V.**	Lilliom u., Vámház u., Rimler Károly u. páros oldal	1944-05-31	1944-06-03
1944-06-01	3059	**VI.**	Fuchs Mór u., Moskovits u., Tompa Mihály u., Rimler Károly u. megmaradt rész	1944-06-02	1944-06-04
1944-06-03	2972	**VII.**	Zsidó Kórház, Ullmann palota, Gitye ház	1944-06-04	1944-06-06
1944-06-05	2527			1944-06-06	1944-06-08
1944-06-27	2819			1944-06-30	1944-07-01
	27215				
Forrás:	A Tegnap városa.	A nagyváradi zsidóság emlékkönyve.		Tel-Aviv, 1981.	
	Gaskó	Miklós	Halálvonatok	Kritika-1987	

III.

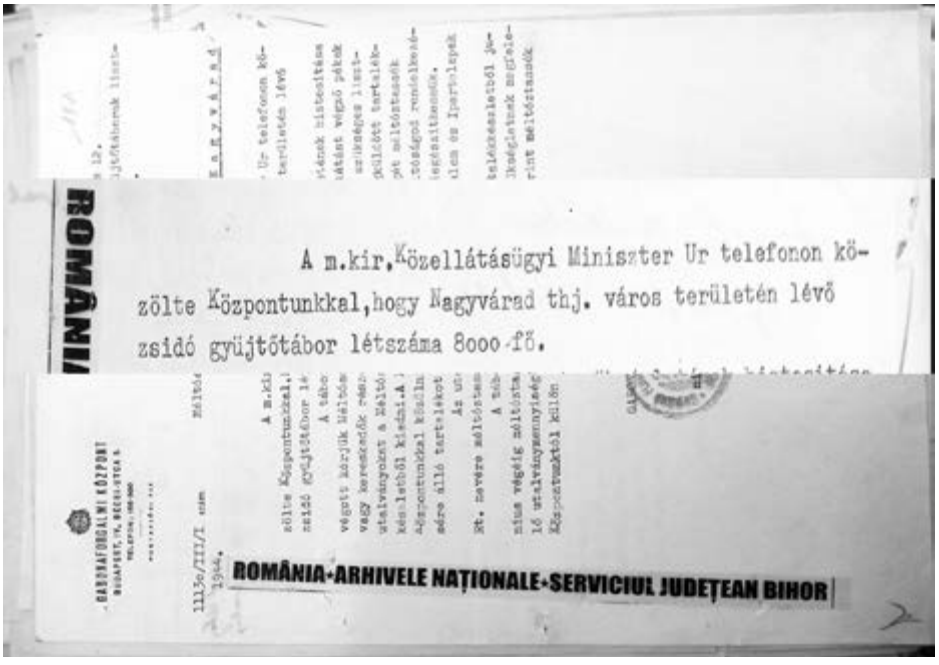

Egy zsigeri zseni képuniverzuma – Katz Bandi kiállítása

Gogol Galéria, 2026. május 29–július 10.

NOVOTNY TIHAMÉR művészeti író, szerkesztő (Tata, 1952).

Elég messziről kell indítanom ezt a „történetet”, pontosan negyvenöt év távlatából. Magam is meglepődöm ezen! Vajon milyen és mekkora űrt, netán romhalmazt hagyott bennünk az elrepült, forgószélként távozó idő, amelynek töredékeiből újra vissza kell építenünk valamit, ami „végképp” elveszett? Vagy mégsem? Az „eltűnt idő nyomában” haladva próbálom összerakni – elevenné tenni – emlékezetemben egy többször elszakadt „keskenyfilm” összeragasztott, visszajátszott, lelassított, itt-ott megállított és kinagyított képkockáit. Memóriám élesítéséhez természetesen előveszem a segédeszközeimet – katalógusokat, írásos dokumentumokat, reprodukciókat, de legfőképp levelezéseink megmaradt becses darabjait –, hogy lehetőleg ne tévedjek.

Katz Andrást (Bandit) 1981-ben ismertem meg Marosvásárhelyen. A Fiatal Művészek Stúdiójának jó néhány önkéntes tagja Kis-Tóth Ferenc festőművész közreműködésével, Chikán Bálint művészettörténész, akkori elnök vezetésével egy találkozót szervezett a helyi új generáció képzőművészeivel, amelyhez én (Sony kamerámmal és Zenit fényképezőgé-

Cím nélkül, 2026, vegyes technika, papír, 70 × 50 cm

A zöld pálya (4x), 1990, egyedi, vegyes technika, papír, 113 × 83,5 cm

Várunk reád,1990, egyedi, vegyes technika, papír, 111,5 × 76 cm

pemmel épp a Gyimesekben járván) egy véletlen – vagy inkább váratlan? – értesülés folytán csatlakozhattam. Így, a helyi műtermeket, alkalmi műhelyeket, lakásokat látogatva jutottam el Katz András akkori otthonába, panellakásába. S be kell vallanom, mély nyomokat hagyott bennem Bandi energikus, lendületes, magabízó, öntudatos egyénisége, magával ragadó rokonszenvessége, prófétaszerű személyisége, nyílt és őszinte viselkedése. Aki a padlón térdepelve mutogatta, lapozta egy kifogyhatatlannak tűnő, „mesebelien" vastag mappából előkerült varázslatos világú, leginkább az „outsider" alkotók világára emlékeztető, senkihez és semmihez nem hasonlítható, öntörvényűen szürreális (?) képi logikával működő, titokzatos (mégis megfejthető?) szimbolikájú, égi és földi tereket egybenyitó és bejáró, metafizikusnak ható, egyszersmind egyetemes és transzcendens hangulatú műveit.

Ez az emlékkép azonban – érthető módon – csak bennem maradt meg, amely akkor tisztázódott, amikor az Eötvös József Alapítvány támogatásával 1988-ban belefogtam az egykori Marosvásárhelyi Műhely, azaz a rövid életű neoavantgárd szellemiségű MAMŰ csoport (1978–1984) elő- és utótörténetének, valamint aktív korszakának feltárásába,

A katonalány halála, 1988, egyedi, szita papír, kb. 100 × 70 cm (Jenőfi György)

dokumentumainak összegyűjtésébe, feldolgozásába, egyben a magyarországi, szorosabban a szentendrei főnix kiállításuk (1989–90) megszervezésébe. Az 1989 májusában indult és az 1992-es év végéig tartó levelezésünk első periódusában megismerkedésünk egyoldalú ténye hamar világossá vált számomra, mert Bandi fényképet kért rólam, hogy visszaidézhesse magának az arcomat, amelyre nem emlékezett. Ám ami ennél sokkal lényegesebb, hogy az akkor még kézzel írt levelezésünk első időszakában zajló munkakapcsolatunk, mondhatni, barátsággá változott, s már akkor megfogalmazódott bennem, hogy Katz Andrásról feltétlenül írnom kell (egyszer)! Bandi mindent elkövetett, hogy bőséges sorokban áradó küldeményeiben a felmerülő kérdéseimre „precíz" és kellően szubjektív válaszokat adjon, s mindenben készségesen segítette informálódásomat, ám az írás sem 1992-ig, kapcsolatunk átmeneti megszűnéséig, sem a *Sors és jelkép* című 2015-ös kiállítás után, 2016-tól újraszőtt viszonyunk következményeként sem valósult meg, legfeljebb csak töredékekben hagyott némi nyomot maga után.

Ideje volt hát teljesebbé tenni a róla kialakítható képet. Vagy úgy is mondhatnám, 2021-ben végre elérkezett nálam az az „etikai pillanat", amelynek inspirációjára a *Kortárs* folyóiratban törleszthettem régi tartozásomat irányában, s többek között a művész leveleinek segítségével bővebben bemutathattam ennek a kacifántos, mégis egyenes tartású, különös alkotói életútnak a múltbéli és az újraindult történetét, valódi lényegét, értékeit, valamint viszonyítási pontjait a magyarországi képzőművészeti közvélemény számára. Tehát az említett időpontig csak a MAMŰ csoportról szóló dolgozataimban, az *Unicornis* című kiállítássorozathoz kapcsolódó kiadványban (*A szentendrei Vajda Lajos Stúdió [VLS] és a Marosvásárhelyi Műhely [MAMŰ] „fair play" kiállítása,* 1991), valamint a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* (2000) számára készített szócikkben népszerűsítettem Katz András alkotói tevékenységét.

Szakmai életútját – igencsak kurtára fogva a történéseket – így foglalhatnám össze: kamaszkorában, 1965–68-ban elvégzett egy hároméves grafikai kurzust (szabadiskolát?) Marosvásárhelyen; 1970–71-ben, az érettségi után egy évet járt a helyi Építészeti Technikumba, de megunva azt, inkább átnyergelt egy magas szintű finommechanikai képesítést adó iskolába. 1978-ban rendezhette első önálló kiállítását az Apolló Galériában, ahol Nemes László, a nála csak két évvel idősebb, de képzőművészeti főiskolát végzett festőművész mint teljesen ismeretlen nevet, de feltétlen meglepetést okozó és abszolút mértékben egyéni utat járó autodidakta művészt mutatta be a marosvásárhelyi közönségnek. Alkotónk részt vett a MAMŰ csoport szinte valamennyi erdélyi megmozdulásán és tematikus tárlatán, majd több egyéni manifesztáció után 1985-ben a családjával „kitelepedett" Izraelbe, szorosabban Netanja (Netanya) városába. 1986-tól bekapcsolódott az ottani képzőművészeti életbe, majd meghívást kapott a már említett, általam szervezett két

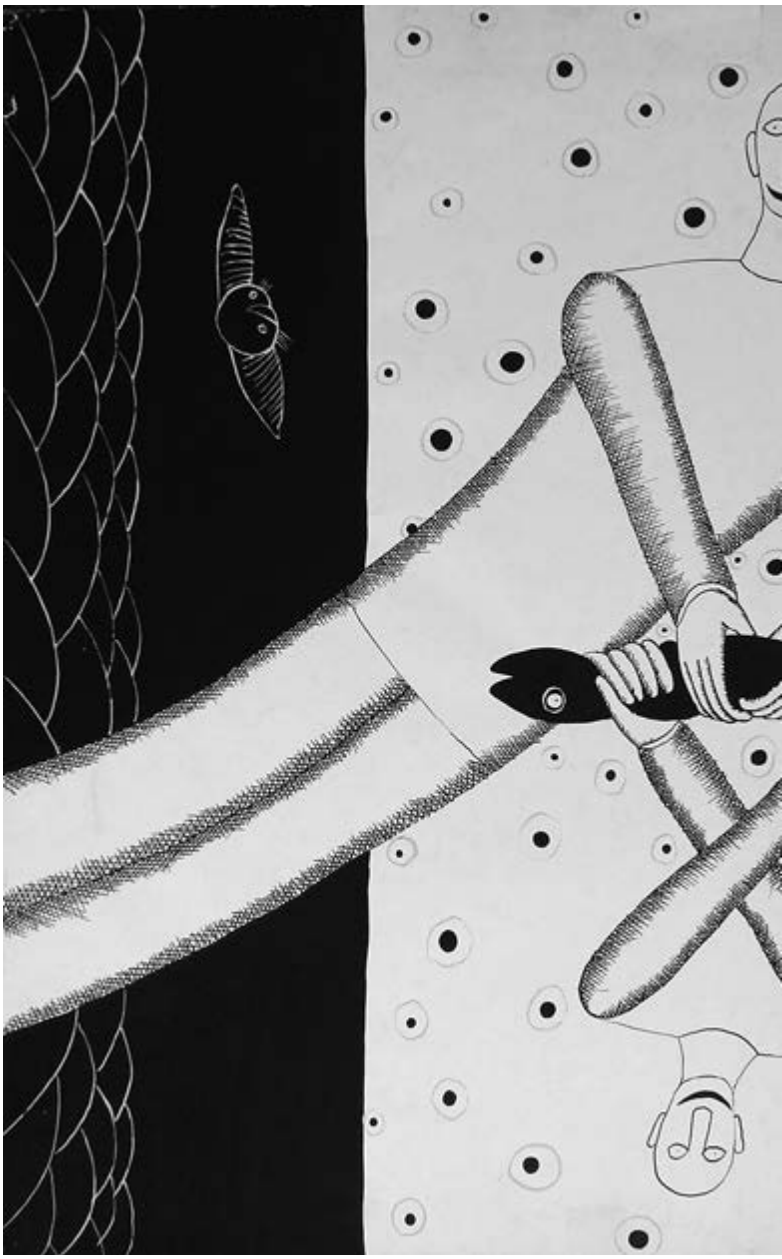

Cím nélkül, 1980, tus, toll, papír, kb. 50 × 70 cm (Bálint Hanna)

tárlatra. 1991-ben az *Unicornis* kiállítássorozat és az *I. Nemzetközi Győri Grafikai Biennálé* alkalmából Magyarországra látogatott, s néhány maműs barátjával igen aktív performansz tevékenységet is folytatott, majd október 12-én részt vett a MAMŰ csoport Ma születő MŰ-vek Társaságának megalakításában Budaörsön, Ezt követően, nem sokkal hazaérkezése

után, 1992-ben váratlan elhatározással megszakította kapcsolatát a maműsökkel, és felhagyott képzőművészeti tevékenységével. Az önmagára rótt mintegy huszonöt évnyi „penitencia" olykor napi tizenkét-tizenhat órás robotolásai után azonban, tehát nyugdíjba vonulását követően, mintegy tudatos elhatározással és megújult alkotókedvvel, tripla

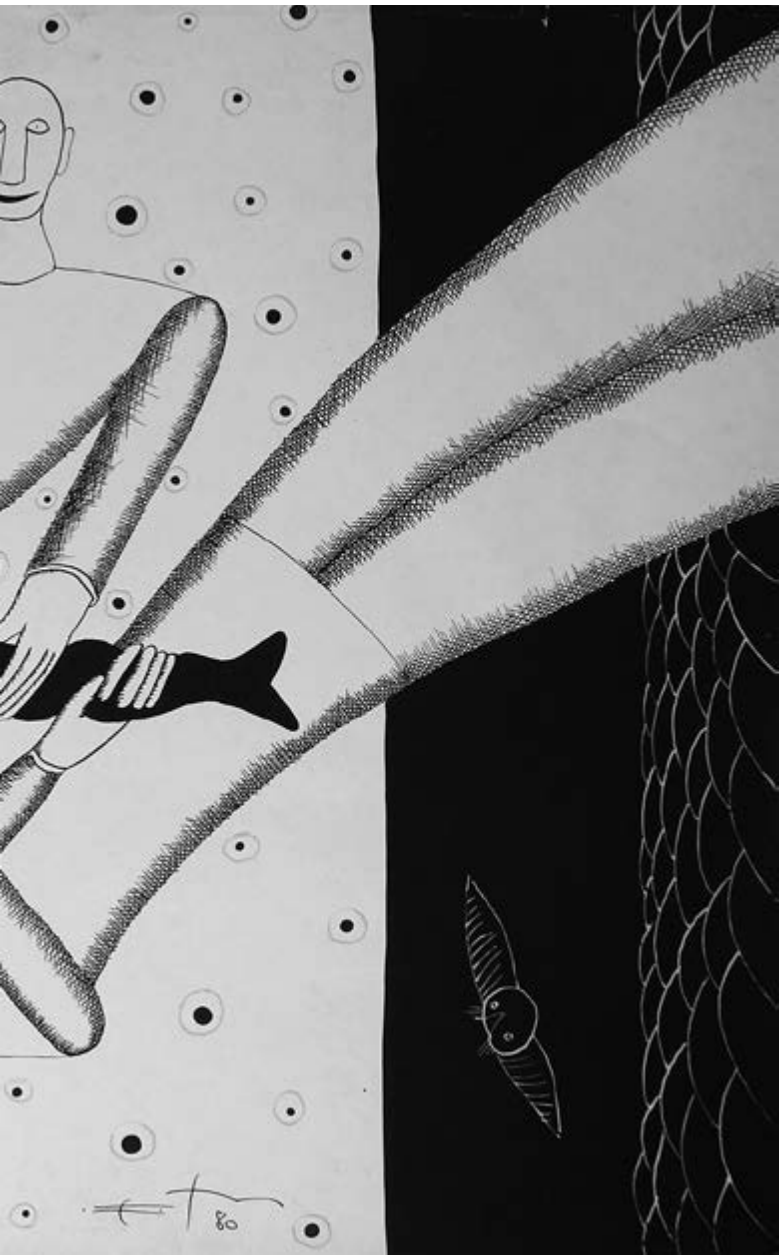

energiával vetette bele magát a művészi munkába, s a mi kapcsolatunk is a 2015-ös *Sors és jelkép (Erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990)* című, a Nemzeti Galériában rendezett nagyszabású kiállítás után, 2016 márciusától kezdve éledt újjá. Katz András 2017 óta – becslésem szerint – három-négyezer munkát alkotott, s ha ehhez hozzátesszük az első, úgyszintén termékeny periódusából származó, a világ számos pontján, barátoknál, ismerősöknél, magán- és közgyűjteményekben megmaradt műveit, mintha észre sem vennénk a „terméketlenül" elszállt negyed évszázadot. Mert Bandi úgy folytatta, mintha abba se hagyta volna művészeti tevékenységét… (De erről még később mesélek.)

Mi lehet a titka ennek a mérhetetlen életakaratnak és életszeretetnek, ennek az elpusztíthatatlan alkotókedvnek? Ennek eredtem a nyomába, ezért vettem elő a régi (kézzel írt) és az új (villámpostai) levelezéseinket, ezért néztem át a 2017 májusától egy felkelő nap ragyogó fényképével tudatosan indított teljes idővonalát a „Fészbukon", hogy életjelenlétének titkait, alkotóerejének szoláris természetét írásos vallomásaiból, megfogalmazásaiból megérthessem és közzétehessem.

De térjünk vissza egy pillanat erejéig életrajzához. Ezzel kapcsolatos kérdésemre 1991. május 12-én kelt levelében így válaszolt: „Olthévízen (Hoghiz) születtem, és nem Marosvásárhelyen, ahogy a MAMŰ katalógusban írják. Gyermekkorom fantasztikus és boldog volt. Apám út-híd építészmérnök (tervező és kivitelező), anyám magyartanítónő [volt], de miután megszülettünk, otthagyta a tanítást. Gyermekkoromban nagyon sokszor költöztünk, mert apám, ahogy befejezett egy építkezést, vitt minket tovább a következő építőtelepre. Nagyon sok kalandos nehézségen mentünk keresztül. Megismertem majdnem egész Romániát. Apám a '60-as években [1960!] végre letelepedett Marosvásárhelyen, és mint tervezőmérnök dolgozott a legnagyobb tervezőintézetben. Huszon-valamennyi évet éltünk Vásárhelyen, ezért van az, hogy valójában mi vásárhelyi embereknek tartjuk magunkat. Vásárhely a bőrünk alá nőtt. Személyiségünk ott kapott végső formát. A vásárhelyi éveink voltak a legszebbek, legboldogabbak. Az emberi formánk vásárhelyi fémjelzésű."

Édesapja halála után pedig egyik, 1991. július 23-án kelt levelében a következőkkel egészíti ki családtörténetét: „Apám a zsidósága miatt sokat szenvedett, többek között Auschwitz-Birkenau és a szeretett testvérei, anyja és a többi családtagjának elvesztése miatt, akiket a németek elgázosítottak. […] Apám tiszta ember volt. Nagy veszteség nekünk."

Ám a teljesebb kép érdekében talán érdemes azt is megemlítenünk, hogy Katz András anyai nagyapja az Osztrák–Magyar Császári és Királyi Hadsereg tisztjeként nyolc évet töltött orosz hadifogságban, s akinek házában hazatérte után haláláig rendszeresen találkoztak a háborús veteránok – amint ezt egy korábbi levelében említi Bandi.

A török ház, 1991, egyedi, vegyes technika, papír, 111,5 × 83,7 cm

Különös és besorolhatatlan képi jelrendszerével kapcsolatban már Erdélyben megszülettek az első, mindmáig érvényes és használható értelmezések, amelyekhez maga a közlékeny alkotó is sok mindent hozzátett. Bandi világa az idők során semmit sem változott, legfeljebb gazdagodott, színesedett és érettebbé vált. Garda Aladár képzőművész (kortárs és barát) Katz András méltató, 1980-as megnyitószövegében találjuk az első ilyen telibe találó megfogalmazásokat: „Már-már karikírozó lényegábrázolás"; „feltétlen őszinteség"; „tömörség, melyben egy elejtett tuscsepp planétává lényegül át". Aztán magát az alkotót idézi fennmaradt gépiratában: „a legegyszerűbb és legrövidebb utat keresem a lényeg eléréséhez. Találok egy képletet, és azzal dolgozom. A képlet a tárgy szimbólumértékére való csökkentése. Nem az egyedi jelek érdekelnek, hanem a jelek kombinációja, a viszonyok, mint a szavakkal való fogalmazás esetében. […] A kommunikáció tökéletlen, az üzenet többértelmű. […] A művészet agresszív, de nem destruktív. Láthatóvá tesz háttéri dolgokat."

Szász László – igen találóan és érzékletesen – Katz képeinek újabb rétegeit fejti fel a *Művelődés* című lap hasábjain (*A kiútkereső lehetőségei*, 1980. november 11.): „a nyelv túl szegény a rajzok sűrű ideogramma-bozótjához, és félrevezetően gazdag ennyi egyszerűséghez. […] A jelek egymásnak üzennek, nem billeg közöttük szokványos pallója a magyarázatnak, hiszen űrben lebegnek. […] Ahogy a jelek csoportosulnak, ismétlődnek, újrarendeződnek és ideogrammává szerveződnek: attól lesz költészetté K. A. 33 kiállított rajza. […] Jel, hiányjel, jelkép. A szimbólumok nem utalnak vissza, nem hivatkoznak művészettörténeti ismeretekre. Ettől lesznek jelképek, képjelek, képletek. […] A világ félkörívei között, a valóság és a semmi határvonalán – csodálatos emberi formák lebegnek." Majd ő is idézi Katzot: „Igen, tudom, az én ábrázolásmódom metafizikus; de nincs benne semmi fantasztikum, legfönnebb fantasztikusnak tűnnek.

A dolgok, a lények és a lényegek közötti kapcsolatokat keresem, az átmeneteket, az élet határeseteit, amik nem történnek meg, de megtörténhet-

Szellemcsapda, 1991, egyedi, vegyes technika, papír, 100 × 70 cm

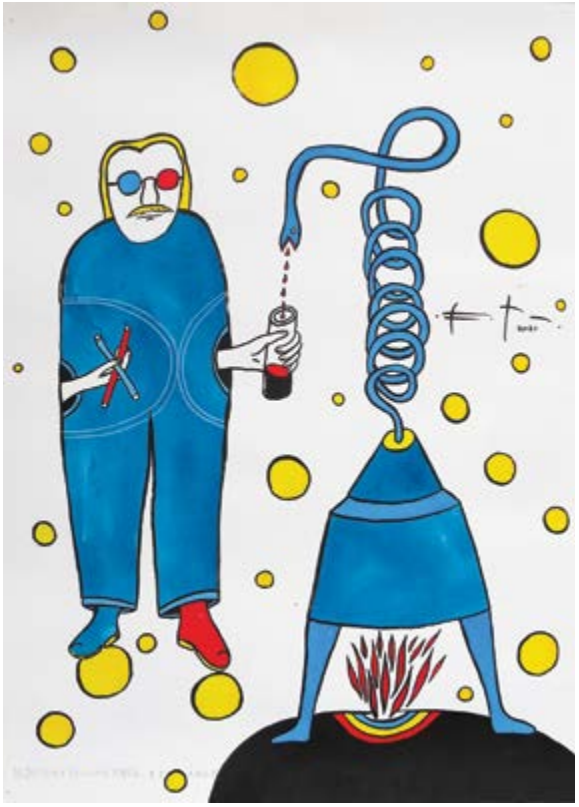

Az alkimista (N. T.-nak az extra tevékenysége ihletett (Moonshiner) 2023. 05. 19., egyedi, vegyes technika, papír, 75,5 × 56 cm

nének, a rajzaimban tehát megtörténnek. Ezt csak képletekkel tudom kifejezni. […] Engem nem befolyásolhatnak a mások szándékai. A művészet, az irodalom irányzatai érintetlenül haladnak el mellettem, és én tőlük érintetlen vagyok. […] Tiltakozom a szokványos értelemben vett amatőr státusz-skatulya ellen! Önjelölt művész vagyok, a legnemesebb professzionalista igényekkel. Délelőtt munkás vagyok, és hétköznapian élek: délután művész vagyok, és igyekszem mindenkinek átadni azt az esztétikai élményt, amely engem naponta magával ragad." – Igen, ezzel a megfogalmazással később még határozottabb formában fogunk találkozni.

Nálam van Katz Bandinak egy 1990 júniusában hozzám írt (az életrajzával kapcsolatban már idézett) kulcsfontosságú levele, amelyben válaszol a művészetével kapcsolatos alapkérdésekre, sőt, példákkal is él, hogy mindezeket kézzelfoghatóvá tegye. Újra átlapozva a sárga színű kockás füzetlapokra golyóstollal írt tizenkilenc oldalas levelét, a következő esszenciális, közhasznú sorokat olvasom ki belőle: „valójában nagyon egyszerű és NORMÁLIS ember vagyok. […] Pár éve meggyőződtem róla – és ezt a gyakorlat is igazolja –, hogy a művészi aktus (lásd alkotás) valójában banális pótcselekedet. […] Egy

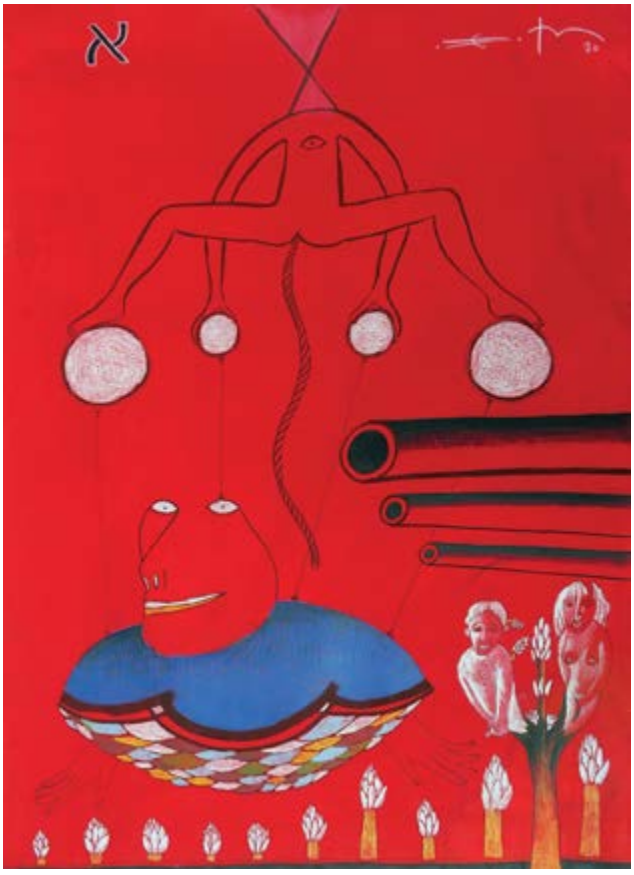

Cím nélkül,1990, egyedi, vegyes technika, papír, 100 × 70 cm

elképesztően ideális (utópisztikus) társadalom totálisan művészet- (vagy alkotás-) mentes lenne. […] Az én esetemben (de ezt másra is lehet alkalmazni) az alkotási aktus pszichoterápiás jellegű. […] Hasonlít a kötéltánchoz vagy a mágiához, ahol az egyén azon igyekezete, hogy mindenáron egyensúlyban tudjon maradni (túlélés) egy kegyetlenül szelektív társadalmi szerkezetben, [az egyedülien valóságos és a mérvadó cselekedet]. […] Az alkotó kommunikál, és másokat is meggyőz, hogy ugyanezt tegyék. […] Az az ember, aki alkotói életformát él, akarva, nem akarva lázadó. Vagy ahogy én mondom: partizán. Fő célja az emberi minőség igazi megváltoztatása. […] Az ember minőségének (dimenzióinak) pozitív irányba való eltolása (lásd korrigálás). […] Ezt az embertípust cselekedeteiben etikai törvények szabályozzák. […] Az ösztöneim nagyon tiszták és erősek, de az etika kontrollja alatt állnak. A többi szóra sem érdemes azon kívül, hogy a hitem végtelen, de vallásom nincsen. […] A túlvilágot, ahogy ezt az átlagember érti, nevetségesnek tartom. Ám ahogy én fogalmazom, úgy izgalmasnak találom. A túlvilág = minden. Tehát, ami az én idő- és térkoordinátáimon kívül esik, az a túlvilághoz tartozik, azaz nagyon vonz és fantasztikus."

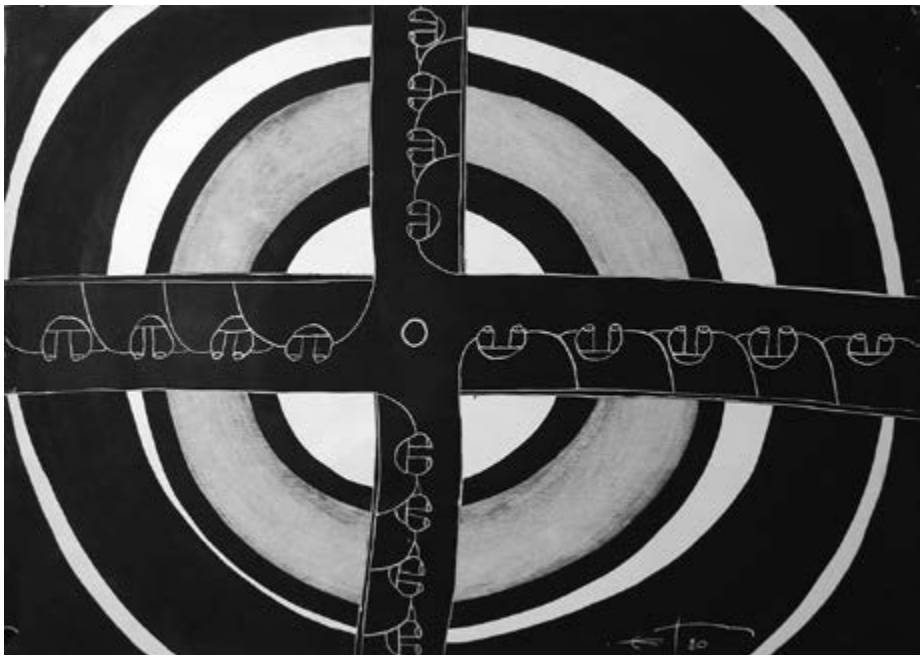

Cím nélkül, 1980, tus, toll, vegyes technika, papír, kb. 50 × 70 cm (Bálint Hanna)

Cím nélkül, 1979, kl. tus, toll, kréta, kollázs, színes papír, 42 × 39,5 cm

Másrészt, ugyanebben a levélben, nemcsak hitvallásához, világnézetéhez, de a műveihez is ad kézzelfogható kulcsokat. Például így: „szerkezeti szempontból kedvelem a kiegyensúlyozott kompozíciókat. (Figyelem! A dinamikus egyensúlyt, és nem a statikusságot!) Szeretem a szimmetriát, az ellentéteket. Lásd: jó–rossz; hideg–meleg; fehér–fekete; kemény–lágy; szelídség–agresszivitás… minden lehetséges kombinációban. Valójában analitikus-expresszionistának (esetleg szimbolistának) skatulyáznám be magamat. […] Kifejlesztettem egy teljesen egyedi jel-rendszert. Hasonlít az ábécéhez, amelyben a jelek az alapvető építőelemek. Ezek tartalma és formája nem annyira lényeges, inkább az egymás közötti összefüggések!" S a visszatérő szimbólumai közül is említ néhányat. Például: a *sivatagot* (homok-, kő-, beton-, embersivatag), amely a végtelenség jelképe mikroszinten is (lásd homokszemek). A *korongot* mint égitestet a nagy távolságok, viszonyítási pontok jelzésére a makrokozmikus koordináta-rendszerekben. A *halat,* amely a titok, a mélység, a szexualitás, a veszély, az elérhetetlenség, a tudatalatti, az agresszivitás szimbóluma. A *kígyót,* amely a szex, a ravaszság, az éberség, a figyelmeztetés, a fenyegetés, a tudás, az erő megfelelője.

A *saját farkába harapó kígyót* felül- és oldalnézetben (vagyis síkban és térben), amely az önpusztítás, a bezárulás, a regenerálódás, az újjászületés, a minőségi váltás kifejezője; a leegyszerűsített *ember-*

fejet (szem, száj, orr egy tojásformában) mint az ember archetípusának jelzését. De azt is megjegyzi, hogy az ilyesféle elemzés nem az ő világa, mert a munkáin keresztül teljesen kikerülvén a tudatos tartományt, egyenesen a lélek mélyére hatol. Szerinte a mélyrétegek sokkolásával a befogadót önálló cselekvésre ingerli. Egy másik levelében pedig megjegyzi: „Valójában én egy szerény összekötő kapocs vagyok az emberiség és az univerzum között. […] Egyszerűen így születtem!"

Most nem szeretnék kitérni Bandi egyes műveinek, korai kombinált képeinek, táj- és földművészeti akcióinak, performanszainak elemzésére 1992-ig tartó első alkotóperiódusának időszakából. Helyette rátérnék arra, miért is hagyta abba huszonöt évre a művészi tevékenységet, s hogy miként tért vissza „ugyanoda", de másképpen, ahol abbahagyta. Mindezekről így vall egy 2017. május 26-i villámposta levelében: „amikor felszámoltam a műhelyemet, minden nálam lévő munkát, az összes szerszámomat és festékemet talicskával a szemétre hordtam. Nem jó hátranézni, de ma elővettem a régi munkáim repróit, és egy panelra ragasztottam, hogy a nagy kört lezártnak tekinthessem. Ugyanabban a pontban akarom kezdeni, ahol abbahagytam, azzal a kis különbséggel, hogy a tudatom több szinttel emelkedett, s más dimenzióba kerültem. Nagyon sok emberrel volt szerencsém találkozni az elmúlt időkben, többek között drúzokkal, akiknek titokzatos vallásuk van. Drúznak születni kell, nem fogadják be az idegeneket, nem árulják el a hittételeiket, hiába faggattam őket. Egy dolgot azért elárultak: ők csak akkor tudnak imádkozni, ha az egész napot keményen ledolgozták. Valahogy én is ilyen vagyok: az alkotást imának tekintem. Csak akkor tudok alkotni, ha a szívem tiszta és ledolgoztam a napomat. *Ora et labora* – ahogy az őskeresztények mondták. Az említett dolgok miatt óriási az önbizalmam, és tudom, hogy mit kell tennem." Arról is beszámol, hogy dolgoznia kell, mert kevés a nyugdíja, de heti két teljes szabadnapja van, majd némi humorral fűszerezve így összegzi művészeti credóját: „Katz Bandi, a szakács ezeket vallja: 1. Keresem azt, ami nincs. 2. Tudom, hogy mit nem szabad elkövetnem. 3. Elfogadom azt a szabadságfokozatot, amit rám szabtak. 4. Mint alkotó közvetítő eszköz vagyok az anyagi és a szellemi világok között, vagyis eszköz az isten kezében. 5. A média olcsó és hamis hatásait elkerülöm, de propagálom és alkalmazom, ami igaz és jó benne. 6. Alkotni csak akkor tudok, ha van üzenetem. 7. Az alkotók ott járnak, ahol mások még nem jártak. 8. Keresem a művészet igazi társadalmi funkcióit. 9. Csak a szép és igaz az, ami funkcionális. 10. Elutasítom a l'art pour l'art fogalmát. S a 10 ponton kívül annektálok még egy nem kevésbé fontos dolgot. Ez lenne a zéró (a nullás) tétel: szabad bohóckodni, lévén ez egy dicső foglalkozás, de megtiltom magamnak a ripacskodást."

Cím nélkül, 1979, tus, toll, kréta, kollázs, színes papír, 59,5 × 39,6 cm

Majd egy következő napi másik levelében részletesen beszámol a pálfordulásáról is. Az 1989–92-es történéseket általam tömörítve így összegzi: „nem tudtam hű maradni önmagamhoz. Azok a népek, akik elnyomás alatt léteznek, sokkal kreatívabbak, mint azok, akik nem. Jól éreztem magam, megfüröd-

tem a rivaldafényben. Bandi furcsa ember! Néha 360°-os látásom van. Tehát láttam, hogy mi folyik a fű alatt. A MAMŰ restaurálta magát, véd- és dacszövetséggé változott, s olyan embereket vett be a csoportba, akik inkább *kereskedők* voltak. Fontossá vált, hogy ki kivel szerveződik, s ki kit ismer, és mire tudja a másikat hasznosítani. Ebben a helyzetben úgy éreztem magamat, mint egy marslakó, de a folyamat bennem csak 2-3 hónapi önvizsgálat és vívódás után zárult le, akkor írtam meg a lemondásomat.

Miután felszámoltam a műhelyemet, bekerültem a következő életfázisba, amit én viccesen *kukkanj el, Bandi* periódusnak neveztem. Tehát egészen más világ következett. Nem unalmas, de nagyon megerőltető. Olyan, mint egy táncoló tájkép, ahol állandóan fókuszban kell lenned, nincs pihenés, minden percben más irányba kell lépned ahhoz, hogy fennmaradhass. Erre az állapotra van egy közmondás: ami nem öl meg, megerősít. Megtanultam arabul, 16 órákat legyűrtem, végül szakács úgy lettem, hogy kirúgtak az építkezésről, ahol éppen dolgoztam. Szerencsére elkaptam egy 1 éves szakképző tanfolyamot, s végül mesterszakács lettem, de minden félévben vendéglőt váltottam. Dolgoztam olasz, észak-afrikai, japán, kínai és orosz konyhán… Most

Cím nélkül II., 2023, egyedi, vegyes technika, papír, 30 × 21 cm

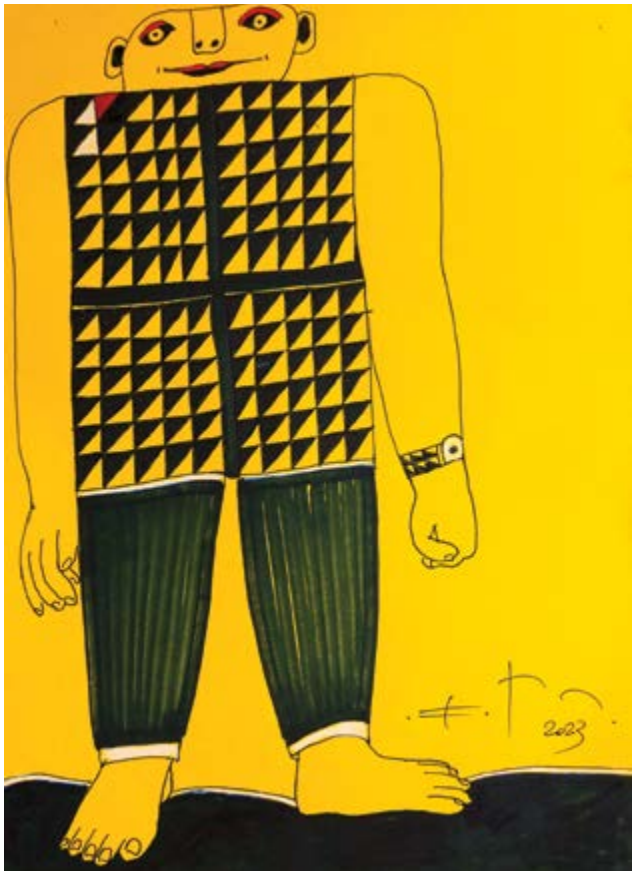

Cím nélkül III., 2023, egyedi, vegyes technika, papír, 30 × 21 cm

úgy érzem, kívánszorogtam a régi képből, és a bűneimet meg a tévedéseimet becsülettel kijavítottam, azaz leszolgáltam. Így, isten akaratából visszaérdemeltem az alkotás jogát." Majd egy másik levelében megjegyzi, hogy továbbra is papírra és kartonra fog dolgozni. Anyagai: az akril, tus, gouache, tempera, pasztell, zsíros kréta, és a színes ceruza, de megpróbálkozik a lemezre és a vászonra festéssel is. Majd hozzáfűzi: „a lehetőség hiánya nem korlátoz. A hiányok kreativitásra késztetik az embert. Tapasztalatból tudom, hogy minden, ami történik és nem történik velünk, hasznunkra válik."

Végül a *Kortárs*-beli cikk megírása előtti kérdéseimre többek között a következő válaszokat adta: „valamikor voltak példaképeim. Tanulmányoztam a klasszikusokat és az utóbbi 100 év irányzatainak fontos alkotóit, valamint a kortárs művészetet. De egy bizonyos idő után ráébredtem arra, hogy a saját utamat kell követnem. Nézőpontot változtattam. Azóta csak mint befogadó viszonyulok a rajtam kívüli alkotásokhoz, kizárván az idegen hatások zömét. […] A műveimmel kapcsolatban tudni kel, hogy a munkáimnak újabban szándékosan nem adok címet azért, hogy ne korlátozzam az üzenet potenciáját, meghagyva a néző értelmezési szabadságát." A

hovatartozásával kapcsolatos kérdésemre pedig a következő summázatot adta: „a tágabb, fontosabb hovatartozástól leszűkítve írom a sorrendet: Ember. Családapa. Alkotó. Erdélyi származású, magyar kultúrájú, izraeli zsidó vagyok, de igazából kozmopolita, aki több nyelvet szeret használni, több kultúra is érdekli, és több kultúrát vall magáénak. Sem a földrajzi, sem a nemzeti hovatartozás nem fontos számomra."

Legvégül mintegy összegzésképpen a következő kiegészítésekkel szeretném ellátni régi-új szövegemet. Ennek a tárlatnak az anyagát – amely egyébként az itt most személyesen megjelenni nem tudó Katz András első önálló kiállítása Magyarországon – 84 munkából válogatta és rendezte Vadász István. Ebből hetven grafikának én vagyok a tulajdonosa, illetve őrzője, kezelője. Hét műalkotást Jenőfi György lemez- és könyvgyűjtőtől, hármat Bálint-Zsoldos Hannától kölcsönöztünk, a művész pedig négy friss alkotását juttatta el kiállítására. Így, Katz Bandi első 1974-től 1991-ig tartó alkotóperiódusából láthatunk jó néhány unikális példányt, míg az újakból 2021-től napjainkig érthető okokból csak néhány különleges darabot.

Az elhangzottakon túl csak néhány megfigyeléssel szeretném segíteni a tárlatlátogatók műértelmezési igyekezetét. Például jól látható, hogy az alkotó mindig egy homogén anyagfelületből, fekete, fehér, narancs, sárga, piros vagy kék imaginárius térből bontakoztatja ki rajzos jeleit, motívumait, állat- és emberfiguráit, tárgyait, tájait, épületeit, szimbólumait, térben a tér geometrikus térfeladványit, bűvös tereit, féreglyukait, átjáróit, égitesteit, csillagait, kozmikus rasztereit és pókhálóit, sík-tér jelképtár-meséit és képleteit. Az ábrázolt fejek nyitottak a kozmosz, a tér, az üresség felé. A művész számára a tudott és a tudattalan ugyanannak a képuniverzumnak a látható és láthatatlan megnyilvánulása.

Az ősi prehistorikus kultúrák világát is megidéző kozmikus emberalakjai – a varázsló, a sámán, a sorsjátékos, a vándor, a pap, a rabbi, az iker, a Jónás, a próféta, a zsonglőr, az artista – mintegy a van és a nincs megfoghatatlanságában testesülnek, realizálódnak, jelennek meg az egyetemes oszthatatlan térben. Különösen régebbi képeiben gyakran ábrázolja az egyén és a kórus, vagyis a tömeg-, a tömeges, a gyár-, az üzem-, a lakótelepi, a panelember viszonyát…

Jó időutazást kívánok Katz Bandi, egy mai zsigeri zseni időtlen képuniverzumában!

Novotny Tihamér

EL PASAJERO (Az utas), 1990, egyedi, vegyes technika, papír, 111,5 × 83,7 cm

REBETICOS, 1990, egyedi, vegyes technika, papír, 111,5 × 83,7 cm *(A reprókat Novotny Tihamér készítette)*

Fancsali Róbert

Mélyrepülés – Cseh Tamásék nyolcvanas éveiből a mába

Jancsó Előd marosvásárhelyi színművész előadásában érkezett Nagyváradra Cseh Tamás és Csengey Dénes *Mélyrepülés* című zenés darabja. 2026. június 23-án a Léda-házban tartották a temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház, a nagyváradi Léda Alapítvány és a Mathias Corvinus Collegium közös szervezésében megvalósuló teltházas, 80 személyt megmozgató évadzáró estet. A projekt a Bethlen Gábor Alap támogatásával jött létre, és egy az év második felében sorra kerülő erdélyi turné első állomása volt.

Jancsó Előd (1998) a temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház társulatának egyik feltörekvő csillaga, aki tehetségének és színészi alkalmasságának számos ragyogó aspektusát megmutatta az előadása során. A júniusi kánikula minden bizonnyal komoly próbára tette a fiatal művész kitartását a színpadon, bár a komfortostól eltérő körülményekhez bőven volt alkalma hozzászokni. Jancsó az előadást követő, a Léda-ház udvarán tartott beszélgetésben beszámolt a közönségnek arról, hogy Temesváron a színházi változatban egy 2,5 méteres forgó kerékre rögzítve játssza el a mű szinte egészét, így ő maga is állandó forgásban van, időnként fejjel lefelé lógva énekel és gitározik. Bár a *Mélyrepülés*t hosszú évek óta rendszeresen adja elő – beszámolója szerint –, az említett megpróbáltatások rávilágítottak olyan énektechnikai hibákra, amelyeknek a kijavítása nyilvánvalóan új szintre emelte a produkció színvonalát. A nagyváradi közönség szerencsés helyzetben volt, itt ugyanis tündökölt a fiatal művész. Nemcsak hogy minden ének- és gitárhang a helyén volt, de Jancsó igazán egyedi atmoszférát teremtett, amely a közönség visszajelzései szerint is tapintható volt a Léda-ház nagytermében. Jancsó igen jó érzékkel nyúl a Cseh Tamás-i humorhoz, a kis kikacsintásokhoz, és hitelesen hozza azokat az apró gesztusokat, amelyek az életmű rétegzettségére hivatottak felhívni a figyelmet.

Érdemes lehet itt röviden kitérni az életmű tárgyalt szakaszára, a *Mélyrepülés* ugyanis az oeuvre – talán méltatlanul elhanyagolt, mindenesetre – kevésbé ismert darabja. A korszak és az újfajta megszólalásmód kiindulópontja az 1979-ben bemutatott *Frontátvonulás*, a kritikusok által is a legkiforrottabbnak ható remekmű, amely később az évtized védjegyévé válik. Az egyedire gyúrt műforma különlegessége a korábbi lemezekhez képest, hogy az egyes dalokat egy elbeszélt epikus történet foglalja keretbe és köti össze, megtartva azt a jellegzetes slágeres, kávéházi hangulatot, amelyet az amerikai country, a rock és a francia sanzon elegyéből hoz létre. Csáki Judit színikritikus dalokkal tűzdelt abszurd történetként aposztrofálja, és úgy jellemzi: „már nem dalest, még kevésbé önálló est, hanem – nem színdarab ugyan, de – színház”.[1]

Miután Cseh Tamás közel négy évig nagy sikerrel játszotta műsorát a Várszínházban, 1983 őszétől Zsámbéki Gábor meghívására az újonnan indult Katona József Színház repertoárjához csatlakozott, és nemcsak önálló műsorait játszhatta, hanem egyéb darabokban is kapott zenés szerepeket (*Ahogy tetszik*, *A játékos*). Sándor L. István így láttatja a korabeli Cseh Tamást: „…már igazi, nagyhatású egyszemélyes színház. Ebben szerencsésen egyesült minden korábbi erény: a forma és a tartalom, az alkotói

DR. FANCSALI RÓBERT (Győr, 1991) irodalomtörténész. Felsőfokú tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta. Magyar és román szakot végzett, összehasonlító irodalomtudományból doktorált 2024-ben. Fordító-tolmács végzettséget szerzett a Partiumi Keresztény Egyetemen. Tanított az ELTE Román Filológiai Tanszékén és az MCC kolozsvári Egyetemi Programjában. Jelenleg másodéves MMA-ösztöndíjas, Darvasi László korai munkásságáról ír könyvet. 2022 óta él Nagyváradon feleségével.

[1] Csáki Judit, *A Novák (Cseh Tamás új műsoráról)*, Színház, 1986. augusztus.

Jancsó Előd árnyéka és Cseh Tamás képe a Léda-házban rendezett június végi koncerten

Fotók: Somogyi Attila

és az előadói erő. Cseh Tamás ezzel a műsorával vált színpadi jelenségből színházi jelenséggé".[2]

És valóban, Jancsó Előd estje után is ez fogalmazódott meg a jelenlevők nagy részében. Itt messze nem „egyszerű" zenei műsorról van szó, a színészi képességek megmutatása elengedhetetlen része a Cseh Tamás-darabok színvonalas, az elvárt mélységet felmutatni képes előadásának. A darabot követő közönségtalálkozón többen beszámoltak arról, hogy élőben látták Cseh Tamást, sőt volt, aki a *Mélyrepülés*t is a Katonában. Meg is erősítették, nemcsak énekesnek és előadóművésznek, de színésznek is kifejezetten jó volt. Érdekes azonban, hogy megszokott értelemben vett alakításról az ő esetében nem volt szó, hiszen sosem „bújt ki a bőréből". A fiatal művész esetén a feladat komplexebb, amennyiben neki egyszerre kell önazonos módon Jancsó Előd öt és a saját korát is képviselnie, részben pedig elvárás vele szemben az is, hogy ugyanannyira Cseh Tamásként is jelenjék meg, ezzel kielégítve a közönség ilyen irányú nosztalgikus vágyait. Színészi alakítást igényel a felsorakoztatott alakok jellegzetességeinek sokszor rövid, gesztusszerű megmutatása, miközben Cseh Tamásra (a humorára, önirónijára, intellektusára stb.) emlékeztetően mégis önmaga személyiségét kívánja hozni és megmutatni. Jancsó kitűnően helytállt, a beszélgetés előtt és során volt és jelenlegi, helyi nagynevű színészek gratuláltak őszintén a lehengerlő teljesítményhez.

Visszatérve a nyolcvanas évekhez fontos lehet kiemelni, hogy a *Frontátvonulás*t követően az addigi állandó szerzőtársával, Bereményi Gézával szétváltak az útjaik. Bereményi a filmírás felé fordult, Gothár Péterrel elkészítették a *Megáll az idő*t. Cseh Tamás 1981-ben a temérdek, addig elkészült anyagból a Katona kérésére összeállította a *Jóslat* című folytatást, amelyben visszatér a két régi, jól ismert szereplő, Antoine és Désiré. A Bereményi szürrealista csapongását-szárnyalását csúcsra járató, a racionális logikát mellőző, helyenként hipnotikus atmoszférájú darabot ugyancsak nagy sikerrel játszották az 1983/84-es évadban, bár a korabeli beszámolók szerint a régi rajongók a gyakori önismétlések miatt az alkotást rutinszerűnek érzik.[3]

A Cseh Tamás–Bereményi Géza szerzőpáros első időszakának alkotói termését közmegegyezésszerűen a hetvenes évek végének, a nyolcvanas évek elejének kistükreként lett szokás olvasni: „Afféle Budapest panoptikumként, Magyarország hangulatjelentésként őriz egy elsüllyedt korszakot (és nem múló problémákat)"[4] – ahogy Sándor L. István fogalmaz. Bereményi beszámolója szerint már régóta írták közös dalaikat a maguk jókedvére, amikor rájöttek, hogy ezeket úgy is lehet használni, mintha naplót írnának. Mint valami „gyorsjegyzetek", dokumentálni és őrizni képesek csupán azáltal,

[2] Sándor L. István, *Budapest panoptikum = A Katona és kora. A kezdetek*, 2014, 58, 64.

[3] Kortárs beszámoló: Kerényi Grácia, *Jóslat (Cseh Tamás-est a Katona József Színházban)*, Színház, 1984. július.

[4] Sándor L. István, *uo.*

hogy megtörténnek.[5] És ezek a helyzetjelentések (a mából visszanézve: hangulatdokumentumok) nem mellesleg érdeklődésre is számot tartottak. A háttérben persze – hisz néhány évvel vagyunk '68 után, az „általános tapogatózás időszakában" – deklaráltan erős közéletiség hatotta át kettejük, a széles baráti kör, a generációjuk mindennapjait.

Számos korabeli értelmezés foglalkozik a korszak közszellemét átható „nemzedéki kérdéssel". A később fontos szerephez jutó, fiatal Csengey Dénes már 1981-ben olyan páros interjút készít a szerzőkkel, amelynek központi vonulata az akkoriból visszanézve elveszettnek tűnő, „vesztes" hatvanas generáció megfogalmazása. Bereményi szerint saját tragédiájuk épp az, hogy előképeik az '56-osok, a győztes nemzedék, akiknek világos céljaik voltak, és akiket meghurcoltak ezért. A hatvanas korosztály már nem önazonos magával, „nincsen magja". 1981-ből visszanézve az író úgy látja, akkoriban azért reménytelinek tűnt a nemzedéki lázadás, akkor még a korosztály tagjai úgy-ahogy itthon voltak.

„Tehát a nyugati beat- vagy rockzene, olyan ruhák, amik másutt divatosak (…), szinte szektává változtatta ezt a korosztályt. Azonnal felismertem a hozzánk tartozó embereket vidéken is, ha ott jártam, megkerestük egymást, mintha egy néphez tartoznánk valami idegen birodalomban".[6]

De ez végül mind csak felületi jelenségként maradt meg, tizenöt évvel később mindez már csak „nevetséges burjánzás", „álomvár". Érdemi társadalmi cselekvésre sohasem nyílt terük, mindig csak vártak az igazi esélyre.[7] A tehetetlenség és a reménytelenség pedig mindegyre csak nőtt, a nemzedék „elvesztette az arcát". Lesújtó véleménye pedig kitart, az aktuális kor törekvéseit a Piramis, a Beatrice, a Hobo Blues megjelenését, is legfeljebb érdeklődéssel figyeli, hogy lesz-e valami, a hatvanas évekhez akár csak hasonló. A mai hallgató számára is egészen nyilvánvaló, hogy ez a fajta pesszimizmus az, amely áthatja a Cseh Tamás-dalokat, és ez a hangulat ágyaz meg az oly jellegzetes öniróniának is.

„Ennek vége, értitek?" – szól a tárgyalt művekben vissza-visszatérő gondolat.

„Végérvényesen vége az önsiratások itallal celebrált ceremóniáinak, a bukott hős romantikus pózában való tetszelgésnek, a szónoki lendületű nemzedéki önáltatásoknak, a tehetetlenséget, a kilátástalanságot játékos, fintoros poénba fordító mesteri trükköknek, a terméketlen iróniának és önirónianak, a langyos nosztalgiával nyakon öntött estéknek, a mindentudó összekacsintásoknak, a csodavárás alkohollánggal lobogó hitének, az elvetélt sorsok halálos pátoszának, az egész nemzedékesdinek, letagadhatatlanul és visszavonhatatlanul vége… Mind-mind tarthatatlan."

Csengey Dénes értékeli így a korszakot, aki a hetvenes évek második felében sokat foglalkozik a szerzőpáros munkásságával, nagyívű „nemzedéki esszét" ír róluk[8], tanulmányt, és elkészíti az imént már idézett interjút is. A nyolcvanas években gyakran kíséri Cseh Tamást vidéki fellépéseire, és rendszerint ő vezeti az előadásokat követő beszélgetéseket. A fiatalember közeledése barátsággá, majd gyümölcsöző munkakapcsolattá mélyült, és ennek eredményeképpen születik meg közös munkájuk, a *Mélyrepülés*.

„Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy mi a Gézával nem csináljuk tovább, én ültem magamban, gondolkodva azon, mi lesz a sorsom, mert engem egzisztenciálisan is érintett a szakítás, kár ezt eltagadni. Döntenem kellett, hogy visszamegyek tanárnak, vagy mi az ördög lesz. (…) Egyszer csak jött a Csengey, és azt mondta, én nem akarom, hogy abbamaradjon, megpróbálok írni. S a Dénes volt az egyetlen, aki nem kötelességből közeledett, hanem szívből. Meg is született a Mélyrepülés" – mondja az énekes.[9]

Különleges eleme ez a Cseh Tamás-életműnek, hiszen egyértelmű folytatása a nyolcvanas évek epikus alkotásainak, elkészülte után egy trilógia harmadik darabjaként is értelmezhetőnek tűnt. Cseh Tamás és Bereményi Géza kibékülése azonban új kontextust teremt a Csengey-szövegnek. Újbóli közös munkájuk eredménye az 1992-es *Nyugati pályaudvar* című lemez, amelynek szövegkönyve a *Frontátvonulás*sal és a *Jóslat*tal együtt jelent meg 1993-ban *Kelet-nyugati pályaudvar* című kiadvány-

---

5 Csengey Dénes, *Tíz év után (Csengey Dénes beszélgetése Cseh Tamással és Bereményi Gézával)*, Alföld. Irodalmi és művelődési folyóirat 1981/3, 70.

6 Csengey Dénes, *uo.*, 75-77.

7 A '60-as éveket Hanák Gábor az amnézia korszakának nevezi, és személyes ismeretség alapján mutatja be Cseh Tamás ezen életszakaszát: Mórocz Gábor, *A dal átváltozásai (Interjú Hanák Gáborral)*, Irodalmi Magazin, 2018/1.

8 Csengey Dénes, *„…és mi most itt vagyunk"*, Magvető, Bp., 1983.

9 C. Varga Sándor – Rab László, *Meztelen szablyával*, Új Tükör, 1987/31.

Jancsó Előd színművész fellépését telt ház mellett zajos siker fogadta Váradon

ban. Talán ez a kiadói szándék is közrejátszhatott a lemezekhez tartozó kultusz alakulásában, de a klasszikus páros újbóli egymásra találása önmagában is jól magyarázza, hogy a reflektorfény Csengeyről és a *Mélyrepülés*ről gyorsan a régi irányba fordult vissza.

Csengey jó tollú, írói pályára is érdemes fiatalember volt, de politikus alkata, társadalmi és közéleti érdeklődése a rendszerkritikus politizálás felé fordította. 1985-től jelen volt az ellenzéki összejöveteleken, részt vett az MDF alapításában, majd az első szabad Országgyűlésben a párt képviselője volt egy évig, tragikusan korai haláláig. A közelmúltban fia, Csengey Balázs, a Cseh Tamás Archívum munkatársa közölt egy írást a két művész közös munkásságáról.[10] Ezzel egyidőben, 2020-ban jelent meg Bartusz-Dobosi László hiánypótló monográfiája az író Csengeyről.[11]

A *Mélyrepülés* folytatja a korszaknak a *Frontátvonulás*sal megkezdett meseszerű feldolgozását. A főhős, Novák Béla képzeletében megelevenednek a Cseh Tamás-mitológia ismert alakjai, akiktől azonban tudatosan elhatárolódik. A szabadság ideáját Novák a korábbi szerepminták elutasításával, meghaladásával énekli meg, ami annak felismerését jelentheti, hogy az újrakezdés csak egyedül és minden önfelmentés nélkül lehetséges. Csengey önértelmezése szerint

„Vízi a saját lelkét akarja menteni, ő szívében szökevény, neki megszöknie nem sikerül innen. Novák ellenben az az árnyalatnyi közös esély, amit a *Mélyrepülés* születése idején senki sem vehetett igazán komolyan – kivéve persze magát Novákot –, de amelyet mégis mindenki számontartott. Ő itt akart szabad lenni, és maradt a puszta akaratával tehetetlenül, itt."[12]

Jól látható, hogy Csengeynél a szabadság és az itthon maradás együttes gondolatköre meghatározó élmény, amely nemcsak a korai írói időszakában, de később a közéleti szerepvállalásában is megmutatkozik. Csengey sok kortársával együtt megérzi, hogy a régi rendszer falain repedések mutatkoznak, és a változásért való erőfeszítést örömmel vállalják. Némileg szomorúan zárul kettejük közös története, hiszen Csengey aktivizmusa és Cseh Tamás politikától való szándékos távolságtartása a rendszerváltozás környékére némileg konfrontálódott, ez a baráti kapcsolat végét is jelentette.

E sorok szerzője a harmincas éveinek közepén jár, és gyakran tűnődik el azon magában és baráti beszélgetések során is, vajon miben rejlik Cseh

[10] Csengey Balázs, *Dalszövegek és azok hiánya (Közelítések Cseh Tamás és Csengey Dénes közös munkáihoz)*, Hitel 2020/4.

[11] Bartusz-Dobosi László, *Csengey Dénes*, Bp., MMA Kiadó, 2020.

[12] Keresztury Tibor, *Jelen idejűvé tenni a történelmet*, Alföld, 1989/5.

Tamás máig élő kultusza. Amellett, hogy van-e kultusznak egy könnyen hagyományozódó, és adott körökben könnyen tanulható szubkulturális jellege, minden bizonnyal egy ma is érezhető frissessége is. Jó bizonyíték erre Jancsó Előd és a temesvári színház produkciója melletti több másik feldolgozás: csak az erdélyi közelmúltat tekintve említhető Gajzágó Zsuzsa estje Sepsiszentgyörgyön, a *Valóság nagybátyám*, illetve a tavalyi évadban a Színház- és Filmművészeti Egyetem ötödéves zenés színművész osztályának vendégelőadása Nagyváradon, éppen a *Frontátvonulás*.

Erős a gyanúm, az eddig is sokat használt nemzedéki gondolatkör koherensen kifejthető nálunk, a rendszerváltásokat követő években, a reménytelinek ígérkező új világban születettek esetén is. Az önazonosság, az identitás folytonos keresése, az elveszettség érzése, a céltalanság – amely gondolatokkal az idősebb generációk is gyakran illetik a maiakat –, a még mindig létező nyugatra költözés, barátságok szétszakadása, és a fiatalok elsöprő többségének egyirányú politikai értékítélete, szabadságvágya stb. mind olyasmi, amivel a kortárs fiatal kultúra rengeteget foglalkozik[13]. És ami itt fontosabb, ezek visszacsengenek a Cseh Tamás-i életműből. „Mintha ugyanarról ugyanazt mondaná". Csak kicsit másképp. Vagy hogy a hatvanasok generációjának dalai jól rímelnek erre a másikra.

Talán még érvényesebb az, ami a nagyváradi előadást követő beszélgetésben megfogalmazódott: a dolog titka, hogy ezek a témák örökérvényűek, és lezáratlanok – ahogy Cseh Tamásék is. Ezért is találóbbak a *Mélyrepülés* záró sorai, mint a korábban hangoztatott *„Ennek vége, értitek?"*

„Ennek a dalnak még nem tudjuk a szövegét. Ez egyelőre még csak egy effektus tehát. Úgy értve, hogy a szabadságot próbálom érzékeltetni. Zeneileg."

---

[13] Csak a hangulat kedvéért említem a kortárs alternatív rockzenét, a mainstream-be törő hip-hop kultúrát, az elmúlt 10-12 év fiatal független filmes termését, a legújabb generáció megújított önéletíró (lásd autofikció) vonalát – de mindez egy külön írás témája lehetne.

Kirkósa Enikő

A világ a sárga függöny mögül

Krasznahorkai László: *A magyar nemzet biztonsága. Vadászat pillangóra.* Budapest: Magvető Kiadó, 2025

KIRKÓSA ENIKŐ (1972, Nagyvárad) magyartanár, a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen tanult magyar nyelv és irodalom–angol nyelv és irodalom szakon. 2003 óta az Ady Endre Elméleti Líceum magyartanára. Kedvelt területe a szövegek intertextualitásának vizsgálata.

Két mottó, tíz bevezetés, két felkészülés a befejezésre és tizenkét, egyenként harminc oldalas krasznahorkais + 1 egyszerű mondat, melyek közül kiemelkedik ötven szó, kifejezés, mondattöredék. Tömören ez Krasznahorkai László legújabb regényének szerkezete. Azé a regényé, melynek címe történelmi vagy biztonságpolitikai tárgyú szövegre utal inkább, mint fikcióra. A befogadás, nyilvánvalóan, a fikcionalitás, a kitaláltság alapján közelíti meg a szöveget, ilyen formában a cím önmagában is ironikus, olyan kettősség van benne, mely megsokszorozza az értelmezési lehetőségeket. Umberto Eco a *Hat séta a fikció erdejében* című művében írja, hogy *„fikciót olvasni annyit tesz, hogy játszunk egy játékot, s ezáltal értelmet adunk annak a rengeteg dolognak, ami a létező világban történt, történik vagy történni fog".*[1] Vagyis az olvasónak be kell lépnie ebbe a dantei sötét erdőbe, mely maga a szöveg, s ha ismeri a játékszabályokat, akkor mindig kitaposott ösvényeken sétál, viszont ha szem elől téveszti, vagy figyelmen kívül hagyja az erdőben immanensen jelen lévő irányjelzőket, tájékozódási pontokat, bolyongásának vége az úttévesztés lesz. A közös játék kalandos együttműködés szerző és olvasó között, amely által az olvasónak ki kell bogoznia és fel kell göngyölítenie a szerző által elgurított fonalat, vagyis fel kell fedeznie a valóság és fikció közötti vékony határvonalat, hogy biztonsággal, a beavatottak tudásával kiléphessen az erdőből, vagyis a közös játék végül a megértés győzelmével érjen véget. Eco szerint ő a mindenkori „mintaolvasó", aki kezdettől benne van a játékban. Krasznahorkai László regényének címe már be is invitál ebbe az erdőbe, amelyben azért is nehéz eligazodni, mert valóság és fikció szinte mindig átfedi egymást, a megjelenített valóságdarabok, a tér-és idő valósága a megjelenő szerzői alteregóval együtt pedig komoly játékba viszik az olvasót, akinek a jelentések többértelműsége között is botladoznia kell.

Az értelmezéseknek erre a játékára utal a könyv második mottója, a Károlyházy Frigyestől idézett mondat: „Egy kísértet látványa azért kísérteties, mert nem létezik." Ha fogalmi szinten elemezzük a mondatot, akkor nyilván egy ontológiai paradoxonról van szó, ha viszont az egzisztencializmus felől vizsgáljuk, akkor a kísértetiesség olyan egzisztenciális tapasztalatként jelenik meg, amely egyben megingatja a világról, a létezésről és önmagunkról alkotott eddigi tudásunkat. *„Másként nézünk történetünkre, s így az másként néz vissza ránk",*[2] állapítja meg *Heller Ágnes: Mi a posztmodern – húsz év után* című esszéjében. Vagyis megváltozik az a kép, ahogyan a valóságot és benne önmagunkat látjuk. A világ nem egységes egész többé, a korábbi, maguktól értetődő összefüggések átadták helyüket a bizonytalan, véletlenszerű kapcsolatoknak, kapcsolódásoknak. A „nagy elbeszélések" linearitásával, mindentudó elbeszélőjével és jól követhető tér- és időszerkezetével szemben megjelennek azok a tágas, nyitott elbeszélések, melyekben *„az alkotó ebben az esetben világegész helyett „egész" világokat ajánl, s a játékos „továbbírást" az olvasókra hagyja."*[3] A nyitott epikus formák

[1] Umberto Eco: Hat séta a fikció erdejében. Budapest: Európa Kiadó, 1995.

[2] Heller Ágnes**:** Mi a posztmodern - húsz év után. Alföld 54. évf. 3. sz. 2003. február https://epa.oszk.hu/00000/00002/00081/heller.htm (Utolsó letöltés: 2026. 02. 25.)

[3] Tarján Tamás: A posztmodern: képlékeny irányzat. *Sulinet.hu* https://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/15het/esztetika/esztetika15.html (Utolsó letöltés: 2026. 02. 25.)

így több szerephez juttatják a befogadót, előtérbe helyezve annak saját jelentésteremtését, teret engedve az értelmezés többféleségének, a jelentésekkel való játéknak. Erre utal a szerző az utószó szerepű mondatban, melyben, mintegy kikacsintva az olvasóra, a „huncut véletlen művének" nevezi a műbeli szereplők, események, intézmények hasonlóságát valóságos személyekkel, intézménnyel vagy eseménnyel.

Innen, a játék, a megjelenített világdarabok és a befogadás felőli perspektívából könnyen eljutunk a megjelenítő nyelv kérdésköréhez s a regény első mottójához, mely Dosztojevszkij *A félkegyelmű* című regényéből származik. A regénybeli Hippolitnak a halála előtti „*Nyilatkozatáb*an" leírt sorai ezek, melyeket csak Miskin (vagy Myskin) herceg olvas végig: „A legzseniálisabb, vagy egyszerűen bármely komoly emberi gondolatban mindig marad hátra valami, amit sehogy se lehet másokkal közölni, érthetővé tenni (…); mindig maradna valami, ami semmi szín alatt sem megy ki az ember koponyája alól, és ott marad örökre (…)." A nyelviség kérdésköre, az elbeszélhetőség problémája így válik a regény másik kulcsmotívumává. A posztmodernben a „nagy elbeszélések" átértékelődése azzal is jár, hogy a jelek világát másképpen kezdik értelmezni. A valóság a nyelv révén megragadhatatlan, kifejezhetetlen, a nyelv elégtelen a valóság lényegének ábrázolására. Hiába keressük és keresi az *író* a végső kérdés legpontosabb megfogalmazását és arra a leghitelesebb választ. A nyelvi jel, a szó sem csupán közvetíti, hanem maga is teremti, megalkotja, létrehozza a valóságot. Mivel meghatározza gondolkodásunkat, ezért képes előhívni tudatunk tartalmait, így általa és benne konstituálódnak a világról alkotott képzeteink. [4]

A regénybeli *író* a dolgok és a dolgok nevének összefüggéséről szólva, ismét az olvasóra való kikacsintással, játékosan részletezi Ádám névadását, aki csak főneveket mondhatott az Isten által felmutatott dolgokra. Az első három „dolog", amit Isten felmutat Ádámnak, Ádám pedig megnevez, önmagában is érdekes: sékel, Isten, kozmosz. Ezek szerint Isten és az első ember legelső közös „fogalma" az, amivel Ádám 21. századi leszármazottai irányítják a világot, utána a Teremtőt nevezi meg, a mindenható hatalmat, majd harmadiknak az ürességet, melyben benne lehet a teremtés lehetősége is. De a valóság és a fogalom nagyon messze került egymástól,

A 2025-ben a Magvető gondozásában megjelent kötet borítója

„olyan messze, mint egy pillangó a magyar nemzet biztonságától (…), vagy mint egy lepkész a politikától, mert Istennek sincs semmi köze a valóságához annak, amit Ádám megnevez (…), a szó halálosan szerelmes a valóságba, de soha nem érintheti meg, ez egy szerelem, a legszenvedélyesebb szerelmi őrület (…)." (159.) Egyrészt ez ironikus visszautalás a címre, melynek komolyságát mintha az író is tagadná, esetleg érvénytelenítené, hiszen a pillangók szakértőjének valóban semmi köze sincs a politikához, a magyar nemzet biztonságához, bármennyire is bele akarják ebbe rángatni a múzeumstratégia kidolgozásával, másrészt a szöveg egészének nagyon is van köze a magyar politikai valósághoz. Ugyanis a múzeum stratégiájában, az igazgatóhelyettes alakjának ironikus megjelenítésében (aki mintha glóriával a feje fölött jelenne meg a lépcső tetején, „odafönt", és onnan dörög le („odalentre") a lepkészre (100.) az a szerzői szándék szerint a jelen ideológiai-politikai világának a torzított tükre.

A Dosztojevszkijtől vett részlet más aspektusa miatt is lett a regény egyik mottója. *A félkegyelmű* című regény főhőse az a Miskin herceg, akinek sorsát egyszerre határozza meg jóhiszeműsége, ártat-

[4] Bókay Antal: Bevezetés az irodalomtudományba https://adoc.pub/bevezetes-az-irodalomtudomanyba-bokay-antal.html (Utolsó letöltés: 2026. márc. 6.)

lansága, őszintesége és vissza-visszatérő epileptikus rohamai. Mindvégig idegen és meg nem értett az emberek között, aki mégis hatással van a körülötte élőkre, hiszen *„annyira tőle függ körülötte minden embernek a sorsa, mintha nem is rajtuk kívül álló szegény, ügyefogyott ember volna, hanem saját lelküknek legmélyéről feltörő hang, valami, amiről mindnyájan tudnak, amitől félnek s ami több, mint ők mindnyájan hiú életükkel, szenvedélyeikkel és gondolataikkal együtt. És így van ez valóban. Myskin herceg ott, ahol él, abban a környezetben, ahol megfordul, több, mint a körülötte lévő emberek, sokkal több, mint önmaga."*[5]

Ennél a pontnál érkezünk el a Miskinnel rokonítható Papp András nevű entomológushoz, a regény főhőséhez, aki születésétől fogva testileg rokkant, Klippel-Feil szindrómával született, de a legkiválóbb tudósa és szakértője a lepkéknek és pillangóknak. A regény első mondata így szól: „Szerette mindazokat, akik a földön éltek, meg akik a fákon, a levegőben, a barlangokban, a folyókban, vagy az óceánok irdatlan mélységeiben (…)." (9.) Szerette a világot, melyben élt, és amely többé-kevésbé elfogadta („néha nevettek is együtt, (…)" (18.), vagy megtűrte, de közeledni nem közeledett felé; szerette a nagyszülei házát, mely a Paradicsomot jelentette számára, az utazást az otthonától a Természettudományi Múzeumig, a munkahelyéig, szerette kisgyermekkorától fogva az autók kipufogógázát, és szerette a függönyt a szobája ablakán, mely csak megszűrve engedte be a napfényt. Ez a reggelente beszűrődő, a sárga függönyön keresztül átlényegülő fény volt a biztonság, amelyre, úgy érezte, ráépítheti nemcsak a következő napját, hanem az egész életét. S ha Miskin herceg azt vallotta, hogy a világot a szépség menti meg, akkor ő meg úgy gondolta, nincs is a világban olyan, ami ne lenne szép és szerethető, hiszen a halál is „csupán egy gyöngéd, végleges elernyedés (…)." (13.) Szerette a bőrdzsekist is, aki a buszon megtámadta, ütlegelte, ami után *ő* azonnal fel is mentette magában, hiszen annak érthetetlen vad haragjáért, elszabadult, dühös indulatáért az igazságtalan sorsot okolta. És persze mindennél jobban szerette a munkáját, mely életének középpontjában állt. A feljebb jutás nem érdekelte, miközben mindenki őt érezte képesnek karrierépítésre az elméleti biológiában elért kutatásai és eredményei alapján. Egész lénye maga ellentmondás, hiszen saját testi nyomorultsága mellett vagy ellenére a természet legszebb, leglégiesebb és legsérülékenyebb lényeit kutatja, a lepkéket, az emberek többségét elijesztő, visszataszító külseje pedig igazi emberi jóságot takar. A szerző különleges empátiával rajzolja meg az alakját. Mintha ennek a modern társadalomnak olyan ideális és egyszeri példánya lenne, mint az általa annyira csodált Apolló-lepke vagy a rácsos zsákhordó. Aki minden elutasítás, gúny és megvetés ellenére minden reggel újjáéled, s „a szempilláját megérintő fényre" (19.) újra és újra elindul, hogy teljesítse feladatát. Alakjának ábrázolásában a szerző egyben annak a társadalomnak a képét is megmutatja, amelyben *ő* sete-sután botladozik: a várost, melyben, munkatársai szerint, ajánlatos napvilágnál járni az utcákon, a munkahelyét, ahol egyedül küzd meg a levetkőzés és felöltözés kényelmetlenségeivel, az egykor tudományos szocializmust oktató, most a Boráros kolduló főiskolai tanárt, az indulataikat kontrollálni képtelen, beteg lelkű fiatalokat, akik saját belső ürességüket vad agresszióval ellensúlyozzák. A lepkész jósága és nemeslelkűsége a velük való viszonyban teljesedik ki: nyilatkozatot tesz a rendőrségen, hogy nem akarja feljelenteni őket, az otthonába betörő bőrdzsekist forró teával kínálja, és felajánlja neki a segítségét. Ez a ritka jóság és emberség még ezt a társadalom perifériájára szorult, bűnös embert is megérinti, hiszen később egy szelet pizzát hagy a bejárati ajtaja előtt. Mi ez, ha nem a „bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek" bibliai parancsa, és a bűnös ember bűnbánata, a tékozló fiúé, aki visszatér abba a házba, amit ki akart fosztani, és a szelet pizzával kér megbocsátást, vagy éppen fejezi ki saját megbocsátását, amiért a tudós olyan lehetetlenül abszurd helyzetbe hozta, hogy nem volt mit elrabolnia tőle, hiszen nem volt semmije. *Ő* pedig „szinte minden másodpercét átélte annak, ahogy hűl és egyre hűl benne az az egy szelet pizza, és érezte, hogy a világ jó, alapvetően, (…)." (141.) Nem valószínű, hogy ez a fiú meg fog javulni, hiszen a szociális közeg, melyben él, nem ad lehetőséget se a kiemelkedésre, se a felzárkózásra, de a tudós ezáltal mintha evangéliumi magasságokba emelkedne, olyanná, aki nem is e világba való. Ezért is érdemes az *író* barátságára, sugallja a regény, mert kívül áll ezen a társadalmon, ezen a magyar világon, amely nem képes megbecsülni, értékelni a jót. Kétségkívül a regény kiemelkedő jelenetei a bőrdzsekis fickóval való találkozások, melyekben Krasznahorkai angyal-figurája jelenik meg, az *egyszerre jó és igaz ember*.[6] Az angyalfigura kiegészítéseként szolgál a regényben az a munkahelyi eset, amikor a tudós János nevű kollégáját egy kritikus megjegyzése miatt

[5] Kuncz Aladár: Dosztojevszkij miszticizmusa. Nyugat · / · 1924 · / · 1924. 2. szám. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00351/10630.htm (Utolsó letöltés: 2026. 02. 27.)

[6] Radnóti Sándor: Az angyal és az író. *Revizoronline.com.* 2026. febr. 1. https://revizoronline.com/krasznahorkai-laszlo-a-magyar-nemzet-biztonsaga-magveto-kiado/ (utolsó letöltés: 2026. március 4.)

leköltöztetik az alagsorba, *ő* pedig szolidaritást vállalva vele, leköltözik mellé, az igazgatóhelyettes durván rendreutasítja. *Ő* itt is a béke és az emberség hangján válaszol. Radnóti Sándor idézi Kirkegaard megállapítását az apostoli életszentségről, mely szerint „[az apostol – szerk megj.] *soha nem juthat el odáig, hogy apostoli hivatását saját életének mozzanataként tudatosítsa", vagyis a szent, az igaz és még a jó is kizárja az erről való tudást (…), mert olyan transzcendens – akár Isten nélküli transzcendens – területhez tartozik, amelyet „semmilyen immanencia nem asszimilálhat".*[7] Ez a jóság nem magamutogató, nem elismerésre vár, csak van, önmagában, a világgal való megbékélésben. Bár ennek a megbékélésnek a fala egyszer-egyszer megreped, amikor megváltozik a körülötte lévők magatartása, de mivel ezért is önmagát, és nem a világot okolja, ezért az általa szerkesztett Nagyhatározó rendszerezettsége, precizitása, pontos rajzai, meghatározásai mindig előzik a szomorúságot, a keserűséget, s csak a görcsös fájdalom marad meg a gyomorban, mely viszont másnap reggelre teljesen eltűnik, hogy újra a megszokott derűlátással nézze a sárga függönyön át beszűrődő fényt, s vele a rögzített szabályokban, a megtervezett eseményekben, a pontos kísérletekben, előre látható eredményekben megnyilvánuló, otthonos, biztonságot adó világot.

A regény fordulópontja a találkozás. A természettudóst, aki irodalmat soha nem olvasott, a versekből nem értett egy árva szót sem, a regényekből pedig legfeljebb 1-2 oldalt bírt elolvasni, felkeresi az *író*. Úgy tűnik, szöges ellentétei egymásnak, hiszen míg *őt* a lepkéken, hernyókon és lárvákon kívül semmi más nem érdekelte, s a velük való foglalkozás teljesen kitöltötte a mindennapjait, az *író* igazi világfi, aki beutazza a nagyvilágot, kapcsolatokat ápol, meghívásokat fogad el, előadásokon vesz részt. Telefonbeszélgetésük során mégis kiderül, van egy fontos kapcsolódási pont kettejük között, egy sarkalatos kérdés, az, amire választ akar kapni az élővilág tudósa ugyanúgy, mint a nyelvben való kifejezhetőség korlátait vizsgáló író. A tudóst valamikor régen foglalkoztatta az evolúció kérdése, ezt kutatta, ennek érdekében tanulmányozta az evolúcióbiológiát, a kvantumfizikát és a génelméletet, de miután arra a következtetésre jutott, hogy az evolúciónak nincs célja, ebből kifolyólag nincs is fejlődés, hogy „az élet mibenlétének kérdése felé nem vezet út, (…) mert az élet kialakulásának kétségbeejtő titkát senki, de különösen ő soha és semmikor nem fejti meg, mivel az élet titka titokban is marad (…)" (33.), már nem kívánt többé abba a „szellemi vákuumba" (29.) visszasüllyedni, melybe ez a kutatás taszította. Az író viszont épp azt várja el tőle, hogy végighallgassa szinte végeérhetetlen monológját alkotói válságáról, ami, elmondása szerint, addig fog tartani, amíg választ nem kap arra a kérdésre, hogy „miért van az élet, (…) és „miért akar az élet ennyire élni (…)" (58.) Vagyis itt az irodalom és művészet klasszikus kérdésével van dolgunk, az újra és újra feltett, de teljességében soha meg nem válaszolt, és meg nem válaszolható kérdéssel. Krasznahorkai László alteregója, a Krasznahorkai László nevű regényhős az élet értelmének megfejtése érdekében – látszólag –szakértőt, vezetőt, útmutatót keres, aki – saját magához hasonlóan – képes a kozmikus szint felől értelmezni a világot és benne önmagát.

A kérdés bonyolultságát és létjogosultságát a tölgy-metaforával bizonyítja. A tölgy, melyet *gigantikus természeti mesterműnek* nevez (80.), nemcsak a látható világban nő, terjeszkedik, terebélyesedik, hanem a láthatatlan világban is, gyökérzetével létrehozva saját tükörképét, „hogy a természet megismételje önmagát, hogy egy rettenetes szimmetriakényszerben ismételje és ismételje (…), és addig ismételje, hogy szinte önmagán belül nézhesse önmagát, egy borzalmas, egy közömbös, egy félelmetes tükörképet tartva fenn így (…)" (59.)

Az életnek ez a makacs, mindent behálózó, megállíthatatlan folyamata megriasztja az *írót*, aki ebben nem lát mást, mint értelem és cél nélküli körkörös mozgást, állandó ismétlődést, ami kizárja a magasabb szintre jutást, a fejlődést. Ez érvényes az egész élővilágra és benne az emberre. Ezek szerint nincs fejlődés az emberi történelemben sem, egy helyben topog az emberiség, mely minduntalan ismétli ugyanazokat a hibákat, melyeket elődei elkövettek. Ebből következően mindaz, amit a magyar társadalomban lát és tapasztal, és ami a Papp András körülvevő világot jellemzi, szintén kudarcra van ítélve, hiszen a „fentről jövők" (71.) eleve elhibázott narratívája nem kínál fejlődési lehetőséget.

Viszont a kultúraféltés, az emberi civilizáció évezredek óta felhalmozott tudásának, művészetének, filozófiájának megőrzése is benne lehet ebben a szövegben (szeretnénk azt hinni), hiszen a rendszerbe sorolásokon és projekciókon kívül mit tud tenni a mindenkori emberiség a világ egységes egészként való felfogása érdekében, ha saját helyét sem látja a teremtett világon belül, „semmi fogalmunk nincs, miről beszélünk, mi a valóság, hogy mi az univerzum talán tényleg kivételes esetének, a földi természetnek a valódi működése, amelybe tökéletesen beleillünk (…) (62.)

---

[7] Uo.

A művész és a művészet szerepe is átértékelődik ebben az összefüggésrendszerben, hiszen megkérdőjeleződik, mintegy felszámolódik a művészetnek a világalkotó, a művésznek pedig a teremtő szerepe. Saját írói módszeréről, valóság és fikció kapcsolatáról, az írást megelőző közvetlen impulzusról mondja, „nála az irodalmi folyamat a fejében zajlik, rendszerint a háta mögötti térből megérinti valaki vagy valami, egy szótlan emberi alak, vagy annak csupán egyetlen mozdulata (…), de leggyakrabban egy atmoszféra illata, szaga, bűze csapja meg onnan, néha csak valami zizegés, ahogy csak a sors tud zizegni (…) (56.). Sipos Balázs a regényről írt kritikájában azt fogalmazza meg, hogy a megszülető szövegeket ezek szerint *„ő pusztán lejegyzőként szignózza, figurái mintegy a háta mögül diktálják neki mondandójukat (…) Eszerint a szerző mögött ezúttal saját torzított mása állt, és mondta neki a magáét.*" [8] Ez abban hasonlít a régebbi korok művészetfelfogásához, hogy a művet nem az ego hozza létre, hanem azok a tudatalatti tartalmak és késztetések, melyek az alteregót meghatározzák. Vagyis a szerző Krasznahorkai László alteregója az *író*-regényhős Krasznahorkai László, aki műveit saját alteregója segítségével írja meg. Az „illat", „szag", „bűz" ihletforrásként való megjelölésével pedig az emlékezés prousti világát is felidézi, csak nála nem emlékképek jelennek meg, hanem új emberek, események, helyek, a jelen valóságának darabjai.

Az *író* és a tudós kapcsolata a beszélgetéseik, a paksi, majd a várpalotai kirándulások, a pilisszentlászlói házban tett látogatás alkalmával barátsággá mélyül. Papp András melegséggel tölti el annak a gondolata, hogy „akkor neki… egy igazi barátja van?, (…) – barátja van, ismételte meg most kijelentő módban, mint akinek szoktatnia kell magát a gondolathoz, hogy ez esetleg igaz (…)". Úgy érzi, az *író* kiválasztotta őt, a tudóst, hogy előtte nyíljon meg, vele beszélje meg az önreprodukcióra képes anyag keletkezésének kérdését, ezáltal alkotói válságára is megoldást találjon. Ez a barátság viszont, bármennyire is egyenrangúnak, szimmetrikusnak látszik, nem az. Papp András rádöbben, hogy az *író* nem a lét értelméről akar vele beszélgetni, hanem őt magát akarja felhasználni regénye anyagául. „(…) hazatérve teljesen világosan állt előtte, hogy Krasznahorkait nem a lepkék érdeklik, hogy Krasznahorkait nem a lepkészet foglalkoztatja, hogy Krasznahorkai nem erről akar könyvet írni, hanem róla, őróla akar könyvet írni, és azért, mert ő olyan, amilyen, (…), ő lett az áldozat, amit egy könyvben fel fog ajánlani isten tudja, kinek, hogy lássák őt, mármint őt annak, ami, egy szánalomra méltó korcsnak, egy szerencsétlen torzszülöttnek, aki a leglégiesebbnek tartott, meseszerű lények, a lepkék után szaladgál." (131.) Nem akart főszereplője lenni ennek a műnek, „ő a Krasznahorkainak akart a főszereplője lenni, nem, nem a főszereplője, hanem egyenrangú társa (…) (145.) Ez az aszimmetrikus viszony meg is pecsételi kettejük kapcsolatát, bizonytalanná, törékennyé teszi azt, ezáltal minden emberi viszony bizonytalanságára is rávilágít. Olyan ez, mint a tudós által kutatott molekulák és atomok találkozásának véletlenszerűsége, a körülmények, a nem emberi akarat által meghatározott események megtörténése. A két regényhős kapcsolatát, a barátság természetét az előzőekben idézett szövegrészletek nehezen értelmezhetővé is teszik. Nemcsak amiatt, mert az *író* regénytémát lát a tudósban, hanem azért is, mert a tudós elvárásokat támaszt ez elé a barátság elé: az eddig a munkahely és az otthon magányában élő ember a másik ember életének középpontja szeretne lenni, társa akár annak elhanyagolt odújában is. Ennek ellenére megőrzi belső szabadságát, és képes meghozni a végső döntést a barátságukkal kapcsolatban.

A regényt, a karaktereket a zárlat felől megközelítve, azt mondhatjuk, hogy Krasznahorkai László, a regényhős, a szemlélő, a megfigyelő szerepét tölti be: „amint megérkeztek a helyszínre, és kiszálltak az autóból, nem megy vele, hanem hozott magával egy kinyitható széket, és ebből figyeli az eseményeket (…)"(168.), a tudós tüllhálós lepkevadászatát a forró nyári réten. Az, hogy Krasznahorkai László számára nagyon is otthonos ez a megfigyelői szerep, bizonyítja, hogy az erősen torzított alterego mennyire rokon a *Sátántangó* doktorával, aki ugyanúgy iszákos, munkaképtelen, elhanyagolt külsejű, és „leginkább egy nyomorgó, beteg alak elhanyagolt odújára emlékeztető helyen lakik" (150.), mint ő, és ugyanúgy szemléli a „*kozmikus vircsaftot*" (Sátántangó, 74.), majd a modern idők krónikásaként lejegyzi mindazt, amit lát és hall. *A magyar nemzet biztonságá*nak írója pedig a jelen Magyarországáról, magyar valóságáról „jegyez le" néhány közéleti, politikai ismertetőjegyet. Létező személyeket, helységeket, városrészeket, intézményeket, intézményi hivatalnokokat nevez meg. Például a Természettudományi Múzeum igazgatóhelyettesét, aki az entomológusi munka helyett olyan stratégia kidolgozását várja el tőle, amely által az ide érkező csoportoknak az eddiginél erőteljesebben hívják fel a figyelmét arra, hogy a múzeum gyűj-

[8] Sipos Balázs: A remény szabad – Krasznahorkai László A magyar nemzet biztonsága című regényéről. *Litera.hu.* 2025. november 11. https://litera.hu/magazin/kritika/a-remeny-szabad-krasznahorkai-laszlo-a-magyar-nemzet-biztonsaga-cimu-regenyerol.html (Utolsó letöltés: 2026. március 4.)

teménye a haza, a nemzet önbecsülésének motorja" (92.) Mindezek hátterében, látszólag „csak" egy hírként a sok közül ott van az orosz-ukrán háború, amiről a tudós egy létező magyar tévécsatorna ismert riporterének híradásából szerez tudomást. A csatorna és a híradós megnevezése, politikai irányultsága a szerző tájékozódási irányát is megjelöli.

A regény magyarságképét a cím a maga ironikus voltában látszólag előrejelzi. A szerző, ahogyan a megnyilatkozásaiból ismerjük, kritikusan viszonyul a jelen magyar társadalmához. Ahhoz a társadalmi valósághoz, melyet egy káros politikai ideológia által befolyásoltnak, beteg lelkületűnek, elszegényedettnek és fejlődésre képtelennek tart, és amitől ő szeretné távol tartani magát.

Bár anyanyelvében magyar, de a nyelvet és a nemzetet nem akarja együtt, a maga egymásba szövődő, egymást feltételező, identitást létrehozó egységében kezelni. Saját magyarságát károsnak tartja, amely ellen minden erejével küzd – ahogyan ő maga vallja a vele készült egyik interjúban. [9] A regény pesszimista zárlata – „tebelőled, Bandi, velünk együtt, már soha, de soha nem lesz pillangó" – a reménynélküliséget hordozza magában, a változás lehetetlenségét. (169.) Mégis, a szöveg egésze, éppen a jelentések játéka miatt, valami mást is magában rejthet. E szerint mindaz a szépség, ami a magyar kultúrtájat mint a természet és ember alkotta világ egységes egészét jellemzi, a szerzőt megérinti, értékesnek és megőrzésre érdemesnek tartja. Ebben az értelemben a négy magyar pillangófajta és a számtalan lepkefaj felkutatásának útja a természetben egyben a szépség jövőbeli felfedezésének és megőrzésének allegóriája. A természeti és emberi szépségé, melynek megvédése a magyar társadalom, a nemzet erkölcsi felemelkedésének egyik záloga.

---

[9] Dzsubák Tamás: Krasznahorkai László: A „magyarság" ellen minden erőmmel küzdök. *index.hu,* https://index.hu/kultur/2026/03/09/krasznahorkai-laszlo-irodalom-nobel-dij-magyarorszag/ (Utolsó letöltés: 2026. márc.14.)

Varga-Göcz Nikolett

A bent és kint viszonya

Horváth Imre: *A sárga ház* című versciklusának összeolvasása Jakobovits Miklós grafikáival

VARGA-GÖCZ NIKOLETT (2003, Nagyvárad) jelenleg a Partiumi Keresztény Egyetem Többnyelvűség és multikulturalitás mesterszakos hallgatója. Eddig az Újvárad és a Sugárút hasábjain közölt. Jelenleg Szilágykrasznán él. Örül, hogy a verseit olvasod.

Horváth Imre (1906–1993) költő igen jelentős Nagyvárad szempontjából, hiszen itt élte le majdnem az egész életét, illetve több korabeli lapnak volt munkatársa mint publicista, majd később mint költő. Az egyik legismertebb huszadik századi erdélyi költő, a négysorosok mestere, költészetének egyik témája a korabeli Várad-hangulat. A következőkben *A sárga ház* című verseskötetének 2013-as bővített újrakiadását fogom elemezni együtt a Jakobovits Miklós által készített rézkarcokkal és tollrajzokkal.

Korábbi élettársa, Diamandi Viktória 1943-ban bekövetkezett halála, a munkaszolgálat okozta traumák, az újabb behívók miatti aggályok 1946-ban az elmekórházba juttatták a költőt. Először a háború után került be a sárga házba, ahová a következő években többször is visszakerült. Ezen időszak nyomaként íródott *A sárga ház* versciklus, amelyet a költővel közeli, családi barátságot ápoló Jakobovits Miklós festőművész rézkarcai és tollrajzai egészítenek ki. A kötet bővített újrakiadása a költő halálának 20. évfordulója alkalmából 2013-ban jelent meg.[1] Már a borítón fejjel lefele fordított *Á* betű jelzi, hogy az olvasmány tartalmában túlmutat a valóságon. A mű tizennégy egymástól elkülönített, mégis szervesen összetartozó egységben összegzi az idegklinikán töltött idő érzésvilágát és felismeréseit[2]. Horváthnak ez az egyik legterjedelmesebb műve.

[1] Horváth Imre, *A sárga ház. Jakobovits Miklós rézkarcaival és tollrajzaival*, Nagyvárad, Europrint, 2013.

[2] Pomogáts Béla, *A magyar irodalom Erdélyben, Irodalmi dokumentumok: I–II*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008,359.

Jakobovits Miklós egyik illusztrációja a 2013-ban megjelent kötetből

A versciklus értelmezéséhez értékes szempontokat és gondolatokat osztott meg velem Jakobovits Miklós felesége, Jakobovits Márta keramikusművész, akivel együtt elemeztük a verssorokat, valamint a rézkarcokat és tollrajzokat. Horváth Imre és Jakobovits Miklós között „egy különös lelki kapcsolat volt" – fogalmazta meg Jakobovits Márta. Horváthra úgy emlékszik, mint aki elképesztően tudott monologizálni, illetve egy nagyon tiszta emberként gondol vissza rá.

Jakobovits Miklós főleg a bolondokháza-rajzait használta fel, de mivel ő állandóan rajzolt, koncerteken, cirkuszban, ezért cirkuszi, illetve egyéb olyan jeleneteket tovább variált, amelyek a valóságban nem történhettek volna meg.

A ciklusban megjelenő rajzokon különböző módon jelenik meg az expresszíven kifejezett őrültség. Ennek elemzésében segített Jakobovits Márta. Az elsőn egy elképzelt vitustánc látható, amit az inspirált, hogy a bolondokházában külön voltak a nők és férfiak, s a fal mellett az asszonyok valami furcsa, ösztönből feltörő ritmusra táncoltak. A második képen a három ember közül az egyik egy költő, itt összekapcsolódik a rajz a költeménnyel. A következő azt vetíti le, ahogy az elmegyógyintézetben nagyon koncentráltan figyelik egymást az emberek.

Van több rajz is, amelyről egy bábszínházi jelenet továbbgondolása vehető ki, melyet az őrültségig visz el a művész, például „a bábos szorongatja bábfigurájának a nyakát". A kosztümös rajzok onnan erednek, hogy Jakobovits Miklós nagyon sokat foglalkozott kosztümös színházi jelenetekkel. Felismerhetőek cirkuszi jelenetek is, de mindre „rátevődik a művész fantáziája". A bohócról készült rajzok nem a bolondokházából valók, hanem a bohóc áttételes szerepét, groteszkségét tükrözik. Több rajzon is megjelennek táncoló balerinák, az egyiken már egyfajta római mulatozás fele vitte el a hangulatot, ha sokáig nézzük a képet, egy haláltánc olvasható ki belőle. Egy tüntetés képe is felvillan: Jakobovits Miklós sokszor tovább gondolta azokat az újságokban megjelenő képeket, amelyek azt ábrázolták, hogy az emberek kikelnek magukból saját céljaikért. Fellelhető olyan is, amelyen a sárga ház és a cirkusz teljesen összemosódik, az emberek úgy jelennek meg, mint sorsok.

A politikusokat is megjeleníti rajzaiban, „ezeket nagyon értékelte Imre bácsi" – fűzte hozzá Jakobovits Márta. Az óraszerkezetet megidéző rajz arra fókuszál, „miért jutunk ide", s mindezt abszurd formában jeleníti meg. Az egyiken sok meztelen embert ábrázol együtt, illetve olyat is láthatunk, ahol három ember leveszi a maszkját. Mindezeket úgy kötötte össze a versciklussal Jakobovits Márta, hogy „a vers is valahol lemeztelenít."

*A sárga ház*ban ötvöződik a legmagasabb rendű művészetté a kint és bent egyaránt megbillent egyensúlyú világ. Noha a fegyverzaj már elcsitult, amikor a ciklus születik, a költő változatlanul a háborús pusztítás szellemével hadakozik, mert nem tud szabadulni az emlékektől. Mókus kutya is a közelmúltat idézi fel benne: a betegséget, a nélkülözést, a rettegést.[3] A kicsi, beteg és epilepsziás kutya egyfajta romantikus morbiditást kölcsönöz a versnek, a betegség úgy jelenik meg, mint háborús maradvány, trauma.

Az egyik négysoros rész antonimái a beteg ember kételyeit, nyomott hangulatát, a kilátástalanság érzetét keltik: „Kár felkelni, nem vár ma semmi jó./ Ez csak a reggeli depresszió./ Kár feküdni, oly jó volt élni ma:/ ez csak az esti eufória."[4] A fehér színhez ez esetben kettős asszociáció társul: egyrészt a monotónia, a bezártság, az unalom, ugyanakkor a tejfehér orvosi köpenyben „a végtelen béke él." Ez utóbbi azt közvetíti, hogy a tébolyult világban a rend, az ártatlanság mellett áll ki a költő, aki szembefordul a háborúval. A megszemélyesített élet és halál úgy jelennek meg, mint akik belefáradtak a sok megpróbáltatásba. A zárósorok tanúsága szerint felborult a világ rendje: a bolondokházában csak néhány ártalmatlan beteg ember él, kint viszont veszély ólálkodik.

A költőnek a négysorosokból álló mozaikos szerkezet által szilárd formai egységet sikerült létrehoznia. Utána még néhány hasonló módon született költeménynek, mint a *Kórházi versek*nek, a *Hűség versei*nek, a *Vérrel és korommal* című epigrammasorozatnak jutott hasonló szerep.[5]

Összegezve, a ciklust a háborús tapasztalatok feldolgozásaként is lehet olvasni, de érdemes végiggondolni abban a kontextusban is, hogy hogyan manifesztálódik az őrültség, s a felbomlott világrendre, a veszteségekre hogyan reflektál a vers. A ciklus egészében jelen van a káoszban, a kilátástalanságban is a tisztaságért küzdő költői hang, amely Horváth lírájának egyik jellegzetessége.

---

[3] Kántor Lajos, *HORVÁTH IMRE* =K. L., *Alapozás, Klasszikusok—kortársak, Tanulmányok, esszék*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970, 312.

[4] Uo., 326.

[5] Pomogáts Béla, *A magyar irodalom Erdélyben, Irodalmi dokumentumok: I–II*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008, 360.

A jövő a digitális médiáé, de ne feledkezzünk meg történeti kutatásainkról sem

GÁLFALVI ÁGNES (1970) a kolozsvári Irodalomtudományi Intézet doktorandusza, műfordító, a Lector Kiadó vezetője. A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás történetét kutatja.

A média kutatása nagyot fejlődött világszerte az utóbbi húsz-harminc évben, és ez érvényes az erdélyi tudományos életre is. Egyre többen jelentkeznek az Erdélyi Médiajelentés Konferenciára, amelyet a MTA Kolozsvári Területi Bizottságának (KAB) Média- és Kommunikációtudományi Szakbizottsága szervez minden év júniusában a Ion Ghica utcai székházban, s amelynek előadói az erdélyi médiavalóság kérdéseit vizsgálják.

A rendezvény dátuma idén június 6. volt. Vallasek Júlia a Kolozsvári Rádiónak adott beharangozó interjújában is felidézte az immár a 24. kiadásához érkezett Médiajelentés indulását: azért jött létre, hogy a média és kommunikáció szakon tanító fiatal tanároknak, illetve a doktorálni készülő kutatóknak megnyilvánulási felületet biztosítson. A szervezők azóta is figyelnek, hogy a doktoranduszoknak meglegyen ez a lehetősége, amire számíthatnak. Olyan fórum ez, ahol kötetlenül, de szűkebb szakmai térben lehet beszélgetni azokról a kérdésekről, amelyek a hallgatót foglalkoztatják. A kíváncsiság és ez a jó értelemben vett „zsizsegés" az, ami Vallasek Júlia szerint nem változott a kezdet óta.

Az idén június 6-ára időzített konferencia három témát tárgyalt négy panelbe osztva, mégpedig a következőképpen: *Erdélyi sajtóreprezentációk* (1+2), *Digitalizált világ* és *Vizuális művészetek*. A záró esemény Botházi Mária főszerkesztő bemutatója szokott lenni a *Me.dok* média- és kommunikációtudományi folyóirat aktuális lapszámairól, ez most a konferencia első programpontjaként szolgált, és

Erdélyi Médiajelentés Konferencia: résztvevők és közönség

(Fotók: Petru Barbara)

Csibi László, a 2025/3. szám vendégszerkesztője is részt vett rajta. Az Erdélyi Médiajelentés megalapítása óta eltelt huszonnégy évben nagyot változott a világ: akkoriban újdonságnak számított, hogy a kutatók anyanyelvükön is elő tudják adni kutatásaik eredményeit, mostanra viszont egyre inkább az válik problémává, hogy a nemzetközi kutatásokba csak angol nyelven lehet bekapcsolódni. Botházi Mária bejelentette, hogy a *Me.dok* ezután angol nyelven jelenik meg. Vallasek Júlia szerint a médiakutatások nemzetközi piacán kifejezetten volna kereslet a regionális kutatások komparatív vizsgálatára; remélhetőleg a váltás hozzásegíti ehhez a honi kutatókat.

Az *Erdélyi sajtóreprezentációk* két részre osztott panelében Hamar Mátyás az Erdély TV megalapításának és kezdeti éveinek sajtóreprezentációját mutatta be, majd Szabó-Kádár Henrietta a népi-urbánus vita erdélyi magyar, illetve román sajtóját hasonlította össze. E sorok írója a könyvszakma reprezentációját vizsgálta a 2024–2025-ös romániai magyar írott médiában, utána Bukovinszky-Csáki Orsolya a székelyföldi magyar nyelvű helyi média szerepeiről beszélt a működtetők szemszögéből. Újvári Dorottya két, politikai indíttatású múzeumalapítással kapcsolatban mutatta be a patrimonizáció felvetette problémákat.

A *Digitalizált világunk* panelben Petru Barbara tovább szőtte tavalyi beszámolóját a felmérésről, amelynek keretében az alfa generáció digitális kompetenciáit, illetve az ezt illető szülői felügyeleti módszereket vizsgálja. Kokoly Zsolt médiajogász a véleménynyilvánítás szabadságának jogi vonatkozásairól értekezett digitális környezetben, Kovács Eszter Apolka a mesterséges intelligencia közvetítette márkaélményekről és az általuk kiváltott érzékszervi elégedettségről beszélt, Csóka-Antal Erika-Zita idén is a GIF-ekkel kapcsolatos kutatásait mutatta be.

Az utolsó panel a vizuális művészetekre összpontosított. Hatházi Rebeka, egyike azon előadóknak, akik nem a Média- és Kommunikáció Szakról érkeztek, és akik ezáltal gazdagították a konferencia szempontrendszerét, a rózsaszín mint vizuális anomália felhasználását vizsgálta a filmművészetben. A következő előadó, Fábián Andor is a filmek világában maradt, és az erdélyi farsangról szóló dokumentumfilmjét mutatta be. A konferenciát Szőke-Vajas Aliz *A technikai sokszorosítástól az algoritmikus generálásig: Az emberközpontú tervezés és a vizuális kommunikáció elméleti pillére* című előadása zárta.

Az Erdélyi Médiajelentés egyik sokak által értékelt sajátossága, hogy az előadásokat követő hozzászólások során a tapasztaltabb kollégák általában véleményt mondanak a doktoranduszok munkájáról, mégpedig oly módon, hogy egyenrangú félként kezelik őket, példát mutatva – *nomen est omen* – a szimmetrikus kommunikációról. Nekem úgy tűnt, hogy idén hangsúlyosabb volt a kívülről érkezett résztvevők hozzájárulása a viták során is. A konferencia immár rendszeresnek számító előadójaként elmondhatom, hogy nem egy kutatási kérdés fogalmazódott meg bennem a Médiajelentés-viták nyomán.

Virginás Andrea médiakutatóval pár szót váltva búcsúzkodás közben, megfogalmazódik bennem pár benyomás: jókora feszültséget éreztem a konferencia tematikus ívének két végpontja között, és ötvenöt évesen talán először érzékelem, hogy egy régi, letűnő világ képviselője vagyok az írott sajtó iránti érdeklődésemmel, amikor a digitális média területén

Csóka-Antal Erika-Zita előadása a GIF-ekről

annyi aktuális, akut problémáról számolt be az előadók túlnyomó többsége. Ezt az elbizonytalanodást sikerült legyűrnie egy bölcs és tág perspektívájú gondolatnak, amely a konferenciát beharangozó, már idézett és általam nemrégen újrahallgatott rádióinterjúban hangzott el a konferencia főszervezője, Vallasek Júlia megfogalmazásában: a jövő a digitális médiáé, a mesterséges intelligenciáé, de ne feledkezzünk meg a történeti kutatásainkról sem, hiszen mentális térképünkön mindig ott lesznek azok az események is, amelyek a múltban történtek, s amelyek feltárására mi vagyunk hivatottak.

Gálfalvi Ágnes

A 10 ÉVES HOLNAP KÖNYVEK KIADÓ AJÁNLATA

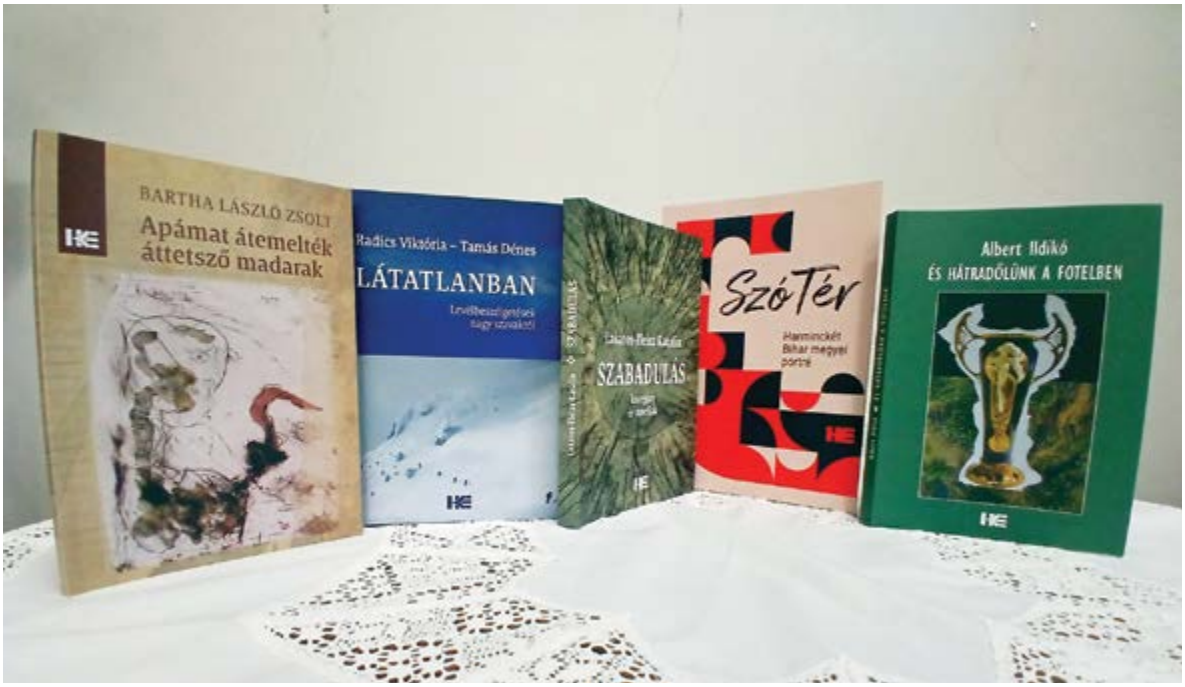

Könyveink megvásárolhatóak a **holnap.ro** online könyváruházban

